Ташкилоти базавии давлатҳои аъзои ИДМ

ТОҶИКМАТЛУБОТ
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ
“ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ”
(27-ноябри соли 2025)

ДУШАНБЕ - 2025

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ” 27 ноябри соли 2025 / Зери назари доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Ҷ.Н. Машокиров, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент З.С. Султонов ва номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Рустамзода Ф.М. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 137 с.

Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему **«**Тенденции развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования**»,** 27 ноября 2025 года / Под редакцией доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук, доцента Дж.Н. Машокирова, кандидата экономических наук, доцента З.С. Султонова и кандидата экономических наук, доцента Рустамзода Ф.М. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 137 с.

Materials of the Republican scientific and practical conference on the topic "Trends in the development of human capital in the system of higher professional education", November 27, 2025 / Edited by Doctor of Technical Sciences, Professor H.H. Nazarzoda, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor J.N. Mashokirov, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Z.S. Sultanov and Candidate of Economic Sciences, Associate Professor F.M. Rustamzoda. – Dushanbe: DDTT, 2025, 137 p.

Матни маърӯзаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form, the authors are responsible for their content and originality.

© Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, 2025
© Таджикский государственный университет коммерции, 2025

МУНДАРИҶА

№	Муаллиф ва номгуи мақола	Саҳ.
1.	**Абдусатторова Р.Ш.** МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАИ КАДРҲО ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	**5**
2.	**Азизова Н.А.** ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОЦЕНКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА УНИВЕРСИТЕТА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ	**9**
3.	**Амоншо П.** ЗАРУРИЯТ ВА РОҲУ ВОСИТАҲОИ ФАЪОЛ НАМУДАНИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРС	**14**
4.	**Амонатзода М.А.** НАҚШИ ЗАХИРАҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ	**21**
5.	**Azizova Z.Sh.** USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND DIGITALIZATION IN MIGRATION	**25**
6.	**Гайбуллаева М.Л.** ЦИФРОВИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	**29**
7.	**Давлатов Н.С.** АРЗЁБИИ МУҲИТИ СОҲИБКОРӢ ВА САРМОЯГУЗОРӢ ДАР АСОСИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	**33**
8.	**Дустбоев Ш., Рустамзода Ф.М.** БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА АҲАММИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОН	**40**
9.	**Каримзода Ш., Тураев С.О., Тошматов А.Д.** АФЗАЛИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ – НУҚТАИ НАЗАРИ ДОНИШҶӮЁН ВА МУАЛЛИМОН	**45**
10.	**Қаландарова М.С.** ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМИИ ТАЪЛИМИИ САМАРАНОК ДАР МАКТАБИ ОЛӢ: ПРОБЛЕМАҲО ВА ПЕШОМАДҲО	**49**
11.	**Қодирова Д.Т.** БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТ ТАВАССУТИ ТАТБИҚ НАМУДАНИ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ	**53**
12.	**Қодирова Д.Т., Тошматов А.Д.** ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	**57**
13.	**Қурбонова И.Н.** САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	**62**
14.	**Лутфияи Ҷ., Солеҳов А.К.** ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА: ТРЕБОВАНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ	**64**
15.	**Мирзоалиев А.А.** БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ЗАМИНАИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ	**69**
16.	**Назруллозода М.Н.** ВАЗЪИ ИСТИФОДАБАРИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	**76**
17.	**Нурмаҳмадов З.М.** ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ	**80**

18.	**Рустамзода Ф.М.** НЕОБХОДИМОСТЬ МОДЕЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	**83**
19.	**Раҳмоналиева Ҳ.М.** НЕРӮИ ЗЕҲНИИ ҶАВОНОН ҲАМЧУН АСОСИ ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ДАВРАИ РАҚАМИСОЗӢ	**91**
20.	**Сафаралиев Ф.С.** ПРОБЛЕМАҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	**94**
21.	**Сафаров У.Ш.** РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ ТАҲКИМИ ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДӢ БО ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН	**100**
22.	**Самариддинова З. Н., Лутфияи Ҷ.** ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚ НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАРБИЯВИИ РАҚАМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ	**103**
23.	**Султонов Ф.Ҳ., Тошматов А.Д.** КОРИ ТАҶРИБАВӢ-ЭКСПЕРИМЕНТАЛӢ ОИД БА МЕТОДҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ҚИСМИ «ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ»	**109**
24.	**Султонов Ф.Ҳ., Тошматов А.Д.** СУПОРИШИ ПРОПЕДЕВТИКӢ АЗ РӮЙИ ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ	**113**
25.	**Сулаймонзода У.И.** ПРОБЛЕМАҲО ВА ОМОДАГИИ ТАЪЛИМ ДАР МУҲИТИ РАҚАМӢ	**117**
26.	**Тошматов А.Д., Қодирова Д.Т.** ТАҲСИЛОТИ МУОСИР ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ	**124**
27.	**Тошматов А.Д., Сайдалиев А., Қурбонов Д**. ТАШКИЛ КАРДАНИ МУҲИТИ ЭЛЕКТРОНИИ ИТТИЛООТӢ-МАЪРИФАТӢ ДАР МУАССИСАИ ОЛИИ ТАЪЛИМӢ	**127**
28.	**Тураев С.О., Каримзода Ш., Тошматов А.Д.** ИСТИФОДА БУРДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА	**132**

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАИ КАДРҲО ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Абдусатторова Раъно Шокиржоновна
муаллими калони кафедраи «Менеҷмент ва маркетинг»
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд
abdusattarova@rambler.ru

Аннотатсия: Муаллиф захираҳои истеъдодҳоро дар ташкилотҳои таълимӣ таҳлил мекунад. Механизми умумӣ барои рушд ва идоракунии захираҳои истеъдодҳо дар соҳаи маориф бо назардошти таснифот аз рӯи гурӯҳи кормандон пешниҳод карда мешавад. Салоҳиятҳо ва нишондиҳандаҳои фаъолият барои як категорияи кормандон пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: захираи кадрҳо; соҳаи маориф; нақшаи рушди инфиродӣ; арзёбии пешрафт; салоҳиятҳо; довталабон; профили менеҷер.

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВЫМ РЕЗЕРВОМ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Абдусатторова Раъно Шокиржоновна
старший преподаватель кафедры «Менеджмент и маркетинг» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд
abdusattarova@rambler.ru

Аннотация: Автор проводит анализ кадрового резерва в образовательных организациях. Предлагается обобщенный механизм формирования и управления кадровым резервом в сфере образования с учетом классификации по группам работников. Приводятся компетенции и показатели оценки этих компетенций одной из категорий работников.

Ключевые слова: кадровый резерв; образовательная сфера; индивидуальный план развития; оценка прогресса; компетенции; претенденты; портрет руководителя.

MECHANISM OF MANAGING PERSONNEL RESERVE IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Abdusattarova Rano Shakirjanovna
Senior lecturer of the department management and marketing Institute of economics and trade of the Tajik state university of commerce in the city of Khujand
abdusattarova@rambler.ru

Annotation: The author analyzes the talent pool in educational organizations. A generalized mechanism for developing and managing talent pools in education is proposed, taking into account classification by employee group. Competencies and indicators for assessing these competencies for one category of employee are presented.

Keywords: personnel reserve; educational sphere; individual development plan; progress assessment; competencies; applicants; manager’s profile.

«Наилучший руководитель – тот, кто обладает достаточным чутьем, чтобы выбрать подходящих людей, способных выполнить нужную работу»

Теодор Рузвельт (1858–1919)
26-й президент США

Кадровый резерв - это группа сотрудников, которые обладают потенциалом для карьерного роста и могут занять руководящие должности в компании.

Во все времена кадровый резерв в образовательных учреждениях важно было строить с учетом специфики той сферы, которой принадлежала рассматриваемая система образования. В этом направлении имеются специфические категории персонала и соответствующие категории кадрового резерва. Во многих высших образовательных

учреждениях, кроме управленческого резерва, существует ряд других групп резерва. В Государственном Университете – Высшей школе экономики, одной из крупнейших университетов России, например, присутствуют такие категории, как:

«Будущие преподаватели», отбираемые из числа лучших студентов и аспирантов, наиболее перспективных с точки зрения будущей преподавательской работы.

• «Новые преподаватели», отбираемые из числа молодых преподавателей, срок работы которых в университете с даты приема на преподавательские должности на полную ставку до даты передачи в Кадровую комиссию ученого совета документов для отбора в группу высокого профессионального потенциала не превышает 24 месяцев;

• «Будущие профессора», отбираемые из числа лучших молодых преподавателей, наиболее перспективных с точки зрения будущего должностного продвижения;

• «Новые исследователи», отбираемые из числа работников, занимающих научные должности, срок работы которых в университете с даты приема на научные должности на полную ставку в научно-учебных лабораториях и научных институтах до даты передачи в Кадровую комиссию ученого совета документов для отбора в группу высокого профессионального потенциала не превышает 24 месяцев [1, с.12].

Кадровый резерв можно разделить на три большие группы: административный, учебный, научный.

Административную группу целесообразнее разделить на два резерва: резерв-преемников, резерв-лидеров.

«Учебную» группу можно разделить на категории: «новые преподаватели», «молодые преподаватели», «будущие преподаватели», «будущие профессора».

Научная группа – это «новые исследователи». Интересно, что каждый вуз по-разному «видит», структурный состав «учебной» группы. Например, в Национальном Университете Таджикистана «новые преподаватели» – это молодые преподаватели, которых хотят удержать и закрепить за университетом, «будущие профессора» – это будущие кандидаты или доктора наук. В стенах высших учебных заведений Республики Таджикистан «молодые преподаватели» – это будущие кандидаты, а «будущие профессора» – это будущие доктора наук». Для упрощения можно оставить в «учебной» группе следующие категории: «новые преподаватели», «будущие профессора». При этом категорию «будущие профессора» поделить на две категории: «группа подготовки кандидатов наук» и «группа подготовки докторов наук» (рисунок).

Следующий вопрос, который необходимо учесть при построении механизма формирования кадрового резерва – это процедура отбора в кадровый резерв и его количественный состав. Здесь возможны два варианта: либо мы создаем кадровый резерв на каждой кафедре, либо мы создаем общий кадровый резерв без учета принадлежности к кафедре. Всё зависит от цели создания кадрового резерва и наличия финансовых средств. Если кадровый резерв создается для заполнения вакансий и позволяют финансовые средства, то хорошо, если в кадровом резерве будет не менее одного кандидата с каждой кафедры и по каждой категории. Это позволит иметь резерв на вакантные должности на каждой кафедре. Однако в большинстве случаев формирование резерва осуществляется по второму варианту. Набирается возможное количество сотрудников по вузу в целом и происходит их подготовка.

Выдвигаться кандидаты могут самовыдвижением, заведующими кафедрами, посредством победы в конкурсе, по результатам анкетирования и т.д. При этом, чем больше способов выдвижения, тем больше шансов, что в кадровый резерв попадет нужный человек.

При отборе в кадровый резерв кандидаты могут представлять документы: заявление, характеристику, список опубликованных трудов, дипломы, грамоты, индивидуальные планы, рекомендации и т.д. На сегодняшний день к кандидатам предъявляется слишком множество бюрократических документов, и в соответствии с таким положением, на наш взгляд, необходимо сократить количество соответствующих документов, поступающих от кандидатов.

Вместо этого проводить входное оценивание на наличие или отсутствие тех или иных компетенций, знаний, умений, навыков. Однако в большинстве вузов существуют управления или отделы аспирантуры и докторантуры. И именно они оценивают и контролируют процесс написания и защиты диссертации. Основная цель создания кадрового резерва заключается не в защите диссертации, а в своевременном замещении вакантных должностей высококвалифицированными сотрудниками. Поэтому оценивать необходимо наличие или отсутствие требуемых компетенций для занятия определённых должностей.

В организации необходимо разработать модель компетенций, профессиональный стандарт, «портрет» руководителя, «идеал», с которым будет сравниваться потенциальный претендент, а с помощью ключевых показателей эффективности оценивать наличие компетенции. Приведём пример разработанных компетенций и показателей для группы «учебный» кадровый резерв категории «новые преподаватели» (таблица 1). В соответствии со спецификой учреждения разрабатывается норматив, с которым необходимо будет сравнивать показатели оценки компетенций и на основании полученных результатов составлять план развития претендента.

Таблица 1. Компетенции и показатели для оценки кадрового резерва

Признак	Компетенции	Показатели оценки
Профессиональ-ные	Профессионализм – знания, умения, навыки	Преподаватель отвечает на вопросы тестов, разработанных для оценки знаний по курсу на отлично
	Умение обучать	Результаты Интернет-экзамена, олимпиады. Все 100% групп должны показать результат не ниже порогового.
	Владение и передача практических знаний, умений, навыков	Не менее 10% студентов, изучивших курс, представили реальные проекты
	Новаторство	Число курсов с использованием активных или практико-ориентированных форм обучения
	Творчество	Число разработанных курсов
Деловые	Организованность	Курс соответствует стандартам и имеет полный комплект учебно- методического комплекса дисциплины
	Компьютерная грамотность	Количество занятий с использованием информационно- коммуникативных технологий
	Корпоративность	Тестирование (не менее 50% правильных ответов)
Личностные	Умение презентации	Количество фактически проведенных занятий в потоках численностью более n-количества человек, экспертная оценка открытого урока
	Коммуникативность	Результаты анкетирования студентов. Не менее 70% дают удовлетворительную оценку.
	Потенциал к развитию	Количество пройденных курсов, семинаров, стажировок количество написанных статей,

		учебных пособий, монографий по курсу

Далее, при необходимости, проводится обучение. Возможны различные формы обучения:

- по специфике приобретаемых знаний: общая, специальная или индивидуальная программа;

По использованию рабочего времени: с отрывом, без отрыва от производства;

По форме обучения: обучение в специальных центрах, обучение самостоятельно, обучение под руководством, обучение в другом подразделении, временное замещение руководителя, работа в составе команды.

Однако не у всех форм обучения высокая эффективность. Выбирать форму необходимо с учетом того результата, который необходимо получить. Например, если группе претендентов необходимо дать теоретические навыки по какой-либо области, то лучше всего подойдет индивидуальная подготовка в виде стажировок, практик. С отрывом от работы следует направлять только тех сотрудников, которые могут полностью посвятить себя обучению без ущерба для учебного процесса. Цель обучения всегда должна соответствовать елям кадрового резерва. Например, если нам необходимо подготовить «лидера», то цель обучения заключается в развитии лидерских компетенций. Для этой цели наиболее эффективным будет временное замещение руководителя. Это поможет ему в ознакомлении со всеми направлениями деятельности.

Также, в зависимости от длительности нахождения претендента в составе резерва необходимо устанавливать отчетные периоды и промежуточные оценки.

Нами, предлагается такой процесс, который возможно осуществлять в рамках Высшего учебного заведения. К примеру, раз в год проводить оценку кадрового резерва. По результатам оценки претендент может занять освободившуюся или вакантную должность. Для повышения эффективного обучения лучше вводить балльно-рейтинговую оценку резервистов. Для каждого блока обучения определить контрольное мероприятие.

Предлагаемый механизм является общей схемой для формирования кадрового резерва в ВУЗе. Внедрять данный механизм необходимо с учетом специфики учреждения: численности, финансирования, соотношения администрации к профессорско-преподавательскому составу и т.д.

Работу по формированию кадрового резерва целесообразно организовать не как разовое мероприятие, а как систематическую, непрерывную работу. Одни резервисты набираются, другие уже проходят обучение, а какая-то часть резервистов уже прошла обучение и выбывает из резерва и т.д.

Механизм подготовки кадрового резерва позволит выявлять сотрудников с высоким потенциалом и планомерно готовить их к замещению вакантных должностей.

Таким образом, во-первых, в образовательной сфере формирование кадрового резерва отличается своими особенностями, связанными в первую очередь со структурой кадров. Во-вторых, представленный механизм является общей схемой формирования кадрового резерва, который необходимо изменять с учетом специфики организации и классификаций по группам работников. В-третьих, работа по формированию кадрового резерва должна представлять собой не разовое мероприятие, а систематический процесс. В- четвертых, механизм подготовки кадрового резерва позволит выявлять сотрудников с высоким потенциалом и планомерно готовить их к замещению вакантных должностей.

Список использованной литературы:

1. Арсеньев Ю.Н. Управление персоналом. Технологии: Учебное пособие / Арсеньев Ю.Н., Давыдова Т.Ю., Шелобаев С.И.-М.: ЮНИТИ-ДАНА 2012.-191с.

2. Березина Е.С. Роль и значение кадрового резерва в системе развития персонала //Экономика и менеджмент. -№8, 2014._с.32-40

3. Опарина Н.Н. Инструменты развития: кадровый резерв/ Н.Н. Опарина //Справочник по управлению персоналом. 2012.№2. с. 74-78
4. Положение о группе высокого профессионального потенциала в Государственном университете – Высшей школе экономики. – http://www.hse.ru/org/hse/academic_develop/help#kadr

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОЦЕНКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА УНИВЕРСИТЕТА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Азизова Назирамо Аҳмадовна
старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета торговли.
E-mail: **azizova_nazira_2023@mail.ru**

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и прикладные проблемы оценки человеческого капитала университета в контексте повышения эффективности управления образовательной организацией. Обоснована ключевая роль человеческого капитала в условиях постиндустриального общества и трансформации социально-экономических систем. Особое внимание уделяется разграничению понятий «рабочая сила» и «человеческий капитал», а также анализу различных научных подходов к его трактовке. Раскрывается специфика университета как особой организации, сочетающей образовательную и научно-исследовательскую функции, что существенно усложняет процессы управления и оценки человеческого капитала профессорско-преподавательского состава. Проанализированы проблемы внедрения эффективного контракта, мотивации академического персонала и формирования объективных показателей эффективности деятельности. Сделан вывод о необходимости разработки комплексной системы количественных и качественных индикаторов оценки человеческого капитала университета как механизма повышения эффективности стратегического управления.

Ключевые слова: человеческий капитал, университет, управление человеческим капиталом, эффективность управления, эффективный контракт, профессорско-преподавательский состав, оценка человеческого капитала.

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ БАҲОДИҲИИ САРМОЯИ ИНСОНИИ ДОНИШГОҲ ҶИҲАТИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНӢ

Азизова Назирамо Аҳмадовна
муаллимаи калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.
azizova_nazira_2023@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳо ва дурнамои баҳодиҳии сармояи инсонии донишгоҳ дар заминаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии ташкилоти таълимӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Нақши калидии сармояи инсонӣ дар шароити ҷомеаи пасоиндустриалӣ ва рушди низомҳои иҷтимоию иқтисодӣ асоснок мегардад. Ба фарқгузории мафҳумҳои «қувваи корӣ» ва «сармояи инсонӣ», инчунин таҳлили равишҳои гуногуни илмӣ дар шарҳи ин мафҳум таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Хусусиятҳои донишгоҳ ҳамчун ташкилоти махсус, ки вазифаҳои таълимӣ ва илмӣ-таҳқиқотиро ҳамзамон иҷро мекунад, нишон дода шуда, мушкилоти идоракунӣ ва баҳодиҳии сармояи инсонии ҳайати профессориву омӯзгорӣ баррасӣ мегарданд. Масъалаҳои ҷорӣ намудани шартномаи самаранок, ҳавасмандгардонии кормандони академӣ ва ташаккули нишондиҳандаҳои воқеии самаранокии фаъолият таҳлил шудаанд. Хулоса бар он аст, ки таҳияи низоми мукаммали нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории баҳодиҳии сармояи инсонии донишгоҳ ҳамчун омили муҳими баланд бардоштани самаранокии идоракунии стратегӣ зарур мебошад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, донишгоҳ, идоракунии сармояи инсонӣ, самаранокии идоракунӣ, шартномаи самаранок, ҳайати профессориву омӯзгорӣ, баҳодиҳии сармояи инсонӣ.

Формирование условий развития и эффективного функционирования социально-экономических систем в условиях постиндустриального общества переводит акцент на человеческий фактор, как основную производительную силу. При этом от эффективного управления человеческим капиталом напрямую зависит успешность развития экономики государств и отдельных регионов. Однако следует отметить тот факт, что человеческий капитал как производительная сила имеет двойственный характер: с одной стороны, он выступает целью общественного развития, а, с другой стороны, инвестирование в человеческий капитал большинством управленцев и экономистов рассматривается в качестве ключевого фактора экономического роста.

В свою очередь ориентация стратегии развития социально-экономической системы на базе человеческого капитала задаёт изменения в организационной структуре каждой сферы, комплекса, отрасли и под отрасли национального хозяйства, то есть спускает вопросы управления человеческим капиталом на микроуровень, то есть уровень отдельной организации.

Ключевым моментом, который определяет повышение эффективности управления человеческим капиталом на уровне отдельной организации должно стать, по нашему мнению, достаточно четкое разграничение категорий «рабочая сила» и «человеческий капитал». Первая, исходя из исследований К.Маркса, представляет собой «совокупность физических и духовных способностей, которыми обладает организм».

Человеческий же капитал может быть определён как капитализированная стоимость этой совокупности способностей. При этом рабочая сила – это стационарная характеристика, отражающая способности организма в момент приобретения его услуг. В то же время человеческий капитал характеризует работника в развитии, формировании и совершенствовании его трудовых способностей, смене одних другими и т.п. Одним из главных факторов новой парадигмы университетов становится их человеческий капитал. Появление целого ряда концептуальных моделей вузов инновационного типа обусловливает новые методы управления их человеческим капиталом, в том числе и с помощью эффективного контракта.

Ряд экспертов отметили, что положительные изменения происходят благодаря переходу вузов на заключение эффективных контрактов с научно-педагогическими работниками. Эффективный контракт представляет собой трудовой договор с работником, в котором конкретизированы его должностные обязанности, условия оплаты труда, показатели эффективности деятельности, при выполнении которых работнику назначаются выплаты стимулирующего характера. Проблемной зоной является вопрос о разработке объективных показателей эффективности деятельности научно-педагогических работников. Например, в ряде вузов отмечается, что зачастую работники стремятся к перевыполнению отдельных показателей с целью получения дополнительных стимулирующих бонусов в ущерб основным обязанностям.

Процессы формирования и развития личности человека и его трудовых способностей постоянно изучается медиками, социологами, психологами и экономистами, но до последнего времени эти исследования отличало отсутствие комплексного и системного характера. Усиление внимания исследователей к факторам экономического роста и его динамике обусловлены происходящими изменениями в совокупной рабочей силе, что явилось причиной возникновения и развития теории человеческого капитала.

Анализ теории человеческого капитала позволяет считать его нематериальным аналогом физического капитала, представляющим собой врожденные и приобретенные способности индивида приносить доход в результате осуществления экономической деятельности в течение всего периода его трудовой жизни.

Основными моментами сходства между человеческим и физическим капиталом можно назвать необходимость значительного инвестирования в ущерб текущему потреблению; длительные сроки окупаемости; участие в социально-экономическом развитии общества в будущем. В то же время человеческий капитал неотделим от субъекта труда; эффективность инвестиций в него зависит от сроков его использования; характеризуется увеличением по мере накопления, а не сокращением (как в случае физического капитала). Сравнительный анализ различных концепций человеческого капитала позволяет сформулировать ряд подходов к определению данной категории.

Первый характеризуется исследованием человеческого капитала как одного из факторов производства на основе традиционной методологии. Второй основывается на марксисткой методологии, придерживается логики, структуры и категориального обеспечения анализа кругооборота производительного капитала, в котором человеческий капитал является всеобщей формой экономической жизни и итогом исторического развития общества от присваивающего до производящего хозяйства.

Статической величиной человеческий капитал представляется в неоклассическом понимании и определяется такими понятиями, как «инвестиции» и «доход». Некоторым западным экономистам присуще расширенное толкование человеческого капитала. Так, Дж. Кендрик включает мировоззренческие, социально-психологические свойства людей и морально-этические качества. Следует согласиться с мнением С.А. Дятлова о том, что «человеческий капитал – это совокупность всех атрибутивных качеств и свойств, производительных способностей и сил, функциональных ролей и форм. Рассматриваемых с позиций системной целостности и адекватных современному состоянию общества эпохи научно-технической и социально-информационной революции, включенных в систему рыночной экономики в качестве ведущего творческого фактора общественного воспроизводства».

Многомерной векторной категорией является человеческий капитал с точки зрения институционального подхода, к которому примыкает понятие социального капитала, разработанного представителями институционального направления и социологами. Данная категория находит свое применение при исследовании человеческого капитала на уровне организации. Причем социальный капитал увеличивает отдачу от инвестиций в человеческий и физический капитал, являясь при этом не конкурирующими альтернативами, а дополняющими друг друга.

В методиках стоимостной оценки организаций доминирует понятие интеллектуального капитала, тесно переплетаясь с человеческим капиталом. Специфические по природе и своим формам участия в производственном процессе ресурсы – информация и знания – формируют особый облик интеллектуального капитала. Интеллектуальный капитал представляет собой специфический «коллективный разум», который аккумулирует все виды знания работников, накопленный опыт и интеллектуальную собственность, коммуникацию и организационную структуру, информационные сети и имидж организации. Обычно человеческий капитал считается частью интеллектуального, однако ведь именно человек, являясь носителем интеллекта, базой которого выступают знания и способности познания, становится определяющим звеном интеллектуального капитала, следовательно, можно утверждать, что человеческий капитал включает такую свою часть, как интеллектуальный. Приобретает же форму капитала, как утверждает Г. Беккер, потому что является источником, как будущих заработков, так и будущих удовлетворений

Кроме сдвига акцентов с рабочей силы на человеческий капитал, достаточно значимым является перенос внимания научной общественности на управление человеческим капиталом образовательных организаций, поскольку именно они формируют научно-исследовательскую среду будущей социально-экономической системы.

Реформа сферы образования (в частности, высшего образования) не может быть осуществлена без создания эффективных механизмов стратегического управления человеческим капиталом.

В теории менеджмента алгоритм системы управления человеческим капиталом включает шесть этапов:

1. Создание оптимальной модели человеческого капитала организации (выбор параметров оценки человеческого капитала; определение тех параметров, которые организация может отследить; определение процедур отслеживания параметров человеческого капитала);
2. Определение числовых показателей человеческого капитала в соответствии с выбранной моделью оценки (установление корреляции между различными показателями человеческого капитала; установление количественных нормативов по каждому параметру модели оценки человеческого капитала);
3. Определение и оценка целевых значений человеческого капитала (определение целевых значений показателей человеческого капитала исходя из стратегических целей организации; оценка текущего уровня развития человеческого капитала);
4. Определение способов развития человеческого капитала организации (определение оптимальных способов развития различных элементов человеческого капитала: обучение, мотивация, наем и т.п.; составление плана действий по развитию человеческого капитала);
5. Проведение мероприятий по развитию человеческого капитала (осуществление действий, которые обеспечат достижение целевых показателей развития человеческого капитала и достижения стратегических целей организации);
6. Оценка результатов мероприятий по развитию человеческого капитала (сопоставление целевых параметров оценки человеческого капитала с достигнутым уровнем; определение корректирующих мероприятий и дальнейших действий).

Очевидно, что начальным этапом управления человеческим капиталом организации и повышения эффективности его использования выступает оценка человеческого капитала.

Для адекватной и эффективной оценки человеческого капитала университета необходимо понимать особенности ВУЗа как организации.

Университет как организация отличается, во-первых, тем, что реализует две ключевые задачи: образовательную и научную. При этом концентрация усилий на одной задаче приводит к значительным потерям в реализации другой. Это означает, что преподавателю приходится одновременно реализовывать три функции: преподавательскую, исследовательскую и административную, эффективность реализации которых зависит, с одной стороны, от качества человеческого капитала преподавателя, его трудовой среды, а также мотивации.

Во-вторых, в университете достаточно усложнен процесс формирования мотивации преподавательской и исследовательской деятельности. Теория управления персоналом предполагает использование любой организацией двух видов мотивации: внутренней и внешней. Внутренняя мотивация предполагает задействование комплекса мотивов и стремлений, порождённых самой личностью. То есть человек получает удовольствие от выполнения трудовых задач, достижения результата или от самого процесса трудовой деятельности. Внешняя же мотивация предполагает комплекс внешних воздействий на личность с целью активизировать его трудовую деятельность и повысить ее эффективность. Так вот в университете внутренняя мотивация обычно проявляется значительно сильнее. При этом стремление внедрить в деятельность университета современных методов управления коммерческими организациями через, прежде всего, усиление функции внешнего контроля, приводит к разрушению внутренней мотивации академического персонала. Это связано с тем, что для преподавателей ВУЗов серьезным мотивом деятельности в сфере образования выступает академическая свобода, которая рассматривается как возможность и гарантии безопасности «в поиске истины».

Академическая свобода преподавателя предполагает возможность выбора методов преподавания, сферы исследований, свободы обсуждения идей с коллегами и студентами.[7]

Поведение внутри академической среды регулируется контрактом между преподавателем и университетом, закрепляющим набор конвенций (соглашений), обеспечивающих кооперативное равновесие, то есть снижающих транзакционные издержки и увеличивающих эффективность взаимодействия. Это проявляется в том, что преподаватель следует создаваемым университетом академическим стандартам – повышает качество преподавания и реализует научные исследования. В то же время университет создает условия для увеличения академического вознаграждения, гарантирует свободу выбора деятельности, мягкий контроль, возможность развития собственного человеческого капитала.

Специфика ВУЗа как организации определяется особенностями трудовой деятельности преподавателей. Их в кратце можно свести к следующим аспектам:

1. Профессорско-преподавательский состав для эффективной деятельности университета должен не только обучать, но и реализовывать административную, научно-исследовательскую, а также социальную функции;
2. Труд педагогов носит творческий характер (что в свою очередь затрудняет формирование единой системы эффективной оценки человеческого капитала ОУ);
3. Преподаватели в современных университетах, несмотря на учебный план, наделены академической свободой деятельности, предполагающей возможность выбора методов преподавания и направления научных интересов;
4. Результат труда преподавателей сопровождается выплатой «академического вознаграждения»;
5. Академические стандарты не позволяют осуществлять контроль качества работы профессорско-преподавательского состава университета;
6. Гибкость графика работы преподавателя, большое количество сверхурочной работы наряду с определённой свободой построения графика работы.

Формирование человеческого капитала каждого отдельного преподавателя занимает длительное время, к тому же, для поддержания высокой квалификации педагогу необходимо непрерывно повышать квалификацию, получать новые знания и др.

Специфические особенности труда преподавателя ВУЗа порождает ряд кадровых проблем для образовательных организаций:

1. Недостаток предложения качественного человеческого капитала в связи с реализацией государственных программ, направленных на сокращение количества высших учебных заведений;
2. Недостаточное финансирование, которое вынуждает ВУЗы самостоятельно изыскивать средства на своё функционирование и искать пути снижения издержек, в частности, за счет сокращения персонала;
3. Высокая доля педагогов-совместителей (24,3%);
4. Оценка квалификации педагогов зависит от статуса университета (в связи с существованием закрытой академической среды, которая характеризуется локальностью академического сообщества, низкой мобильностью, и, как следствие, ориентацией на внутренние стандарты, а, значит, потерями статуса при выходе из академической среды конкретного ВУЗа);
5. «Старение» профессорско-преподавательского состава (доля молодых преподавателей (до 30 лет) – 13%);
6. «Привязка» размера академического вознаграждения к минимальному размеру заработной платы (МРОТ);

Медленное повышение квалификации сотрудников, ввиду недостаточного финансирования и мотивации педагогов и др.

Вышеизложенные проблемы содержания труда педагогов отечественных ВУЗов связаны в большей степени с неэффективной системой управления человеческим капиталом

образовательных организаций. Отметим, что актуальность этого вопроса связана с тем, что комплекс личных и профессиональных показателей сотрудников сферы высшего образования, т.е. качество их человеческого капитала, имеет огромную ценность. Поэтому что цель реформ в образовательной сфере – создание новых экономических отношений, которые основаны на вертикальных и горизонтальных связях между экономическими субъектами. Этим обусловлена важность формирования системы количественных и качественных показателей человеческого капитала преподавателей. На сегодняшний день нет единой методики оценки человеческого капитала. Проанализировав различные источники, нами было выявлено, что человеческий капитал и его величину можно определять в качественных и количественных показателях.
как механизм повышения эффективности

Список использованной литературы:

1. Зарубин Валерий Григорьевич, Начкин Александр Иванович. Эффективный контракт научно-педагогических работников:нормативное и ценностное измерение // Учёные записки ЗабГУ. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работа. 2013. №4 (51). URL: http://cyberleninka.ru/article/n/effektivnyy-kontrakt-nauchno-pedagogicheskih-rabotnikov-normativnoe-i-tsennostnoe-izmerenie (дата обращения: 31.10.2017).
2. Ильинский И.В. Инвестиция: образование в инновационном воспроизводстве. – СПб.: Издательств СПбУЭФ, 2023. – С. 45.
3. Ильинский И.В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. – СПб.: Издательств СПбУЭФ, 1996. – С. 30.
4. Скоблева, Э.И. Эффективность взаимодействия персонала как условие реализации стратегии развития университета//Современные проблемы науки и образования, 2015. - №2.-С.44.
5. Щепотьев А.В. Человеческий капитал как «скрытый» актив образовательной организации//Фундаментальные исследования. Экономические науки, 2013. - №6. – С. 152.
6. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1994. С. 34.

ЗАРУРИЯТ ВА РОҲУ ВОСИТАҲОИ ФАЪОЛ НАМУДАНИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРС

Амоншо Палавонов

н.и.п, муаллими калони кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола зарурият ва роҳу воситаҳои фаъол гардондани фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон дар раванди дарс баррасӣ мегарданд. Муаллиф масъалаи баланд бардоштани сифати таълимро тавассути ташаккули шавқу ҳавасмандии маърифатӣ, рушди тафаккур, худтанзимкунӣ ва фаъолияти мустақилонаи хонандагон таҳлил менамояд. Мафҳуми фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ дар заминаи назарияҳои олимони соҳаи педагогика ва психология шарҳ дода шуда, нақши усулҳои фаъоли таълим, технологияҳои иттилоотӣ, усулҳои шифоҳӣ, амалӣ ва визуалӣ дар фаъолсозии раванди таълим нишон дода мешавад. Ҳамчунин, тавсияҳои методӣ оид ба ташкили самараноки фаъолияти маърифатии хонандагон дар шароити мактаби муосир пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, фаъолгардонии хонандагон, сифати таълим, усулҳои фаъоли таълим, тафаккур, худтанзимкунӣ, технологияҳои иттилоотӣ, шавқи маърифатӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ И ПУТИ АКТИВИЗАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ УРОКА

Амоншо Палавонов

к.п.н., старший преподаватель кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация: В статье рассматриваются необходимость и основные пути активизации учебно-познавательной деятельности учащихся в процессе обучения. Анализируется проблема повышения качества образования через формирование познавательного интереса, развитие мышления, саморегуляции и самостоятельной деятельности учащихся. Раскрывается сущность учебно-познавательной деятельности на основе научных подходов в педагогике и психологии. Особое внимание уделяется роли активных методов обучения, информационных технологий, словесных, практических и наглядных методов в повышении эффективности учебного процесса. Предлагаются методические рекомендации по организации познавательной деятельности учащихся в условиях современной школы.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, активизация обучения, качество образования, активные методы обучения, мышление, саморегуляция, информационные технологии, познавательный интерес.

THE NECESSITY AND METHODS OF ACTIVATING STUDENTS IN THE TEACHING PROCESS

Amonsho Palavonov
PhD (Pedagogy), Senior Lecturer,
Department of Psychology and Sociology of Management,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract: The article examines the necessity and main ways of activating students' educational and cognitive activity in the learning process. The issue of improving the quality of education through the development of cognitive interest, thinking skills, self-regulation, and independent learning activities is analyzed. The concept of educational and cognitive activity is explained based on theoretical approaches in pedagogy and psychology. Particular attention is paid to the role of active teaching methods, information technologies, verbal, practical, and visual methods in enhancing the effectiveness of the educational process. Methodological recommendations for organizing students' cognitive activity in modern educational settings are also presented.

Keywords: educational and cognitive activity, student engagement, quality of education, active learning methods, thinking skills, self-regulation, information technologies, cognitive interest.

«Хонанда зарфе нест, ки онро пур кардан лозим аст, балки машъалест, ки бояд фурӯзон карда шавад».

Л. Г. Петерсон

Пешравӣ ва рушди ҷомеа, ба даст овардани дастовардҳои баланди ҷаҳонӣ дар тамоми соҳаҳои муҳими ҳаётӣ бо рушди устувори соҳаи маориф робитаи зич ва ногусастанӣ дорад. Ин аст, ки маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон эътироф гардида, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккул ва рушди он пайваста ғамхорӣ зоҳир менамояд. Зеро танҳо бо роҳи баланд бардоштани сифати таълим ва рушди соҳаи илму маориф, яъне баланд бардоштани сатҳи маърифати шаҳрвандон бо истифода аз дастовардҳои техникӣ ва инноватсионӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шудан мумкин аст.

Баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот масъалаи муҳиму асосии соҳаи маориф маҳсуб мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бобат чунин қайд намудаанд: «Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад» [20, с. 23].

Фаъолгардонии фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагон яке аз масъалаҳои асосии илми педагогикаи муосир мебошад. Аҳаммияти он ба ҷустуҷӯ ва зарурати таҳияи

усулҳои оптималии таълим ва воситаҳои таълим вобаста аст. Ҳангоми ҳалли масъалаи фаъолгардонии фаъолияти маърифатӣ роҳи ҳалли онро дар баланд бардоштани сатҳи назариявии маводи таълим дар баробари ошноӣ ва омӯзиши хонандагон ба усулҳои навтарин, муҷаҳҳазонидани онҳо бо усулҳои кори мустақилона оид ба коркард ва аз худ намудани воситаҳои маърифатӣ дида мешавад. Аммо имкониятҳои мақсаднок барои аз худ намудани амалиётҳои фаъолияти равонӣ дар шароити ҳозира пурра истифода нашудаанд. Сабаби асосӣ дар он аст, ки ба даст овардани натиҷаҳои муайян дар таълим на ҳама вақт ба инкишофи равонии хонандагон таъсири кофӣ мерасонад. Хонандагон захираи муайяни дониш ва малакаро ҷамъ мекунанд, вале роҳу усули аз онҳо пурмаҳсул истифода бурданро намедонанд. Аз ин рӯ, барои ба даст овардани маълумоти миқдорӣ оид ба таъсири мусбати омӯзиши илмҳои мухталиф ба рушди равонӣ ва фаъол гардонидани фаъолияти маърифатии хонандагон таҳқиқоти минбаъда зарур аст.

Мафҳуми фаъолияти таълими – маърифатӣ муҳим ва гуногунҷанба аст, ки дар асарҳои В.И. Дружинин, Е.В. Коротаева, А.М. Матюшкин, И.Ф. Харламов, Т. Шамова, Г.И. Шукина ва дигарон таҳлилу баррасӣ гардидааст. И.Ф. Харламов фаъолияти таълимӣ- маърифатиро «Ҳолати фаъоли хонанда, ки бо майли донишомӯзӣ, фишори равонӣ ва зуҳури кӯшишҳои ихтиёрӣ дар раванди азхудкунии дониш хос аст» маънидод намудааст [22]. Т.И. Шамова фаъолияти таълимӣ-маърифатиро як хислати шахсият медонад, ки дар муносибат ба мазмун ва раванди фаъолият, дар хоҳиши самаранок азхуд кардани дониш ва усулҳои ба даст овардани он, сафарбар намудани қувваҳои ихтиёрӣ барои расидан ба мақсади омӯзиш равона шудааст [23].

Бо эътирофи он, ки фаъолият ба маънои васеъ моликияти аз ҷиҳати биологӣ муайяншудаи инсон аст, ба он ҳамчун намуди муайяни фаъолият ва усулҳои қаноатмандӣ диққати махсус дода мешавад. Дар робита ба фаъолияти маърифатӣ ин маънои ташаккули ҳавасмандӣ ба таълим дар хонандагон ва ба онҳо омӯзонидани малакаҳои ба даст овардан ва истифода бурдани иттилоот, яъне малакаҳои фаъолияти рӯҳию равонӣ, ки имконияти татбиқи фаъолияти пурсамари таълимӣ ва маърифатиро муайян мекунанд, дар бар мегирад. Самаранокии фаъолият, ки эҳсосоти мусбӣ ва эҳсосоти ирфониро ба вуҷуд меорад, ба ин васила ба нигоҳдорӣ ва таҳкими манфиатҳои маърифатӣ, ҳавасмандкунии фаъолияти минбаъдаи таълимӣ-маърифатӣ мусоидат мекунад. Шарти зарурии амалисозии фаъолияти маърифатӣ худтанзимкунӣ мебошад, ки дар қобилияти танзими рафтори шахс вобаста ба хусусият ва шароити фаъолият, аз ҷумла, саъю кӯшиши ихтиёрӣ барои расидан ба мақсади гузошташуда ифода меёбад. Инкишофи фаъолият, ки қобилияти худтанзимкунии рафтор, инъикос ва ҳавасмандии устувори таълимро дар назар дорад, ба хонанда имкон медиҳад, ки фаъолияти маърифатии худро ба таври мувофиқ амалӣ созад.

«Ташаккули хонанда ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ бе сатҳи муайяни инкишофи равандҳои маърифатии равонӣ, пеш аз ҳама тафаккур ғайриимкон аст, зеро амалисозии назорат ва худбаҳодиҳӣ рушди амалиёти равониро пешбинӣ мекунад» [4, с. 40].

Набудани малакаю маҳорат дар фаъолияти таълимӣ боиси паст шудани самаранокии раванди таълим ва дар натиҷа бемуваффақии таълим мегардад, ки боиси аз байн рафтани ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мегардад. Ду самти инкишофи фаъолияти маърифатиро шартан фарқ кардан мумкин аст – фаъол, ки аз худ намудани малакаҳо дар фаъолияти таълимӣ пешбинӣ менамояд ва шахсӣ, ки ба ташаккули соҳаҳои ҳавасмандӣ-талабот ва эмотсионалӣ-ихтиёрии шахсияти хонанда асос ёфтааст.

«Фаъолияти маърифатӣ, аз як тараф, шакли худташкилкунӣ ва худшиносии хонандагон бошад, аз ҷониби дигар, натиҷаи саъю кӯшиши омӯзгор дар ташкили фаъолияти таълимӣ ва ташаккули онҳо ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ мебошад» [10, с. 112].

Дар робита ба фаъолияти таълимӣ - маърифатӣ мавҷудияти шавқу завқи маърифатӣ, аз худ намудани малакаҳои ба даст овардани иттилоот ва дар амалия истифодаи онҳо ва ташаккули худтанзимкунии рафтори хонандагон ифода меёбад. Г.И. Шукина фаъолияти маърифатиро ҳамчун ҳамгироии самти ҷустуҷӯӣ дар таълим, шавқи маърифатӣ ва қаноатмандии он бо ёрии сарчашмаҳои гуногуни дониш ва шароити мусоид барои татбиқи

фаъолият тавсиф мекунад [24]. Дар мактабҳои муосир ҷустуҷӯи пуршиддати роҳҳои навтарини баланд бардоштани инкишофи системаи анъанавии дарси синфӣ идома дорад, ки дар он бояд мавқеи асосиро фаъолияти оқилонаи маърифатии хонандагон ишғол намояд. Самаранокии чунин методикаро бо роҳи ба вуҷуд овардани системаи комплексии воситаҳои таълим ба даст овардан мумкин аст. Онҳо бояд вазифаи идоракунии фаъолияти маърифатиро иҷро намуда, барои нигоҳ доштани ҳавасмандии мусбии хонандагон ба фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ, ки арзиши назарраси иҷтимоӣ доранд ва ба тарбияи шахсияти хонанда ҳамчун субъекти ҳаёти ӯ мусоидат мекунанд, равона карда шаванд.

«Фаъолияти фаъолонаи хонанда, аз ҷумла кори эҷодӣ барои ташаккул додани малакаҳои нав, фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ба шароити мушаххаси раванди таълими муосир мувофиқтар мебошанд» [2, с. 74].

Ҳамин тариқ, унсурҳои фаъолияти таълимӣ - маърифатӣ, ки боиси фаъол шудани он мегардад, ҳам фаъолияти эмотсионалӣ дар сатҳи дарки ҳодисаҳо ва ташаккули афкор, ки бо хусусиятҳои равонӣ ва синну соли хонандагон муайян карда мешавад ва ҳам фаъолияти равонӣ дар сатҳи дарки назариявии падидаҳо ва далелҳо мебошанд.

Фаъолгардонии фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон бо фаъол намудани онҳо, баланд бардоштани дараҷаи шинохти бошууронаи намунаҳои объективии реалӣ дар раванди таълимро дар назар дорем.

Дар раванди таълим ҳар як муаллим аз усулҳои ба худ хоси фаъол гардондани фаъолияти таълимӣ - маърифатии хонандагон истифода мебарад, вале таҷрибаи кори ин муаллимро муаллими дигар дар синфи дигар истифода бурдан наметавонад. Вобаста ба ин, зарурати асосноккунии назариявии системаи кори омӯзгорон оид ба фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон ба миён меояд.

Мақсади асосии фаъолияти омӯзгор оид ба фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон ин инкишоф додани фаъолияти маърифатии хонандагон мебошад

Қобилияти эҷодӣ хонандагон. Аз фанни психология маълум аст, ки қобилияти инсон, аз ҷумла хонандагон дар раванди фаъолият инкишоф меёбанд. Воситаи инкишофи фаъолияти маърифати хонандагон қобилияти моҳирона истифода бурдани чунин роҳу усулҳое, ки фаъолияти баланди хонандагонро таъмин менамоянд. Роҳ ва усулҳои фаъолгардоние, ки муаллим истифода мебарад, бояд сатҳи қобилиятҳои маърифатии хонандагонро ба инобат гирад, зеро супоришҳои аз ҳад зиёд боварии хонандагонро ба худ суст карда, таъсири мусбат намедиҳанд. Аз ин рӯ, системаи кори муаллим оид ба фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон бояд бо назардошти инкишофи тадриҷан ва ба мақсад мувофиқи қобилияти маърифатии эҷодии хонандагон, инкишофи тафаккури онҳо ба роҳ монда шавад. Дар раванди таълим хонанда амалҳои гуногунеро анҷом медиҳад, ки дар онҳо равандҳои асосии равонӣ: эҳсос, дарк, тасаввурот, тафаккур, хотира ва ғайра амал мекунанд. Азбаски аз ҳама равандҳои маърифатии равонӣ пешбарандааш тафаккур аст, гуфтан мумкин аст, ки фаъол гардонидани фаъолияти таълимии хонандагон ин фаъол гардонидани тафаккури онҳост. Дар баробари ин дар хотир бояд дошт, ки бе хоҳиши донишомузӣ тамоми кӯшишу ғайрати муаллим натиҷаи чашмдошт намедиҳад.

Фаъолсозии раванди таълимӣ ва маърифатӣ ҳадафу мақсади раванди таълимро на танҳо ба азхуд кардани дониш, балки ба инкишофи қобилияти мустақилона ба даст овардани донишу малака аз ҷониби хонандагон равона месозад.

Барои инкишоф додани шавқи маърифатии хонандагон аз намудҳои гуногуни дарсҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ба монанди дарс - презентатсия, дарс - семинар, бозии нақшбозӣ, саҳнасозӣ, конфронси матбуотӣ, супоришҳои эҷодӣ, тартиб додани схемаҳо, тестҳо ва ғайра истифода намудан лозим аст.

Натиҷаи чунин фаъолсозӣ боиси он мегардад, ки хонандагон дониши мукаммал ва амиқ оиди мавзӯъро ба даст меоранд, онҳо манфиатҳои доимии маърифатиро инкишоф медиҳанд, қобилияти мустақилона ҳалли мушкилоти пайдошуда ва шарҳ додани мушкилоти ҷориро меомӯзанд.

«Донишҳои ҳосилшуда дар амалия (дар вақти тайёрӣ ба машғулият-семинарҳо) татбиқ карда мешаванд ва дар амалӣ шудани он алоқаи байни фанҳо дар таълим нақши калон мебозад» [7, с. 42] .

Ҳадафҳои асосии фаъолсозии раванди таълимӣ ва маърифатӣ:

- таъмини алоқаи байни субъектҳои ҷамъиятӣ - гуманитарӣ ва сиклҳои табиатшиносӣ ва алоқаи онҳо бо тарбияи меҳнатии хонандагон;
- барои амалӣ гардондани ин ҳадафҳо аз ҳалли мақсадноки маҷмӯи вазифаҳои таълиму тарбия, аз алоқаҳои байнисоҳавӣ истифода бурдан лозим аст.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон баланд бардошта шавад ва дастрасиро ба иттилооти баландсифат таъмин намояд. Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки иттилооти матнӣ, аудиоӣ, графикӣ ва видеоиро дар шакли нав истифода баранд. Дар шароити муосир вазифаи асосии таълим на танҳо барои хонандагон ба даст овардани миқдори муайяни дониш, балки дар онҳо ба вуҷуд овадани маҳорату малакаи татбиқи онҳо низ мебошад.

Амалия нишон медиҳад, ки хонандагоне, ки малакаҳои кори мустақилонаро фаъолона истифода мебаранд, дараҷаи баланди маҳорат ва қобилиятҳоро ҳангоми паймоиш дар ҷараёни баланди иттилоот, таъкид кардани нуқтаҳои асосӣ, ба низом даровардан ва дар оянда табиқро да ҳаёт соҳиб мегарданд.

Истифодаи интернет ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳаҷми маълумотеро, ки барои истифода ва кори мустақилона мегиранд ҳангоми омӯзиш васеъ ва мукаммал намоянд. Ҳангоми сохтани рӯнамо (презентатсия) хонандагон бояд пеш аз ҳама корҳои илмӣ-тадқиқотӣ гузаронанд, аз миқдори зиёди манбаъҳои гуногуни иттилоот истифода баранд, то ки дар таҳияи лоиҳаи эҷодӣ аз қолабҳо канорагирӣ кунанд. Дар ҷараёни намоиши презентатсия хонандагон таҷрибаи суханронии оммавиро соҳиб мешаванд. Унсури рақобат ба худшиносии хонандагон мусоидат мекунад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки сифатҳои шахсии худро дар ҷомеаи иттилоотии муосир инкишоф диҳанд.

Дар системаи методикаи таълим **методҳои шифоҳӣ** ҷойи асосиро ишғол мекунанд. Бо ёрии усулҳои шифоҳӣ мумкин аст, ки маълумоти калонҳаҷмро дар муддати кӯтоҳтарин интиқол дод, барои хонандагон вазифаҳоро муайян кард ва ба роҳҳои ҳалли онҳо диққат дод. Ба шарофати сухани хуб ва пуртаъсир хаёлот фаъол мегардад, хотира ва хиссиёти хонандагон равшан мегардад. «Усулҳои шифоҳиро ба навъҳои алоҳида ҷудо кардан мумкин аст: шарҳ, лексия, баҳс, сӯҳбат, ҳикоя, кор бо маводи дидактикӣ, кор бо китоб ва ғайра» [5, с. 122].

Инчунин аз усули мубоҳиса истифода кардан мумкин аст, ки ба хонандагон барои озодона баён намудани андешаи инфиродии худ дар дарс имконият фароҳам оварда мешавад.

Усули кори мустақилона бо китоби дарсӣ барои беҳтар муайян кардани занҷири мантиқии маводи омӯхташаванда нигаронида шудааст. Барои тартиб додани нақшаи ҳикояи муаллим ё нақша-конспект бо муқаррароти муайян мустақилона супориш дода мешавад. Ин нақша-конспектро хонандагон асосан бомуваффакият истифода мебаранд, ки моҳияти асосии он ҳангоми тафтиши вазифаи хонагӣ бараъло эҳсос карда мешавад. Қобилияти ба қайд гирифтан, тартиб додани нақшаи ҳикоя, ҷавоб додан, хондани шарҳи адабӣ, дарёфти идеяи асосӣ дар он, кор бо маълумотномаҳо, адабиёти илмӣ-оммавӣ ба ташаккули тафаккури назариявӣ ва образӣ-объективии хонандагон мусоидат мекунад.

Усулҳои амалӣ:

Усулҳои амалии таълим ба фаъолияти амалии хонандагон асос ёфтаанд. Бо ёрии ин усулҳо малакаю маҳорати амалӣ ташаккул меёбад. Машқҳо, корҳои лабораторӣ ва амалиро метавон ба усулҳои амалӣ мансуб кард.

Корҳои эҷодӣ барои инкишофи қобилияти эҷодии хонандагон, ташаккули маҳорати кори мустақилонаи мақсаднок, васеъ ва амиқ гардондани дониш, қобилияти татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои мушаххас аҳаммияти калон доранд.

Корҳои лабораторӣ аз ҷониби хонандагон аз рӯи дастури муаллим бо истифода аз дастгоҳҳо ва дигар асбобҳои техникӣ ба воситаи таҷрибаҳо иҷро карда мешаванд, хонандагон бо ёрии таҷҳизоти махсус ҳодисаҳои муайянро меомӯзанд. «Дарсҳои амалӣ намуди асосии фаъолияти таълимӣ мебошанд, ки ба ташаккули малака ва маҳорати таълимию амалӣ нигаронида шудаанд» [8].

Усулҳои таълими визуалӣ:

Бо ин усулҳо дарки маводи таълимӣ бештар ба воситаҳои аёнӣ ва воситаҳои техникие, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, вобаста аст. Усулҳои визуалӣ дар якҷоягӣ бо усулҳои шифоҳӣ ва амалии таълим истифода мешаванд. **Усулҳои таълими визуалиро метавон ба ду гурӯҳи калон тақсим кард: усули тасвирӣ ва усули намоишӣ.**

Усули тасвирӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки воситаҳои тасвиршуда: расмҳо, плакатҳо, харитаҳо, ҷадвалҳо, эскизҳо дар тахтаи синфӣ нишон дода шаванд.

Усули намоишӣ асосан бо намоиши навор, сабти аудиоӣ, диафилмҳо, дастгоҳҳо ва таҷрибаҳо алоқаманд аст.

Ба ғайр аз ин боз усулҳои зерини идоракунии фаъолияти маърифатии хонандагон низ истифода мешаванд:

1) Усулҳое, ки фаъолиятро дар марҳилаи дарк фаъол мекунанд ва шавқу рағбатро ба маводи омӯхташаванда афзоиш медиҳанд:

- Ø техникаи навоварӣ – истифодаи далелҳои ҷолиб, маълумоти нав, маълумотҳои таърихӣ дар маводи таълимӣ;
- Ø техникаи маънидодкунӣ, ки дар натиҷаи ошкор намудани сермаъноии калимаҳо шавқу ҳавасро ба вуҷуд меорад;
- Ø техникаи аҳаммиятнокӣ – барои омӯхтани мавод вобаста ба аҳаммияти иқтисодӣ, биологӣ ва эстетикии он равона карда шудааст.

2) Усулҳои фаъолгардонии фаъолияти хонандагон дар марҳилаи азхудкунии маводи омӯхташаванда:

- Ø техникаи эвристикӣ – додани саволҳои душвор ва истифодаи саволҳои ангезандае, ки ба ҷавоб оварда мерасонанд;
- Ø техникаи мубоҳиса – дар раванди дарс бо ташкил намудани муҳокимаи масъалаҳои баҳсбарангезе, ки ба хонандагон барои ташаккул додани қобилияти исботкунӣ ва асоснок кардани андешаи худ мусоидат мекунанд;
- Ø техникаи тадқиқотӣ - аз он иборат аст, ки хонандагон дар асоси таҷрибаҳо, мушоҳидаҳо, ҳалли масъалаҳои маърифатӣ ва таҳлили адабиётҳо хулосаҳо мебароранд.

3) Усулҳои фаъолгардонии фаъолияти маърифатӣ дар марҳилаи аз нав эҷод намудани донишҳои гирифташуда:

Ҳама гуна усулҳои баҳодиҳии натиҷаҳои супоришҳои хонандагон дар синф бояд татбиқ карда шаванд. Барои нигоҳ доштани фаъолияти баланди маърифатӣ дар давоми дарсҳо зарур аст:

- Ø вуҷуд доштани ҳакамони босалоҳият ва мустақил (муаллим ва мушовирони хонандагон аз дигар гурӯҳҳо);
- Ø аз рӯйи қоидаҳо бевосита аз тарафи муаллим тақсим кардани супоришҳои осон ба хонандагони пурқувват, ки онҳо ба иҷрои корҳои оддӣ шавқу ҳавас надоранд ва барои хонандагони сустхон бошад супоришҳои мураккаб дода мешавад;
- Ø баҳо додан ба кори инфиродии хонандагон ва дар гурӯҳ;
- Ø барои дарси умумӣ вазифаи хонагии эҷодӣ дода мешавад. Дар ин ҳолат хонандагони ором ва сустхон аксар вақт худро дар пасманзари фаъолтар нишон медиҳанд.

Ҳангоми истифодаи усулҳои ивазшавандаи таълим, пеш аз ҳама, барои натиҷаи пурсамар кӯшиш кардан муҳим аст. Аз рӯи натиҷаҳо хонандагон бояд дониши гирифтаашонро на танҳо дарк намоянд, дар хотир дошта бошанд ва дубора эҳё кунанд, балки инчунин тавонанд онро дар фаъолияти амалӣ фаъолона истифода баранд. Бешубҳа,

баланд бардоштани сатҳи маҳсулнокии таълим бештар ба фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонанда вобаста аст [13, с. 12].

Агар на танҳо дарк кардан ва дар хотир доштан, балки амалан азхуд кардани дониш низ зарур бошад, фаъолияти маърифатии хонандагон танҳо ба шунидан, дарк кардан ва ба қайд гирифтани маводи омӯхташаванда асос ёфта наметавонад. Дониши нав ба даст овардашуда на танҳо дар андеша, балки пеш аз ҳама татбиқи амалиро талаб мекунад. Ва равандҳои тарбиявию маърифатӣ ҳар қадар фаъолтар бошанд, ҳамон қадар самарабахштар мешаванд. Хонандагон маълумотҳои илмии нави устувортар пайдо мекунанд ва захираи касбии онҳо пурратар мегардад. Аз ин рӯ, дар раванди таълим фаъолсозии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ аҳамияти калон дорад.

Фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагон хислати доимӣ дошта, ба таври динамикӣ инкишоф меёбад ва метавонад бо таъсири мактаб, рафиқон, оила ва дигар омилҳо пешрафт кунад ё қафо монад. Ба дараҷаи фаъолият муносибат ва услуби муошырати муаллим таъсири калон мерасонад.

Тавсияҳои методӣ. Барои фаъол намудани фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагон чунин амалҳоро иҷро намудан лозим аст:

1. Ташаккул додани ангезаҳо ва манфиатҳои на танҳо маърифатӣ, балки касбӣ.
2. Тарбияи тафаккури систематикии мутахассис.
3. Тафаккури гурӯҳӣ ва омӯзондани кори амалӣ.
4. Ташаккул додани малакаҳо ва қобилиятҳои иҷтимоӣ дар ҳамкорӣ ва муошират, қабули қарорҳои инфиродӣ ва муштарак.
5. Дар таълим ва тарбияи хонандагон пеш бурдани муносибати масъулиятнокро дар ҳалли масъала бо ба инобат гирфтани арзишҳои иҷтимоӣ.

Азбаски ҷавонони асри XXI одамони асри иттилоотӣ мебошанд, дар ҷараёни кор бо онҳо қобилияти мустақилона ва ҳавасмандонаро ташаккул додан зарур аст. Истифода аз усулу методҳои фаъоли таълим, технологияи муосири таълимӣ ба мустақилӣ фаъолияти таҳқиқотӣ, кори эҷодӣ ва рушди толибилмон мусоидат менамоянд.

Дарси имрӯза бояд дар асоси роҳу воситаҳои нави таълимӣ ташкил карда шавад ва нисбат ба ҳама падидаҳои иҷтимоӣ ҷавоб дода тавонад. Омӯзгор танҳо бо истифода аз роҳу усулҳои фаъоли таълим, технологияҳои муосир метавонад дар таълиму тарбияи насли наврас, омода намудани мутахассисони соҳибихтисос ба комёбиҳо ноил гардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Атакуллаев У. И. Развитие общего образования в Республике Таджикистан в период независимости (1991- 2005гг.). – Душанбе, 2010. – 46 с.
2. Бордовская Н.В. Современные образовательные технологии Н.В. Бордовская, Л.А. Даринская, С.Н. Костромина. – М. Кнорус, 2012. – 193с.
3. Березин С.В., Лисецкий К.С. Технология формирования социальных навыков: методическое пособие для психологов и социальных педагогов ИТУ. Самара, 1999. – 58 с.
4. Буйдаков Х. Б. Основы дидактики. – Душанбе, 1995.
5. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения.– М.,1977. – 251 с.
6. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
7. Волков П. Учитель творчеству. – М., 1982. – 160 с.
8. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие. – М.: Педагогика, 1989.
9. Залов Т.А. Наглядность и активизация учащихся в обучении. Просвещение, 2002. – 241 с.
10. Козлов И. Ф. Педагогический опыт А. С. Макаренко. – М.,1987. –159 с.
11. Коротков Э. М. Управление качеством образования. – 2-е изд.–М.: Академический проект, 2007. – 320 с. ISBN 978-5-8291-0836-6.

12. Карпенко М. Новая парадигма образования XXI в // Высшее образование в России. – 2007. – №4.
13. Каликова Т.А. Зависимость уровня усвоения знаний от активности учащихся в обучении Современная педагогика – 2002. – №8. – С. 12 - 24.
14. Круглов А.А. Методы активизации познавательной деятельности А.А. Круглов, В.Н. Платов, В.О. Шаров. – СПб. Знание, 2007. – 184с.
15. Лутфуллоев М. Дарс. – Душанбе: Маориф, 1995. – 162 с.
16. Лернер И. Я. Требования к современному уроку. Метод указания. – М., 1969.
17. Методы, приёмы, средства обучения. Классификация методов по источникам и уровням познавательной деятельности. – Режим доступа к источнику: https://mybiblioteka.su/6-46236.html
18. Махмутов М. И. Современный урок. – М., 1985.
19. Морозов Р.Д. Учителю о познавательном интересе Р.Д. Морозов – М: Знание, 1998. – 342с.
20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022. – Душанбе, 2023. – С. 23.
21. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения. – М.: Академия, 2006.
22. Ушинский К. Д. Педагогические соч. В 6-ти т. Т. 2. – М.,1988.
23. Шамова Т.И. Активизация учения школьников Т.И. Шамова – М.: Педагогика, 1982. – 209с.
24. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1979. – 160 с.
25. Ярмаченко Н. Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко. – Киев, 1989. ISBN 5-330-00641-4.

НАҚШИ ЗАХИРАҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Амонатзода Махбуба Ато
кандидат географических наук, и.о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношении Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан.Тел.:(+992)985-11-09-84, E-mail: amonat_84@mail.ru.

Дар мақола нақши захираҳои рекреатсионӣ дар рушди сармояи инсонӣ таҳлил гардидааст. Ҳамчунин нақши сайёҳат, истироҳат ва солимгардонӣ дар манзараҳои зебои табиат ва истироҳатгоҳҳою осоишгоҳҳо ва инфрасохтори рекреатсионӣ дар ташаккули сифатҳои меҳнатӣ, саломатӣ, қобилияти зеҳнӣ иҷтимоии аҳолӣ баррасӣ мегардад. Ҳамчунин, мушкилот, имкониятҳо ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии рекреатсия дар рушди сармояи инсонӣ пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: рекреатсия, сармояи инсонӣ, сайёҳӣ, инфрасохтор, рушди минтақа, соҳаи хизматрасонӣ, иҷтимоӣ.

РОЛЬ РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Амонатзода Махбуба Ато
Кандидат географических наук, и.о. доцента кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан.
Тел.: (+992) 985-11-09-84
E-mail: amonat_84@mail.ru

В статье анализируется роль рекреационных ресурсов в развитии человеческого капитала. Рассматривается роль туризма, отдыха и оздоровления на живописных природных ландшафтах, курортов и санаториев, рекреационной инфраструктуры в

формировании трудовых качеств, здоровья, интеллектуальных и социальных возможностей населения. В нем также рассматриваются проблемы, возможности и пути повышения эффективности отдыха в развитии человеческого капитала.

Ключевые слова: рекреация, человеческий капитал, туризм, инфраструктура, региональное развитие, сфера услуг, социальный.

THE ROLE OF RECREATIONAL RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Amonatzoda Mahbuba Ato
Candidate of Geographical Sciences, Acting Associate Professor,
Department of World Economy and International Relations,
Tajik State University of Commerce, Dushanbe, Republic of Tajikistan.
Tel.: (+992) 985-11-09-84
E-mail: amonat_84@mail.ru

This article analyzes the role of recreational resources in human capital development. It examines the role of tourism, recreation, and wellness in scenic natural landscapes, resorts and sanatoriums, and recreational infrastructure in shaping the population's work skills, health, and intellectual and social capabilities. It also examines the challenges, opportunities and ways to improve the effectiveness of leisure in human capital development.

Key words: recreation, human capital, tourism, infrastructure, regional development, service sector, social.

Рекреатсия яке аз самтҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии кишварo буда, ба саломатӣ қобилияти меҳнатӣ, маориф, зеҳният ва сатҳи фарҳангии аҳолӣ таъсири мустақим мерасонад. Дар Тоҷикистон, ки дорои иқтидори бузурги захираҳои рекреатсионӣ ва сайёҳӣ мебошад, истифодаи оқилонаи ин захираҳо метавонад омили муҳими рушди сармояи инсонӣ гардад. Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малака, таҷриба, саломатӣ ва қобилияти меҳнатии инсон аст, ки ба истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ таъсири мустақим мерасонад. Захираҳои рекреатсионӣ маҷмӯи объектҳо ва имкониятҳои табиӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, ки барои истироҳат, табобат, барқароркунии нерӯ ва рушди инсон хизмат мекунанд.

Сармояи инсонӣ дар ҷомеаи муосир яке аз омилҳои асосии рақобатпазирии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бойи табиӣ ва имкониятҳои назаррас барои рушди сайёҳӣ ва рекреатсия мебошад, ин соҳа метавонад ба таҳкими саломатии аҳолӣ, баланд иқтидорҳои интеллектуалӣ, касбӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон мусоидат намояд. Захираҳои рекреатсионӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ на танҳо манбаи даромад, балки воситаи таҳкими сифати нерӯи корӣ мебошад.

Вобаста ба ин масъала омилҳои рекреатсионӣ ҳамчун ҷузъи ташаккули сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон, ки дорои шароити нодири табиӣ мебошад аз ҷумлаи кӯҳҳо, чашмаҳои минералӣ, обанборҳо, кӯлҳо, водиҳо, дарёҳо, иқлими мусоид, ки барои барқарорсозии саломатӣ мусоиданд омили муҳим ба ҳисоб меравaнд. Ин захираҳо барои беҳтар шудани саломатии аҳолӣ, коҳиш ёфтани стресс ва хастагӣ, афзоиши қобилияти меҳнатӣ таъсири мусбат мерасонанд. Рушди соҳаи сайёҳӣ дар ин самт барои муҳайё намудани ҷойҳои нави корӣ (гид, менеҷер, хизматрасон), малакаҳои забономӯзӣ, муошират ва хизматрасонӣ инкишоф меёбад. Ҳамчунин аҳолӣ ба фаъолияти меҳнатии баландсифат ҷалб мегардад, ки ин раванд ба афзоиши сармояи инсонӣ дар шакли малакаҳои меҳнатӣ ва касбӣ мусоидат менамояд.

Инфрасохтори рекреатсионӣ на танҳо барои сайёҳон, балки барои сокинони маҳаллӣ барои баланд бардоштани саломатии ҷисмонӣ, фаъолияти иҷтимоӣ, пешгирии бемориҳои музмин, қобилияти фикррронӣ, эҷодкорӣ, кам шудани хастагии руҳӣ кумак мекунад. Бояд қайд намуд, ки захираҳои рекреатсионӣ ба потенсиали зеҳнии сармояи инсонӣ таъсири мустақим дорад. Муайян гардидааст, ки Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузурги захираҳои рекратсионӣ мебошад, яъне зиёда аз 200 чашмаи минералӣ ва 18 кӯли

намакину лойиқаи табобатӣ, минтақаҳои кӯҳии рекреатсионӣ ва маҷмааҳои табиии истироҳатӣ ҷойгир шудааст[2].

Бо назардошти омилҳои рекреатсионӣ дар шароити Тоҷикистон метавонанд ба рушди босуръати сармояи инсонӣ мусоидат намоянд. Бо истифодаи дурусти захираҳои табиӣ такмили инфрасохтори рекреатсионӣ ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, ин соҳа метавонад ба яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар табдил ёбад. Рекреатсия дар маҷмӯъ на танҳо воситаи истироҳат, балки унсури стратегӣ барои афзоиши потенсиалӣ инсонӣ мебошад.

Дар ин ҷода шумораи сайёҳони воридшуда ба Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 таҳлил ва пешниҳод гардидааст:

Дар 5 соли охир зиёда аз 3,9 миллион меҳмонон ба Тоҷикистон ворид шудаанд. Танҳо дар нимаи аввали соли 2025 761 400 сайёҳ яъне 31% бештар аз соли гузашта зиёд ба қайд гирфта шудааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2024 дар шаҳри Душанбе 840 000 сайёҳ ворид гардидааст. Аз руйи ҳисобҳои байналмилаӣ 2,8% (2022), дар баъзе таҳқиқотҳо бошад то 4,6% вобаста ба минтақаҳо муҳим арзёбӣ гардидааст[1].

Даромади миёна аз як сайёҳ тақрибан 254 доллари ИМА рост меояд. Бо назардошти ин масъала шумораи объектҳои рекреатсионӣ то соли 2023 зиёда аз 600 объекти нави инфрасохтори сайёҳӣ таъсис ёфтааст. Танҳо дар минтақаи Варзоб зиёда 900 нуқтаи истироҳатӣ ва осоишгоҳ таъсис ёфтааст.

Дар ин самт беш аз 200 хатсайри байналмилалии кӯҳӣ низ ба қайд гирифта шудааст. Саҳми рекреатсия дар рушди иқтисодӣ ва шуғли аҳолӣ назаррас мебошад, чунки беш аз 22 ҳазор нафар бевосита дар соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсия кору фаъолият менамоянд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нақши объектҳои рекреатсионӣ дар рушди сармояи инсонӣ

Объектҳо	Масоҳат (га)	Ҷой барои истироҳат	Мавсим
1.Истироҳатгоҳи Хоҷаобигарм, ноҳияи Варзоб	36	650 ҷой ва маҷмааи меҳмонхона-истироҳатгоҳи "Сароб" барои 50 ҷой	Тамоми сол
2.Истироҳатгоҳи Оби гарм, ноҳияи Роғун	12,6	461 ҷой ва муассисаи хусусии гидропатикӣ бо 50 ҷой	Тамоми сол
3.Осоишгоҳи Шаамбарӣ, ноҳияи Ҳисор	18,75	260 ҷой дар зимистон ва 418 ҷой дар тобистон	Тамоми сол
4. Истироҳатгоҳи Явроз, ноҳияи Ваҳдат	14	287 ҷой	Тамоми сол
5.Хона истироҳатӣ Оби -Шифо, ноҳияи Ваҳдат	7,3	105 ҷой (105 нафар)	Тамоми сол
6.Оби табобатии Тамдикул, ноҳияи Лахш	1,55	8 ҷой (8 нафар)	Тамоми сол
7. Искандаркул, ноҳияи Айнӣ	30 000	Хаймаҳо барои 60 нафар, 20 коттеҷ барои қабули 187 сайёҳ	3 моҳ ё 90 рӯз
8. Сафед-Дорак истироҳатгоҳи лижаронии муосири "Сафед - Дара", ноҳияи Варзоб	60	Метавонад дар як вақт то 1000 нафарро қабул кунад	Мавсими лижаронӣ аз миёнаи декабр то охири март

			давом мекунад

Дар кишвар айни замон бештар аз 65 фоиз иншооти санаторию истироҳатӣ ва самти сайёҳидошта баркарор гардида, қариб 35 минтақаҳои хусусӣ бунёд шудаанд, ки барои ташкили истироҳату табобати шаҳрвандони Тоҷикистон, шуғли аҳолӣ ва ҷалби сармоягузории ватанӣ дар зерсохтори номбурда шароити воқеиро ба вуҷуд меорад[3].

Аз нигоҳи варзишию солимгардонӣ ва мустаҳкам намудани саломатӣ, қаламрави баландкӯҳҳо имконияти зиёд дорад. Махсусан, ташкил намудани муассисаҳои варзишию солимгардонӣ ва баркарор намудани саломатӣ дар пайвастагӣ бо инкишофи сайёҳӣ, диққати одамонро на фақат аз дохили ҷумҳурӣ, балки аз кишварҳои дуру наздик ба худ ҷалб менамояд. Бинобар ин, онҳо асосан дар қисми доманакӯҳҳо обанбори Қайроқум, дараҳои Варзоб, Ромит, Алмосӣ, Харангон ва Қаратоғ, Рашт, Балҷувон, Сарихосор воқеъ гардиданд[5]. Аксари муассисаҳои табобатию солимгардонии мавҷӯдаи ҷумҳурӣ дар ҳамин дараҳо ҷойгир шуданд, ки барои рушди сармояи инсонӣ дар кишвар нақши муассир мебозад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Баъзе аз намудҳои фаъолиятҳои асосии сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Тоҷикистон

Фаъолият ва номи чорабиниҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ	Ҷойҳои истифодаи рекреатсионӣ
Сайёҳати варзишӣ ва экстремалӣ	
1. Кӯҳнавардӣ	Кӯҳҳои Фон
1. Шухнавардӣ (скалолаз)	Девори Яғноб
3.Парапланеризм	Дараи Варзоб
Сайёҳати кӯҳӣ	
4.Сайёҳат ба воситаи асп **Экскурсия** **Сайёҳати пурмоҷарро**	Қаторкӯҳҳои Ҳисор Ба воситаи қаторкӯҳҳои Ҳисор, Кӯҳҳои Фон Қаторкӯҳҳои Ҳисор
Сайёҳати фарҳангӣ-таърихӣ	
5.Сайёҳати динӣ-таърихӣ-мардумшиносӣ	Водии Ҳисор, Қалъаи Ҳисор (VIII-XIX), ёдгориҳои табиӣ ва фарҳангии ландшафтҳои рекреатсионии "Алмосӣ", боғи табиӣ ва таърихии "Ширкент", боғи табиӣ ва мардумшиносии Яғноб
Сайёҳати илмӣ-омӯзишӣ	
6.Сайёҳати экологӣ	Минтақаи сайёҳӣ-рекретсионии Ромит дар шаҳри Ваҳдат, Искандаркӯл (ноҳияи Айнӣ), д.Зарафшон (ноҳияи Панҷакент), Ориён ноҳияи Айнӣ, Алмосӣ (ноҳияи Ҳисор), Камаров (ноҳияи Рашт), Сангвор (ноҳияи Сангвор)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сайёҳӣ дар сатҳи давлатӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ эътироф шудааст. Рушди тиҷорати соҳаи сайёҳӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мавҷудияти захираҳои сайёҳиро тақозо мекунад. Сайёҳ ба он мавзеъҳое сафар мекунад, ки дар ҳудуди интихобкардааш захираҳои сайёҳӣ бо иқтидорҳои хуб сайёҳро қонеъ гардонанд.

Захираҳои сайёҳӣ чун занҷир аз якчанд зинаи сарватҳои таҳқиқшуда ва идоракунанда иборат мебошанд: 1) табиат ва унсурҳои он; 2) таъриху фарҳанг; 3) иқтисодию иҷтимоӣ; 4) хизматрасониҳои сайёҳӣ ва рекреатсионӣ; 5) иттилоотӣ; 6) хизматрасониҳои техникию

идоракунӣ, ки талаботи ташрифоварандагонро қонеъ мегардонанд. Ба онҳо: объектҳо ё падидаҳои табиию иқлимӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, маърифатӣ, меъморӣ ва археологӣ, илмию истеҳсолӣ, динӣ ва дигар объект ё падидаҳое дохил мешаванд, ки талаботу мақсадҳои сайёҳонро қонеъ намуда, ба раванди фаъолият, барқарорсозӣ ва рушди неруи ҷисмонӣ ва руҳии сайёҳон мусоидат мекунад[3]. Ҳамчунин, ба захираҳои сайёҳии таърихию фарҳангӣ бошад, ёдгориҳои табиии таърихӣ, фарҳангию меъморӣ, арзишҳои таърихӣ, ашёҳо, падидаҳои фарҳангии моддӣ ва маънавиро дар бар мегиранд, ки дар раванди рушди таърихӣ ба вуҷуд омада, дар шароити муосир дар ҳудуди муайян ҷойгир мебошанд. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 3 марти соли 2006, №178), ба мероси таърихию фарҳангӣ ҳамаи ашё, ё объектҳои фарҳанги моддию маънавӣ дохил мешаванд, ки аҳаммияти умумибашарӣ, миллӣ ё маҳаллии таърихӣ, илмию фарҳангиро доро мебошанд[4].

Ҳамин тариқ, истифода бурдани имконият ва иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистон барои ҳал намудани бисёр масъалаҳои иқтисодию иҷтимоие, ки дар ҷумҳурӣ вуҷуд дошта, имкониятҳи васеъ фароҳам меоварад. Пеш аз ҳама бартараф намудани сатҳи бекорӣ, кам шудани муҳоҷират, даромад ба буҷаи давлат, ба ҷои кор таъмин намудани аҳолӣ ва ба ҳамин васила паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар ҷомеа мегардад. Чи хеле, ки маълум аст, аз таҷрибаи мамлакатҳои ҷаҳон: дар ИМА замини барои истифодаи рекреатсионӣ 5 фоизи қаламрави онро ташкил менамояд, вале даромади солонаи он 40 миллиард доллари амрикоӣ ва аз заминҳои кишоварзӣ, ки 48 фоизи масоҳати замини хоҷагии қишлоқи мамлакатро ташкил менамояд, ҳамагӣ 14 миллиард доллари амрикоӣ даромад медиҳад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки ташкил ва истифодаи оқилонаи самараноки иқтидорҳои рекреатсионӣ ва дар ин замина рушди соҳаи афзалиятноки сайёҳӣ яке аз самтҳои асосии ташаккули иқтисодиёти миллӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар замони муосир мегардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2023.- С.50-80
Государственной Программы развития туризма в Таджикистане на 2004-2009 годы. Постановление от 29 декабря 3003 года №582,г.Душанбе.- С.2.

2. Муҳаббатов Х., Диловаров Р., Акобиров Ш. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. - Душанбе, 2019. - С.39-70.

3.Симоилбеков А.М. Имкониятҳои истифодабарии самараноки сарватҳои таърихию фарҳангии минтақаи кӯҳистони Бадахшон дар ташкили ҳудудии сайёҳӣ/ [Текст]: дисс... на соиск. учен степ. канд. геог. наук / Симоилбеков Акбар Музофирович. – Душанбе, 2021. – С.23.

4. Таджикистан: Доклад о состоянии окружающей среды. Геоботаническое районирование, 2000 [Электроный ресурс].-Режим доступа: htt:// enrin. grida.no /htmls/tadjik/soe2/rus/htm/bio/geobot.htm.

5. Ш.Ғаффоров, Ғ.Хоҷаев. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо.-Душанбе, 2004.- С.121.

USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND DIGITALIZATION IN MIGRATION

Azizova Zarina Shavkatovna

the second year Master's student of "World economy" department, Institute of economy and trade Tajik state university of commerce in Khujand

Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismoili Somoni Ave. 169.

Tel: 992927901995; Email: zarina230995@mail.ru

Abstract: This article examines the use of modern technologies and digitalization in the field of labor migration. The study analyzes how digital tools, platforms, and e-government

services facilitate migration processes, improve access to information, and enhance job matching across borders. Particular attention is paid to digital recruitment platforms, migrant resource centers, online training services, electronic visas, and digital nomad visa schemes. The paper highlights the role of digitalization in improving public sector efficiency, supporting migrants' integration, and responding to labor market shortages, especially in Europe and Central Asia. At the same time, existing barriers to the effective use of digital technologies are identified, including cybersecurity risks, data protection issues, and unequal access to digital skills. The article provides policy-oriented recommendations on leveraging digitalization to promote safe, efficient, and well-regulated labor migration.

Keywords: digitalization, labor migration, digital platforms, e-government, e-recruitment, migrant services, remote work, digital skills.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЦИФРОВИЗАЦИИ В МИГРАЦИИ

Азизова Зарина Шавкатовна

магистрантка 2 курса направления «Мировая экономика», Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (г. Худжанд)

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 169, Тел.: +992 927 90 19 95 E-mail: zarina230995@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается использование современных технологий и процессов цифровизации в сфере трудовой миграции. Анализируется влияние цифровых платформ, электронных государственных услуг и онлайн-сервисов на повышение мобильности рабочей силы, расширение доступа мигрантов к информации и оптимизацию подбора рабочих мест. Особое внимание уделяется цифровым рекрутинговым платформам, деятельности миграционных ресурсных центров, онлайн-обучению, электронным визам и визам для цифровых кочевников. Подчеркивается значение цифровизации для повышения эффективности государственного управления, интеграции мигрантов и реагирования на дефицит рабочей силы в странах Европы и Центральной Азии. Вместе с тем выявляются существующие проблемы, связанные с кибербезопасностью, защитой персональных данных и неравным доступом к цифровым навыкам. В статье предложены рекомендации по использованию потенциала цифровизации для развития регулируемой и устойчивой трудовой миграции.

Ключевые слова: цифровизация, трудовая миграция, цифровые платформы, электронное правительство, электронный рекрутинг, миграционные услуги, удаленная занятость, цифровые навыки.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИР ВА РАҚАМИКУНОНӢ ДАР СОҲАИ МУҲОҶИРАТ

Азизова Зарина Шавкатовна

магистранти курси 2-юми ихтисоси «Иқтисодиёти ҷаҳонӣ»,

Институти иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (ш. Хуҷанд) Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 169, Тел.: +992 927 90 19 95 E-mail: zarina230995@mail.ru

Аннотатсия: Мақола ба истифодаи технологияҳои муосир ва рақамикунонӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ бахшида шудааст. Дар он нақши платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои электронии давлатӣ ва воситаҳои онлайн дар осон гардондани равандҳои муҳоҷират, беҳтар намудани дастрасии муҳоҷирон ба иттилоот ва мутобиқсозии бозори меҳнат таҳлил мегардад. Диққати махсус ба платформаҳои электронии ҷалби кадрҳо, марказҳои захиравии муҳоҷирон, омӯзиши онлайн, раводидҳои электронӣ ва раводидҳои «номади рақамӣ» равона шудааст. Нақши рақамикунонӣ дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ, ҳамгироии муҳоҷирон ва ҳалли норасоии қувваи корӣ дар кишварҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ таъкид мешавад. Ҳамзамон, мушкилоти мавҷуда,

аз ҷумла хавфҳои амнияти киберӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ ва нобаробарии дастрасӣ ба малакаҳои рақамӣ муайян карда мешаванд. Дар мақола тавсияҳо оид ба истифодаи самараноки рақамикунонӣ барои рушди муҳоҷирати меҳнатии бехатар ва танзимшаванда пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, платформаҳои рақамӣ, ҳукумати электронӣ, ҷалби электронии кадрҳо, хизматрасониҳои муҳоҷиратӣ, кори фосилавӣ, малакаҳои рақамӣ.

Digitalization has led to the development of new products, platforms, and services, as well as increased the need among labor migrants for additional information, training, and online services. These changes can enhance the efficiency of the public sector by speeding up processes and freeing up staff time.

Digitalization also gives countries the opportunity to attract top international talent, introduce e-government service portals, and train citizens to help them acquire relevant digital skills enabling them to benefit from the ongoing digital revolution. It further allows for the recognition of skills and qualifications of citizens from third countries [2].

This Analytical Brief highlights digital products and services that facilitate labor migration, as well as the existing barriers to the use of modern technologies. The publication also provides an analysis of current policy measures and recommendations on how to leverage digitalization to promote labor migration.

Labor migration is one of the most common forms of mobility, accelerated by the constantly growing wave of digitalization. Labor market conditions—particularly worker shortages (especially in Europe), the ongoing globalization of the economy, and the demand for flexible mechanisms—have created the need for digitalization. In turn, the widespread introduction of digital tools, automation, and remote work solutions has not only expanded opportunities for job searches across regions but also changed the dynamics of labor migration.

The more active provision of information on labor migration and e-government services in the Prague Process region aimed at supporting migrants has become one of the tangible results of technological progress. Examples include educational services, especially language courses, which have moved online, resulting in an increase in remote workers and reduced project costs. In addition to EU Member States, leading positions in this context are held by countries such as Georgia, Kazakhstan, and Tajikistan.

Migrant Resource Centres (MRCs), established to provide neutral information on labor migration in countries of origin, also use digital channels in their activities. MRCs have been created in Afghanistan, Bangladesh, Iraq, Pakistan, Tajikistan, and Sri Lanka (and soon also in Uzbekistan and Kyrgyzstan) and can provide electronic services (such as consultations and online language and vocational training), helping people make informed decisions about labor migration. Their services include pre-departure orientation (where applicable), information about working and living conditions abroad, rights and responsibilities, access to protection mechanisms, and information in destination countries. Consultants increasingly offer their services via social media and online platforms, as the digital component of their activities has expanded in recent years [4].

In addition, a growing number of migrants find their first jobs through platforms that filter candidates by knowledge and competencies and then match them with clients, including in geographically distant locations. The number of such e-recruitment services has grown exponentially in recent years and now includes platforms such as Uber, Wolt, Just Eat, Glovo, and Bolt for food delivery and ride-hailing; Distributed, Nerdapp, Topcoder, and Ework for IT-specific talent; Appjobs, Upwork, and Fiverr for people with a wider range of skills; as well as TalentPools, Sigma Software, and EmployUkraine, through which companies find Ukrainian talents via digital technologies, using them as a mechanism for timely response to the war in Ukraine.

For most of these platforms, all that is required is an Internet connection and a smartphone or computer application to start earning money, without the need for advanced language proficiency, formal qualifications in the local labor market, or lengthy administrative procedures.

E-recruitment services have had a significant impact on labor markets in Europe and Central Asia. Revenues from the platform economy were estimated at €20 billion in 2020. In the EU alone, there are more than 500 digital employment platforms and over 28 million platform workers. The number is expected to reach 43 million by 2025.

Some non-EU countries are also now offering electronic visas, and countries such as Georgia, Armenia, and Uzbekistan have recently introduced new digital schemes. Although e-visas were initially launched as a tourism service, they are likely to become the first step toward services that will also be used by labor migrants. Policymakers, government authorities, and the public are now embracing e-visa systems, and there is a general trend toward offering more visa services online. The advantages of this approach include shorter waiting times, improved security, and strengthening the country's image as open to business and labor migration, as well as being forward-looking, progressive, and attractive to talent.

The first step on this path in Europe and Central Asia is for countries to capitalize on the opportunities of remote work by offering digital nomad visas. Moving beyond pure tourism, countries are simplifying the process of obtaining temporary residence visas for foreigners working for foreign companies or as freelancers.

It is also important that digitalization ensures a balance between simplifying formalities and maintaining appropriate levels of control in Europe and Central Asia. Digital tools should facilitate job matching and the dissemination of reliable information—not merely achieve security-related goals such as combating fraud, crime, terrorism, or secondary migration. Moreover, the growth of digitalization should go hand in hand with the expansion of online authentication and cybersecurity programs. The EU Digital Identity Wallet initiative is a positive development, but it should be implemented in such a way that data are not used or disseminated illegally and no abuses occur leading to excessive surveillance of citizens or the wider population [3].

Best practices should be shared across borders to replicate successful actions within the Prague Process region. In this regard, it is necessary to ensure the safe and reliable cross-border transfer of large volumes of data. To this end, new and existing digital systems in Europe and Central Asia should be interoperable—and ideally, compatible at the international level as well.

List of references:

1. Европейская комиссия (2022 г.) «Цифровизация услуг по интеграции мигрантов во время пандемии COVID-19» https://ec.europa.eu/migrant-integration/special-feature/digitalisingmigrant-integration-services-during-covid-19-pandemic-adaptation_en
2. Европейская комиссия (2022 г.) «Въезд в ЕС – онлайн-процесс подачи заявления на получение визы и цифровая виза» https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/haveyour say/initiatives/12758-Entering-the-EU-online-visa-application-process-and-digitalvisa_en
3. Европейская комиссия (2022 г.) «Европейский кошелек цифровой идентификации» https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/funding/european-digital-identity-wallet
4. Единая структура Европейской комиссии (2004 г.) для улучшения качества услуг в отношении навыков и квалификаций (Europass) https://eur-lex.europa.eu/legal-content EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018D0646&from=EN
5. Миграционный прогноз – Восточная Европа и Центральная Азия, 2023 г. https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/33-reports/373-icmpd-migrationoutlook-eastern-europe-and-central-asia-2023
6. Ресурсные центры для мигрантов (2023 г.) www.migrantresources.org

Использование эмоций в коммуникации по миграционной политике – Аналитическийбриф (2022 г.)
https://www.icmpd.org/file/download/59052/file/EUROMED_MIGRATION_USNG_EMOTIONS_IN_MIGRATION_POLICY_COMMUNICATION.pdf

7. Роль информационных кампаний в решении проблемы нерегулируемой миграции Аналитический бриф (2022 г.)

https://www.icmpd.org/file/download/57991/file/Information%2520Campaigns%2520Brief%2520%2528v.5%2529.pdf
8. Цифровизация и занятость: Обзор МОТ (2022 г.) https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/publication/wcms_854353.pdf

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Гайбуллаева М.Л.
ассистент кафедры «Правоведение» факультета коммерции таможенного дела и права, Института Экономики и торговли Таджикского государственного университета Коммерции

Аннотация. Для эффективной организации государственного управления информационная поддержка имеет решающее значение для структуры правления и других процессов в рамках национальных и административных систем, а также для взаимодействия между гражданами и национальными и административными системами. Сегодня движущей силой практического применения передовых информационных технологий является государственное управление. Информационные технологии повышают качество государственных услуг, эффективность и результативность государственного управления и позволяют лучше использовать потенциал удаленных территорий.

Ключевые слова: цифровизация, информационные технологии, юриспруденция, информационная поддержка.

РАҚАМКУНОНИИ СИСТЕМАИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Гайбуллоева М.Л.,
ассистенти кафедраи «Ҳуқуқшиносӣ» факултети тиҷорат, корҳои гумрукӣ ва ҳуқуқ, Институти иқтисодиёт ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон (шаҳри Хуҷанд)

Аннотатсия. Барои идоракунии самараноки давлатӣ, дастгирии иттилоотӣ – барои сохтори ҳукумат ва дигар равандҳо дар дохили системаҳои миллӣ ва маъмурӣ, инчунин барои ҳамкории байни шаҳрвандон ва системаҳои миллӣ ва маъмурӣ муҳим аст. Имрӯз дастгирии иттилоотӣ қувваи пешбарандаи татбиқи амалии технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ идоракунии давлатӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ сифати хизматрасониҳои давлатӣ, самаранокӣ ва самаранокии идоракунии давлатиро беҳтар намуда, имкон медиҳанд, ки имкониятҳои ноҳияҳои дурдаст беҳтар истифода шаванд.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, технологияҳои ахборотӣ, ҳуқуқшиносӣ, дастгирии иттилоотӣ

DIGITALIZATION IN THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION

Gaybullaeva M.L.,
Assistant at the Department of “Jurisprudence” Faculty of Commerce, Customs Affairs and Law, Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce (in Khujand)

Annotation For effective public administration, information support is crucial for the structure of governance and other processes within national and administrative systems, as well as for the interaction between citizens and national and administrative systems. Today, the driving force behind the practice of application of advanced information technologies in the republican administration. Information technologies improve the quality of public services, the efficiency and effectiveness of public administration and make it possible to better use the potential of remote areas

Key words: *digitalization, information technologies, jurisprudence, artificial intelligence.*

Формирование принципиально новой технологической среды на базе современных цифровых технологий оказывает существенное влияние на экономику, политику и социальные процессы современного мира. Сегодня в эпоху цифровой трансформации развивается глобальное информационное общество, а также возрастает роль знаний и образования, меняется система общественных отношений, появляются новые субъекты и объекты информационного права. Правовое осмысление и выявление имеющихся в настоящее время мировых тенденций, для выявления проблем цифровой трансформации, новых вызовов, а также ответов на них, необходимо для изучения развития прорывных технологий, их влияния на развитие информационного общества и системы правового регулирования и обеспечения информационной безопасности. Это в значительной степени связано с потребностью выработки новых концептуальных научно обоснованных подходов, определяющих или корректирующих цели, задачи и меры, включая и правовые, по реализации внешней и внутренней политики государства. Настоящее время характеризуется тенденцией невероятной динамики развития сквозных технологий с одной стороны, и «сжатием времени» а также использованием больших данных, развитием систем субъектов и объектов информационных правоотношений в системе правового регулирования.

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон на своем послании отметил, что **«Таджикистан идет устойчивыми шагами по пути перехода к цифровизации сфер национальной экономики во имя обеспечения прозрачности финансово-экономических отношений».** Основные направление Послания акцентировано на актуальные вопросы, которые влияют на развитие страны. Среди них можно выделить вопрос цифровизации экономики и инновации в стране. В связи с этим, по поручению главы государство разработана Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан 2020-2025г., предусматривающий постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике[1].

Безусловно, процессы трансформации в условиях цифровизации отражаются и на трансформации права в условиях цифровизации, не только национальной системы права, но и международной. Очевидно, что одной из ключевых проблем в условиях, происходящих в мире процессов международной информационной противостоянии, становится международно-правовое обеспечение информационной безопасности, развитие и разработка международно-правовых норм с учетом национальных интересов. Активизация процессов институционализации информационного права связана с усложнением и появлением новых общественных отношений в информационной сфере, созданием предпосылок для формирования таких новых институтов, как правовое регулирование искусственного интеллекта. [2].

Таким образом, актуальной задачей в глобальном информационном обществе является выбор современных, правовых механизмов построения системы правового обеспечения информационной безопасности, имеющих сложноорганизованный характер, учитывая процессы трансформации права. Исследуется возможность и необходимость сочетания правовых, технических, при этом уделяется внимание проблеме связанных с исследованием законодательства о техническом регулировании, касающимся информационной безопасности. Представляется, что это важно для выработки концептуальных подходов правового регулирования обеспечения информационной безопасности.

На сегодняшний день понятие "цифровая трансформация" не имеет четкого определения. В широком смысле под цифровой трансформацией понимаются изменения, происходящие во всех сферах жизни общества в связи с применением цифровых технологий. Цифровая трансформация признана важной тенденцией, характерной для различных отраслей экономики и социальной сферы, которая может радикально повысить эффективность работы организаций и расширить сферу их деятельности. Стратегии

цифровой трансформации часто основаны на применении инновационных технологий для изменения продуктов, процессов и организации деятельности (управления) с целью создания новых возможностей для взаимодействия с потребителями и удовлетворения их потребностей. [3].

В условиях цифровизации современного информационного общества актуализируется проблема правового регулирования информационных технологий – создание, применение, распространение и другие действия, применимые к информационным технологиям. Для того чтобы проанализировать состояние правового регулирования, необходимо определить, какие подходы к термину «информационные технологии» имеются на настоящее время. С точки зрения преобразования информации в области информатизации в условиях цифровизации под информационными технологиями понимают «процесс, использующий совокупность средств и методов сбора, обработки и передачи данных для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления.

Информационные технологии сбора, обработки, хранения и передачи информации, благодаря техническому прогрессу, постоянно развиваются, видоизменяются и создаются, поэтому растет количественный показатель новых современных информационных технологий и улучшается их качество. В связи с этим качественные признаки классификации информационных технологий могут быть различными.

Во всем мире происходит цифровизация различных сфер жизнедеятельности. Информационные и телекоммуникационные технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни современного человека, необходимой для организации современных процессов в обществе. [4].

Цифровизация в сфере государственного управления также означает разработку и внедрение новых технологий и инструментов управления, которые влияют на формирование цифрового государственного управления с целью повышения эффективности - процессов принятия административных решений и предоставления государственных услуг населению.

Для эффективной организации государственного управления информационная поддержка имеет решающее значение для структуры правления и других процессов в рамках национальных и государственных систем, а также для взаимодействия между гражданами и государственными системами.

Эффективность принятия государственных решений зависит от качества информации и способа ее обработки. Все это невозможно эффективно сделать без компьютерного оборудования и современных информационных технологий.

Появление Интернета и удешевление доступа к глобальным сетям стало настоящей информационной (цифровой) революцией, которая изменила нашу жизнь в целом и экономику в частности. [5].

Сегодня движущей силой практического применения передовых информационных технологий является государственное управление. Информационные технологии повышают качество государственных услуг, эффективность и результативность государственного управления и позволяют лучше использовать потенциал удаленных территорий.

Внедрение цифровых технологий в государственное управление направлено на обеспечение доступности приоритетных государственных услуг и сервисов для граждан и учреждений в цифровой среде, создание национальной системы управления данными, развитие электронного правительства в государственном управлении. Цифровые технологии могут существенно изменить традиционные подходы к планированию, мониторингу и оценке деятельности государственных институтов. Цифровые технологии могут автоматизировать и упростить процессы в государственных учреждениях. Например, системы электронного документооборота позволяют сократить время на обработку и передачу информации и снизить вероятность ошибок. Цифровые технологии также

позволяют собирать и анализировать большие объемы данных, помогая принимать более обоснованные решения и оптимизировать работу государственных учреждений. Электронное правительство – это использование цифровых технологий для предоставления государственных услуг и взаимодействия с гражданами и предпринимателями. Однако развитие электронного правительства еще не завершено, и ожидается, что в будущем электронные услуги будут расширяться и совершенствоваться. [6].

Работа любой системы правового характера, всегда связана со сбором, обработкой и использованием информации. Правоохранительные органы собирают и обрабатывают поступающую информацию, возбуждают и расследуют на её основе уголовные дела. Процедура юридического доказывания строится из отдельных операций поиска и оценки различных видов информации. При этом требуется найти такие количественные и качественные характеристики исходных данных об объекте познания, которые позволили бы получить о нём необходимую для определёния истины в проводимом правовом исследовании информацию.

Таким образом, вне информационного обмена невозможно ни существование системы, ни управление ею. С помощью информации: во первых, осуществляется взаимосвязь и взаимодействие всех элементов правовых механизмов, объединение их в правовую систему общества, связь правовых образований с внешней средой; во-вторых, информация является основой всех этапов правового воздействия. На основе полной и своевременной информации происходит движение в направлении поставленных целей, принимаются оптимальные решения.

Специалист юриспруденции реализует предмет своей профессиональной деятельности на основе различной информации – научной, социальной, юридической, экономической и иной. Решение профессиональных задач с помощью информационно-коммуникационных технологий даёт возможность воздействовать на качество и эффективность всей юридической деятельности, повысить производительность труда специалистов в среднем в три раза.

Универсальные программы общего назначения не только повышают производительность труда и эффективность работы по раскрытию и расследованию преступлений, но и поднимают её на качественно новый уровень.

Для эффективного решения поставленной задачи необходимо соответствующее техническое обеспечение. Техническое обеспечение автоматизированного рабочего места специалиста юридической консультационной службы.

Таким образом, цифровые технологии расширяет возможности использования столь широкого спектра источников данных в процессах планирования, мониторинга и оценки достигнутых результатов, а также принятия управленческих решений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, основателя мира и национального единства уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от от 28 декабря 2024 года, электронный ресурс http://www.mmk.tj/.
2. Закон Республики Таджикистан «Об Информатизации» от 26.12.2005 №124, г. Душанбе, 6 августа 2001 года № 40
3. Введение в «Цифровую» экономику / А. В. Кешелава В. Г. Буданов, В. Ю. Румянцев [и др.] ; под общ. ред. А. В. Кешелава ; гл. «цифр.» конс. И. А. Зимненко. М. : ВНИИГеосистем, 2017. 28 с.
4. Цифровое будущее государственного управления по результатам / Е. И. Добролюбова, В. Н. Южаков, А. А. Ефремов, Е. Н. Клочкова, Э. В. Талапина, Я. Ю. Старцев.— М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС,. (Научные доклады: государственное управление).

5. Иванов В. В., Малинецкий Г. Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. М. : ООО «Нюанс». 2017. 64 с.
6. Бачило И.Л.Цифровизация экономики и управления – задача общегосударственная// Государство и право.-2018. -№1. -С.62; ПоляковаТ.А.

АРЗЁБИИ МУҲИТИ СОҲИБКОРӢ ВА САРМОЯГУЗОРӢ ДАР АСОСИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Давлатов Насим Саидаҳтамович
муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ. Тел: (+992) 907-34-43-49

Аннотатсия. Мақола ба арзёбии методҳои муҳити соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар асоси тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ бахшида шудааст. Дар он таърихи назарияҳои иқтисодӣ оид ба соҳибкорӣ, радабандиҳои байналмилалӣ чун "Пешбурди соҳибкорӣ" (Doing Business), Индекси озодии иқтисодӣ, сатҳи коррупсия ва дигар нишондиҳандаҳо таҳлил гардида, нуқсонҳои методологӣ ва пешниҳодҳо барои беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ дар шароити кишварҳои гузаришӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, баррасӣ мешаванд. Таваҷҷӯҳ ба нақши институтҳои давлатӣ, инноватсияҳо ва омӯзиши мутахассисон равона шудааст.

Калидвожаҳо: муҳити соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, радабандии байналмилалӣ, сармояи инсонӣ, таҳсилоти олии касбӣ, озодии иқтисодӣ, коррупсия, инноватсияҳо, Бонки Ҷаҳонӣ, Doing Business.

ОЦЕНКА СРЕДЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ИНВЕСТИЦИЙ НА ОСНОВЕ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Давлатов Насим Саидахтамович
старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений ТГУК. Тел: (+992) 907-34-43-49

Аннотация. Статья посвящена оценке методик бизнес-среды и инвестиционного климата на основе тенденций развития человеческого капитала в системе профессионального высшего образования. В ней анализируется история экономических теорий предпринимательства, международные рейтинги, такие как "Ведение бизнеса" (Doing Business), Индекс экономической свободы, уровень коррупции и другие индикаторы, рассматриваются методологические недостатки и предложения по улучшению предпринимательской среды в условиях переходных экономик, включая Таджикистан. Акцент сделан на роли государственных институтов, инноваций и подготовки специалистов.

Ключевые слова: бизнес-среда, инвестиции, международные рейтинги, человеческий капитал, профессиональное высшее образование, экономическая свобода, коррупция, инновации, Всемирный банк, Doing Business.

ASSESSMENT OF THE BUSINESS AND INVESTMENT ENVIRONMENT BASED ON TRENDS IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN PROFESSIONAL HIGHER EDUCATION

Davlatov Nasim Saidakhtamovich
Senior Lecturer at the Department of World Economy and International Relations, TSUK. Tel: (+992) 907-34-43-49

Abstract. The article focuses on the evaluation of methodologies for assessing the business and investment environment based on trends in human capital development in the professional higher education system. It analyzes the history of economic theories on entrepreneurship, international rankings such as "Doing Business," the Index of Economic Freedom, corruption

levels, and other indicators, examines methodological shortcomings, and offers suggestions for improving the entrepreneurial environment in transitional economies, including Tajikistan. Emphasis is placed on the role of state institutions, innovations, and specialist training.

Keywords: business environment, investment, international rankings, human capital, professional higher education, economic freedom, corruption, innovations, World Bank, Doing Business.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳамаи марҳалаҳои рушди назарияи илмӣ доир ба қонуниятҳои рушди иқтисодӣ, аз ҷумла мактабҳои классикиву неоклассикӣ, ҳавзаи илмии австрягӣ, назарияи кейнсӣ ва пайравони собиқу муосири он, инчунин ҷараёни институтсионалистӣ ва неоинститутсионалӣ масъалаҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ таҳқиқ гардида, дар робита ба нақши соҳибкорӣ дар пешрафту тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо андешаҳои гуногуни илмӣ баён карда шудаанд.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки ҳанӯз файласуфони Греки қадим Ксенофонт, Платон ва Аристотел ба масъалаҳои тақсимоти ҷамъиятии меҳнат таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд,[1] ки ба андешаи мо, гурӯҳбандии бахшҳои иқтисодӣ ба кишоварзону ҳунармандон ва тоҷирон ҳанӯз аз замонҳои қадим нақши пешбарандаи соҳибкоронро дар рушди иқтисодӣ нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, вобаста ба фоидаву манфиатҳои иқтисодӣ олими англис Томас Мен сармояи тиҷоратиро дар мақоми аввал гузошта бошад, пас А.де Монкретен андӯхти онро ҳадафи асосии ҳунармандиҳои гуногун ва сарчашмаи ташаккулёбии фоида арзёбӣ намудааст. Инчунин, А.Смит ва Д.Рикардо ба масъалаҳои худтанзимкунии бозор, гардиши пул, истеҳсолоти молӣ ва савдо таваҷуҳ карда, нақши давлатро дар танзими ҷараёнҳои бозорӣ таҷдиди назар кардаанд.

Дар адабиёти илмии иқтисодӣ аксари масъалаҳои рушди соҳибкории муосир натиҷаи мухолифатҳои ғуншуда дар фаъолияти механизмҳои дахлдор мебошад[2].

Таҳлилу арзёбиҳои мавқеъ ва радабандиҳои фазои соҳибкорӣ як қатор махсусиятҳои методологии фарқкунандаи онҳоро муайян намуд,[3-4]

Аз ҷумла:

- кишвар ва мавқеи баланди он дар радабандӣ барои бунёд, таъсис ва фаъолияти ташкилотҳои маҳаллӣ таҷҷасумгари имкониятҳои меъёрию ҳуқуқии мусоидаткунанда мебошад;

- Бонки ҷаҳонӣ ва гузаронидани радабандиҳои пешбурди соҳибкорӣ аз ҷониби он тибқи арзёбию баҳодиҳии даҳ меъёр, ки ҳар яки он аз якчанд индикаторҳо иборат аст, самараи баробарвазн ба мавқеи умумии кишварро нишон медиҳад.

- радабандии «Пешбурди соҳибкорӣ» (Doing business) бо омӯзиши шароитҳои пешбурди соҳибкорӣ аз рӯйи 4 сарчашмаи асосии иттилоотӣ гузаронида шудааст.

Аз ҷумла:

а) омодагӣ ва гузаронидани пурсишҳои коршиносон ва респондентҳо;

б) омӯхтани қонунгузории амалкунандаи давлатҳо;

в) таҳлили меъёрҳо ва қоидаҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ дар кишваре, ки таҳқиқот дар он гузаронида мешавад;

г) машварат бо мақомоти давлатӣ ва ҳукумати кишвари таҳқиқшаванда.

Бояд зикр намуд, ки таҳияи гузориши “Пешбурди соҳибкорӣ” дар ду марҳала: таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти тағйиротҳо аз лаҳзаи таҳқиқоти қаблӣ ва пурсиши соҳибкорон амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, “Пешбурди соҳибкорӣ - 2020” нашри 17 –уми таҳқиқоти гурӯҳи Бонки Умумиҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, меъёрҳои ҳуқуқии ба тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидаткунанда ва инчунин меъёрҳои маҳдуд-кунандаи онро арзёбӣ мекунад. Таҳқиқоти мазкур нишондиҳандаҳои миқдориро истифода намуда, сатҳи мусоидии меъёрҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ ва ва ҳимояи ҳуқуқҳои моликиятро баҳодиҳӣ менамояд ва он имкон медиҳад, ки маълумотҳои 190 давлати ҷаҳонро вобаста ба тағйирёбиашон бо мурури вақт муқоиса намоем.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки “Пешбурди соҳибкорӣ” меъёрҳои ҳуқуқие, ки нисбат ба корхонаҳои хусусӣ аз рӯйи 12 соҳаҳои давраҳои ҳаётии онҳо таҳлил менамояд. Соли 2020-ум 10 соҳаҳои мазкур ба радабандии фазои мусоиди пешбурди соҳибкорӣ, дохил карда шудаан; «Таъсисдиҳии корхона», «Гирифтани иҷозат барои сохтмон», «Пайвастшавӣ ба шабакаҳои баркҳтаъминкунӣ», «Бақайдгирии моликиият», «Гирифтани қарҳо», «Ҳимояи сармоягузорони хурд (минеоретарӣ)», «Андозбандӣ», «Савдои байнал-милалӣ», «Таъмини иҷрои қарордодҳо» ва «Ҳалли пардохтнопазирӣ» дохил карда шудаанд.

Аз як тараф, ду нишондиҳандаи асосии арзёбии таҳқиқоти мазкур, ки «Кирояи қувваи корӣ» ва «Бастани қарордодҳо бо ҳукумат» мебошанд, дар раддабандии соли 2020 шомил нагардиданд.

Ҳамин тавр, дар давраи моҳи майи соли 2018 то моҳи майи соли 2019 115 давлат 294 ислоҳоти беҳторсозандаи танзимро дар ҳамаи соҳаҳо амалӣ кардаанд. Аз ҷумла, Арабистони Саудӣ, Иордания, Того, Баҳрейн, Тоҷикистон, Покистон, Қувайт, Чин, Ҳиндустон ва Нигерия ба қатори давлатҳои дар самти беҳтарсозии нишондиҳандаҳои “Пешбурди соҳибкорӣ - 2020” ба натиҷаҳои беҳтарин ноилшуда дохил шуданд ва дар ин кишварҳо аз панҷ як ҳиссаи ислоҳоти ҷаҳонӣ амалӣ карда шудааст[5].

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои пешниҳодшуда ва дар ҷараёни таҳқиқи “Пешбурди соҳибкорӣ” барои арзёбии самаранокии низоми танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳимояи ҳуқуққои моликият, инчунин барои арзёбии таъсири ин омилҳо ба корхонаро танзим менамояд:

· ин нишондиҳандаҳо дараҷаи танзимро инъикос менамоянд ва онҳо тавассути миқдори амалиётҳое, ки риояашон барои таъсиси корхонаи нав, ё барои бақайдгирии амвол зарур буда, барои мақсадҳои тиҷоратӣ ва ё интиқоли он ба шахси дигар истифода мегарданд, муайян карда мешаванд;

· тавассути онҳо натиҷаҳои танзим ба монанди вақти зарурӣ барои таъмини иҷрои қарордод, амалисозии расмиёти муфлисшавӣ ва амалиётҳои тиҷорати беруна ва хароҷотҳои ба он вобаста арзёбӣ карда мешаванд;

· ба сифати таъмини гарав мутобиқи қонунҳо доир ба амалиётҳои бо гаравтаъминшуда ин нишондиҳандаҳо сатҳи ҳимояи ҳуқуқии амвол, масалан, ҳимояи сармоягузорон аз сӯиистифода аз ҷониби роҳбарони ширкатҳо ё намудҳои дороиҳоеро инъикос менамояд, ки метавонанд истифода шаванд;

· бо воситаи онҳо мусоидии қоидаҳои кирокунӣ ба кор арзёбӣ мегарданд;

· маҷмӯи муайяни нишондиҳандаҳои сарбории андозии корхона арзи ҳастӣ доранд;

Аз ҷониби дигар, арзёбии коршиносони кишварҳои дар ҳоли гузариш қарор дошта, бинобар надоштани огоҳии комил аз ислоҳотҳои амалишудаистода ва маҳдудияти донишу фаҳмиши онҳо дар бисёр ҳолатҳо инъикоси воқеият шуда наметавонанд. Муҳимтар аз ҳама, аз иқтидори кадрии сохтору мақомоти салоҳиятдор низ вобастагии калон дорад.

Дуюм, иттилот доир ба шакли ташкилию ҳуқуқии мушаххас (асосан доир ба ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуди андозаи муайян) ҷамъоварӣ мегардад, ки ин ҳолат низ метавонад реҷаи танзимкунии дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ба монанди соҳибкории фардиро инъикос накунад. Яъне арзёбии қисмати ночизи фазои соҳибкорӣ барои ширкатҳо ва сармоягузорон муҳим арзёбӣ карда мешавад. Дар шароити давлатҳои дар ҳоли гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор дошта ва фаъолияти бештари соҳибкории хурду миёна тавассути патент имтиёзу озодиҳои мавҷуда метавонанд мадди назар гарданд.

Сеюм, таҳқиқотҳои мазкур бо номгӯи муайяни саволҳо маҳдуд буда, на ҳамаи масъалаҳои мавҷудаи соҳибкоронро фарогир мебошад, яъне таҳқиқот вазъӣ иқтисод ва сохтори низоми молиявии мамлакатро пурра фарогир намебошад.

Чорум, доираи вақти пурсиши коршиносон, ки сарчашмаҳои гуногун муҳлатҳои мухталифро дарҷ менамоянд ва истифодаи нишондиҳандаи миёна воқеиятро пурра инъикос карда наметавонад. Аз ҷониби дигар, таҳқиқот гуногунии сатҳу сохтори иқтисодии кишварҳоро ба инобат намегирад. Ба андешаи мо, чунин усули арзбӣ дар шароити иқтисоди

транзитивӣ, ба ибораи “ҳарорати миёнаи беморхона” мутобиқ буда, эҳтимол фазои соҳибкории мавҷударо дуруст нишон надиҳад.

Панҷум, фарз карда мешавад, ки корхона доир ба талаботи қонунгузорӣ пурра маълумот дорад ва вақти зиёдатиро барои барои иҷрои амалиётҳо сарф намекунад. Ба андешаи мо, дар кишварҳои дорои иқтисоди транзитивӣ табақаи соҳибкорӣ дар ҳоли ташаккулёбӣ ва рушд қарор дошта, бинобар сатҳи кунунии таъминоти ҳуқуқиашон бештар худи соҳибкорон омили ба вуҷуд оварандаи коррупсия мегарданд ва ё баръакс сӯистифодаи мақомоти санҷишӣ мегарданд

Методологияи раддабандии мазкур асосан аз арзёбии 10 меъёри муҳим, ки шомили устувории сиёсӣ ва макроиқтисодӣ, имкониятҳои бозорӣ, сиёсат дар робита бо соҳибкории озод ва рақобат, сиёсати сармоягузории хориҷӣ, назорати иқтисоди беруна ва асъорӣ, андозбандӣ, сохтори молиявӣ, бозори захираҳои меҳнатӣ ва инфрасохтор мебошад.

Тибқи усули методологии мазкур, ҳар як гурӯҳи мафҳумҳои зикршударо нишондиҳандаҳои хосса фаро мегиранд. Арзёбӣ ва раддабандӣ бар асоси 5 соли охир гузаронида шуда, инчунин дурнамо барои 5 соли оянда таҳия карда мешавад. Миқдори нишондиҳандаҳо аз 5 то 16 аст, ва дар маҷмӯъ, 91 нишондиҳанда аз 1 хол (ҳолати хеле номусоид барои рушди соҳибкорӣ) то 5 хол (ҳолати хеле мусоид барои пешбурди соҳибкорӣ) арзёбӣ мегарданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки: «қариб нисфи нишондиҳандаҳо маълумотҳои миқдорӣ (масалан, ММД) мебошанд, ки асосан аз сарчашмаҳои омори миллӣ ва байналмилалӣ гирифта шудаанд. Аз ин рӯ, мавқеи баланд дар раддабандӣ нишон медиҳад, ки фазои иқтисодӣ ва танзимӣ (аз ҷумла, сиёсати иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ) барои рушди соҳибкорӣ мусоид ва мувофиқ мебошад.

Аз ҷониби дигар, радабандии давлатҳо оид ба фазои соҳибкорӣ ва таҳқиқоти вази истеҳсолии корхонаҳо (Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS)) бо ташаббуси якҷояи Бонки умумиҷаҳонӣ ва Бонки аврупоии таҷдид ва тараққиёт амалӣ карда мешавад ва ҳадафи он инъикоси тассавуроти ширкатҳои дар мамлакат фаъолиятдошта оид ба дарки фазои соҳибкории мавҷуда мебошад. Таҳқиқотҳо ҳар се сол як маротиба гузаронида мешаванд, ки ин имкон медиҳад, динамикаи тағйиротҳо дар фазои соҳибкории кишварҳои дар ҳолати гузариш қарор доштаро муайян ва таҳлил кард. «Радабандии мазкур оид ба доираи васеи масъалаҳо роҷеъ ба самаранокии корхонаҳо, бахши хусусӣ ва муносибатҳои он бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, сектори хусусӣ ва ҳолати он, маблағгузоӣ ва мушкилоту норасоиҳои он, муносибатҳои меҳнатӣ ва рушди он, зерсохтор ва ҳолати мусоидати он рушди соҳибкорӣ, ҳолати коррупсия дар ҷомеъа ва ҳаҷми пардохтҳои ғайри расмӣ, инчунин омодасозии мутахассисон ва инноватсияҳо дар шабакаи Бонки Умумиҷаҳонӣ маълумот пешниҳод менамояд» [6].

Расм... ...ондиҳандаи озодии иқтисодӣ

Сарчашма:таҳияи муаллиф дар асоси [6,7].

Дар баробари ин, радабандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ (Index of Economic Freedom) таҳлили иқтисоди мамлакатҳои ҷаҳонро аз рӯйи 10 нишондиҳандаи ба 4 гурӯҳ муттаҳидшуда пешниҳод менамояд. Нишонди-ҳандаи радабандии мазкур аз 0 то 100 холро дарбар гирифта, 100 хол озодии ниҳоиро муайян менамояд. Аз ҷумла, радабандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ аз рӯйи ҳисоби миёнаи арифметикии 10 нишондиҳандаи зерин ҳисоб карда мешавад (расми 1.4).

Ҳамин тавр, барои муайянсозии ҳолати воқеи мавқеи давлатҳо аз рӯйи холҳои гирифтаашон ба 5 гурӯҳ ҷода карда мешаванд:

1. дорои иқтисоди озод (аз 80 то 100 хол)
2. дорои иқтисоди афзалан озод (аз 70 то 79,9 хол),
3. дорои иқтисоди нисбатан озод (аз 60 то 69,9 хол),
4. дорои иқтисоди афзалан маҳдуд (аз 50 то 59,9 хол),
5. дорои иқтисодӣ маҳдуд (ғайриозод) (поёнтар аз 50 хол).

«Таҳлилҳо собит менамоянд, ки Index of Economic Freedom ин маҷмӯи нишондиҳандаҳои гуногуни инъикоскунандаи озодии иқтисодии кишварҳо буда, дар заминаи ғояҳои Адам Смит аз ҷониби маркази таҳқиқотии америкоии “Хазинаи меъросҳо” (The Heritage Foundation) якҷо бо маҷаллаи “The Wall Street Journal” аз соли 1995 инҷониб амалӣ карда мешавад[8], [9]. Аз рӯйи арзёбиҳои коршиносони байналмилалӣ сатҳи пасти нишондиҳандаи озодии иқтисодиёт бахшҳои заифи фазои соҳибкории кишварро возеҳ менамояд.

Ба андешаи мо, рушди устувори иқтисодиёт дар шароити давлатҳои дар ҳоли тabодули сохториву рушд қарор дошта, дар баробари озодии муайян бештар ба ниҳодҳои мусоидаткунанда, инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, сатҳи муҷҷаҳазгардонии технологӣ ва инноватсияҳо вобаста буда, дар радабандии мазкур бояд ба нишондиҳандаҳои рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳамчун натиҷаи асосӣ, сатҳи ҷорисозии иноватсияҳо дар истеҳсолот ва рушди соҳаҳои асосии мамлакат афзалият дода шавад. Дар ин ҳолат воқеияти озодии иқтисодиро то андозае нишон додан мумкин аст.

Аз ҷониби дигар, радабандии фаъолнокии соҳибкорӣ вазни хоси корхонаҳои нав (New business density) тамоюли таъсисдиҳии корхонаҳои нав, фаъолнокии соҳибкорӣ ва ҳавасмандии пешбурди фаъолият дар фазои мавҷударо инъикос менамояд.

Ба андешаи мо, чунин усули арзёбии фазои соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисмати таҳлиливу натиҷавии нақшаву барномаҳрои дастгирии рушди соҳибкорӣ қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки «радабандии «Барометри фаъолияти соҳибкорӣ G20» ба хотири кӯмакрасонӣ ба давлатҳои фарогиршуда ҷиҳати муайянсозии афзалиятҳои мавҷудаи фазои соҳибкорӣ ва имкониятҳои асосӣ барои руш4 арзёбии холгузории нишондиҳандаҳои кишварҳо бо истифода аз 5 меъёр, ки омилҳои асосии рушди соҳибкории кишварҳоро инъикос мекунанд, татбиқ гардидааст. Ин омилҳо шомили дастрасӣ ба маблағгузорӣ, фарҳанги соҳибкорӣ, андозбандӣ ва танзим, саводнокӣ ва таълим, инчунин чораҳои муфид барои дастгирии соҳибкорӣ мебошанд. Модели мазкур дар заминаи таҳлили маҷмӯии маълумотҳои сифатӣ аз ҷумла назарсанҷии соҳибкорон, олимони мустақил, шарикони рушд, таҳлилии ташабусҳо ва таҷрибаҳои ҳукуматӣ ва маълумотҳои миқдории омори расмӣ амалӣ карда шудааст.

Ба ақидаи мо, инноватсияҳо ба таври дуруст ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ ва беҳбудии иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд. Нишондиҳандаи мазкур омилҳоеро шомил мекунад, ки барои муайян кардани онҳо 30 сарчашма истифода мешавад, ки дар миёни онҳо 5 омил тавассути назарсанҷии махсус муайян карда мешаванд.

Нишондиҳандаи мазкур ба таври миёнаи ду зернишондиҳанда ҳисоб карда мешавад. Зернишондиҳандаи аввал хусусиятҳои захираҳо ва шароити инноватсияро (Innovation Input) инъикос мекунад ва 5 зергурӯҳи омилҳоро дар бар мегирад. Зернишондиҳандаи дуюм

натиҷаҳои инноватсияҳоро (Innovation Output) инъикос мекунад ва 2 зергурӯҳро дар бар мегирад. Сохтори зергурӯҳҳо ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим мешаванд, ки ҳар кадом ба 3 зергурӯҳ ҷудо карда шудаанд, ва дар маҷмӯъ 81 нишондиҳандаро фаро мегиранд. Нишондиҳандаи мазкур бо ифодаи мутлақ муайян карда мешавад ва коэффитсиенти самаранокии инноватсияҳо ҳамчун таносуби зернишондиҳандаи 2 ба зернишондиҳандаи 1 ҳисоб карда мешавад.

Аз нуктаи назари мо радабандии зикршуда бештар инъикоскунандаи вазъи ҷорисозии инноватсияҳо дар иқтисоди пешрафтаи ҷаҳон буда, бинобар тафовути имкониятҳо, инчунин ҳолат ва воқеияти рушди инноватсионии давлатҳои дорои иқтисоди гузариш ва рушдёбанда бо чунин усул арзёбӣ ва радабанди мавқеи давлатҳо мушкилоти муайян ро ба миён меорад.

«Таҳлили радабандии сатҳи коррупсия (The Corruption Perceptions Index) дар кишварҳои гуногун гувоҳи медиҳад, ки сатҳи маҷмӯии коррупсия дар иқтисодиёт бо дарназардошти баҳисобгирии намуду шаклҳои гуногуни коррупсия муақаррар карда шудаанд. Тавассути нишондиҳандаи мазкур суистифода аз мансаб, қарордодҳои пинҳонӣ ва ришва дар ҷомеа ошкор гардида, таъсири он ба харобшавии ҷомеа инъикос мегардад»[10].

Таҳиягарони радабандии мазкур барҳақ зикр менамоянд, ки тарзи мукаммали арзёбии сатҳи мутлақи коррупсия дар мамлакатҳо ё ҳудудҳои алоҳида мавҷуд намебошад, чунки омилҳои коррупсионӣ ҳадалимкон ниҳон карда мешавад. Аз ин рӯ, нишондиҳандаи мазкур бо истифода аз маҷмӯи натиҷаҳои назарсанҷӣ ва арзёбиҳои коршиносон, инчунин маълумотҳои ҷамъоваришуда аз сарчашмаҳои мустақил, ки ба таҳлили соҳаҳои идоракунии давлатӣ ва фазои соҳибкорӣ бахшида шудаанд, баҳодиҳӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки сатҳи коррупсия дар мамлакат ҳамчун омили калидии муайянкунандаи фазои соҳибкориву сармоягузорӣ мебошад. Хусусан дар шароити мамоликҳои тараққикарда, ки соҳибкории хурду миёна дар онҳо зиёдтар ташаккул ва рушд дорад, афзоиши ҳаҷми коррупсия дар ҷомеа дастгирии давлатии фаъолият ва самаранокии онро зери хатар мемонад.

Дар асоси таҳлили адабиёти муосири иқтисодӣ ва натиҷаҳои таҳлилгарону таҳқикотчиёни алоҳида равишҳои мавҷудаи таҳқиқи фазои соҳибкорию сармоягузориро ба таври зайл ҷудо намудан мумкин аст:

Якумин, доир ба фазои мусоиди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ таҳқиқоти илмӣ доир ба захираву имкониятҳо ва иқтидори истеҳсолии мавҷуда;

Баъдан, тадқиқотҳои илмии муҳити сармоягузорию соҳибкорӣ доир ба ташаккулу мукаммалгардонии институтҳои танзим ва дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ.

Аз ҷониби дигар, таҳлили маҷмӯии фазои соҳибкориву сармоягузорӣ, ки бештар аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ, хусусан гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳамзамон бо ин, равияҳои минтақавии вазъи фазои соҳибкорӣ дар адабиётҳои илмии иқтисодӣ назаррас мебошанд.

Таҳқиқотҳои фазои соҳибкорӣ вобаста ба усулҳои амалисозии он махсусиятҳои фарққунанда дошта, ки дар утоқҳои корӣ дар заминаи таҳлили маводҳои дастрасшуда ё тавассути назарсанҷии коршиносон, на ҳамаи паҳлуҳои масъаларо пурра инъикос дар бар мегиран. Бинобар ин, арзёбиҳои баргузоршуда маъмулан аз воқеият тафовути хоса доранд.

Дар баробари ин, таваҷҷуҳи бештари олимону таҳқиқотчиён дар рушди соҳибкорӣ ба муносибатҳои мутақобилаи давлат ва бахши хусусӣ, инчунин хусусиятҳои фардии соҳибкор равона гардида, дар ин ҷода ягонагии томи нуктаи назари илмӣ то ҳануз мушаххас нагардидааст.

Мо ҷонибдори ду нуқтаи назардар дар муваффақияти соҳибкорӣ м: на танҳо аз қобилияти шахсӣ ва истеъдоди соҳибкор, инчунин аз ҳолати объективии шароитҳои берунаи пешбурди фаъолият низ вобаста аст.

Бояд зикр намуд, ки то ҳанӯз дар назарияи иқтисодӣ ҳатто мафҳуми муайянкунанда дар соҳаи арзёбии дараҷаи мусоидии шароити соҳибкорӣ ниҳоятан мушаххас карда

нашудааст. Аз ҷумла, мафҳумҳои фазои соҳибкорӣ, муҳити соҳибкорӣ, фазои бизнес, фазои сармоягузорӣ, иқлими соҳибкорию сармоягузорӣ бо таври гуногун истифода мебагарданд.

Як қатор муаллифон ягонагии мафҳумҳои зикршударо эътироф мекунанд, вале бархеи дигар фарқиятҳои онҳоро ҷудо мекунанд, ки одатан аз ҷузиётҳои алоҳидаи ба омилҳои ба шароити пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд иборат мебошанд.

Аз нуктаи назари консепсияи фазои мусоиди соҳибкорӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба тағйирёбии таркибу шакли неъматҳои моддӣ ва тарзҳои меҳнат мусоидат мекунад. Дар натиҷаи хусусияти хоси фаъолияти соҳибкорӣ ҷараёнҳои иқтисодӣ вусъат пайдо мекунанд. Яъне муносибатҳои байниҳамдигарии соҳибкорӣ ва муҳити ҷамъиятию иқтисодӣ ба вуҷуд меояд.

Соҳибкории озод дар натиҷаи амалишавии чор гурӯҳи омилҳои ба ҳам алоқаманд, яъне сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва психологӣ метавонад ташаккул ёбад.

Ба андешаи мо, зимни арзёбии фазои соҳибкорӣ воқеияти шароитҳои мавҷуда оид ба мусоидаткунанда будан ё набудани он, инчунин мушкилоту масъалаҳои рушди соҳибкорӣ бояд мушаххас карда мешавад. Танҳо дар ин ҳолат ба истилоҳ аз мафҳуми «ҳарорати миёнаи беморхона» ба мафҳуми «ҳарорати миёнаи ҳар як бемор» гузашта, иллату бемории мавҷуда дуруст муайян ва рушди минбаъдаи онро ба манфиати иқтисоди миллӣ ва субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ самтгирӣ кардан мумкин аст.

Умуман, ба андешаи мо, танҳо таҳқиқи маҷмуӣ дар ин ҷода имкон медиҳад, ки мушкилоту масъалаҳои мавҷуда воқеъбинона мушаххас карда шавад ва маҷмуи чорабиноҳои бартарафсозандаи маҳдудиятҳои ниҳодии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи рушди мусоиди соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва роҳандозӣ карда шавад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

[1]. Шаропов, Ф.Р. Управление социально – экономическим развитием розничной торговли: Монография [Текст] / Ф.Р.Шаропов. Под ред. д.э.н., профессора С.Х.Хабибова – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 280с.

[2]. Теоретические и прикладные аспекты развития современного предпринимательства: колективная монография / под ред. д.э.н., проф. Эскиндаров М.А. –М.: Перо, 2014. – 241 с.

[3]. Князева, И.В., Бондаренко И.В. Системная характеристика рейтингов, содержащих оценку предпринимательского и инвестиционного климата: место России [Текст] / И. В. Князева, И. В. Бондаренко // Вопросы управления. - 2014. -№ 4 (10). – С. 101-114.

[4]. Санина, Л.В. Рейтинги оценки предпринимательского климата: международный опыт / Электронный научный журнал. Известия Иркутской государственной экономической академии, 2014. -№5. – Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Наука, 1993. – С. 87 - 95.

[5]. Всемирный Банк. Ведение бизнеса 2020 [Электронный ресурс]. - https://russian.doingbusiness. org/ru/reports/global-reports/ doing-business-2020.

[6]. Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS) [Электронныйресурс]. URL : http://www.enterprisesurveys.org.

[7]. Index of Economic Freedom (Индекс экономической свободы) [Электронный ресурс]. - https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic -freedom.

[8]. “Хазинаи меъросҳо” (The Heritage Foundation). – [Электронный ресурс]. – режим доступа: - URL : http://www. heritage.org/index/.

[9]. «Ведение бизнеса 2024» – темпы реформ не снижаются. – Манбаъи эл.: - реҷаи дастрасӣ: - https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2023/10/24/doing-business-2024-sustaining-the-pace-of-reforms

[10]. The Corruption Perceptions Index // Аз ҷониби Transparency Internat-ional аз соли 1995 таҳия карда мешавад [Электронный ресурс]. - URL: http: // www.transparency.org/research/bpi/.

БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА АҲАММИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОН

Дустбоев Ш.
д.и.и, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.
Тел: (+992) 93-543-52-28
Рустамзода Фитрат Музаффар
н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.
Тел: (+992) 93-539-20-20

Аннотатсия. Мақола ба баъзе паҳлӯҳои назариявии сармояи инсонӣ, моҳияти ташаккули он, хусусиятҳои хос, омилҳои асосии таъсиррасон ва аҳаммияти иқтисодии он бахшида шудааст. Муаллифон таърифҳои гуногуни истилоҳи «сармояи инсонӣ»-ро, ки дар адабиёти илмии ватанию хориҷӣ мавҷуданд, таҳлил намуда, мавқеи шахсии худро нисбат ба он иброз доштаанд. Дар мақола таъкид мешавад, ки сармояи инсонӣ омили муҳими рушди иқтисодӣ, ҷорӣ кардани инноватсияҳо ва технологияҳои нав буда, дар шароити иқтисоди рақамӣ нақши калидӣ дорад. Ҳамчунин, аҳаммияти идоракунии сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ ба таҳсилот ва баланд бардоштани рақобатпазирии қувваи корӣ баррасӣ гардидааст. Дар охир муаллифон ба хулосаҳо ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар рушди иқтисоди миллии Тоҷикистон расидаанд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ ба инсон, рушди иқтисодӣ, инноватсия, технологияҳои рақамӣ, таҳсилот, рақобатпазирӣ, қувваи корӣ, дониш ва малака.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Дустбоев Ш.
д.э.н., профессор кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета торговли.
Тел: (+992) 93-543-52-28
Рустамзода Ф.итрат Музаффар
к.э.н., доцент кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета торговли.
Тел: (+992) 93-539-20-20

Аннотация. Статья посвящена некоторым теоретическим аспектам человеческого капитала, сущности его формирования, специфическим особенностям, основным факторам влияния и экономическому значению. Авторы анализируют различные определения понятия «человеческий капитал», существующие в отечественной и зарубежной научной литературе, и выражают собственную позицию по этому поводу. В статье подчеркивается, что человеческий капитал является важным фактором экономического развития, внедрения инноваций и новых технологий, играя ключевую роль в условиях цифровой экономики. Также рассматривается значение управления человеческим капиталом, инвестиций в образование и повышения конкурентоспособности рабочей силы. В заключение авторы приходят к выводам и практическим предложениям по эффективному использованию человеческого капитала в развитии национальной экономики Таджикистана.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции в человека, экономическое развитие, инновации, цифровые технологии, образование, конкурентоспособность, рабочая сила, знания и навыки.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF HUMAN CAPITAL AND ITS ECONOMIC SIGNIFICANCE

Dustboev Sh.
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy and International Relations, Tajik State University of Commerce.
Tel: (+992) 93-543-52-28

Rustamzoda Fitrat Muzaffar
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Relations, Tajik State University of Commerce.
Tel: (+992) 93-539-20-20

Annotation. The article is devoted to certain theoretical aspects of human capital, the essence of its formation, specific characteristics, main influencing factors, and its economic significance. The authors analyze various definitions of the term "human capital" found in domestic and foreign scientific literature and present their own position on the matter. The article emphasizes that human capital is a crucial factor in economic development, the implementation of innovations and new technologies, playing a key role in the context of the digital economy. It also discusses the importance of managing human capital, investments in education, and enhancing the competitiveness of the workforce. In conclusion, the authors arrive at findings and practical recommendations regarding the effective utilization of human capital for the development of Tajikistan's national economy.

Keywords: human capital, investment in human capital, economic development, innovation, digital technologies, education, competitiveness, workforce, knowledge and skills.

Дар ин мақола табиати ташаккули сармояи инсонӣ, хусусиятҳои хос ва омилҳои асосии таъсирраси он, ҳадафи сармоягузорӣ ба он ва аҳаммияти идоракунию нақши он дар рушди иқтисодиёт мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Ҳамчунин, дар асоси таҳлили адабиёти соҳавӣ, таърифҳои олимони хориҷиву ватанӣ ба истилоҳҳои «сармояи инсонӣ» ва «сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ» ва мавқеи шахсии муаллиф доир ба он баррасӣ гардидааст.

Аз нуқтаи назари илмию методологӣ мафҳуми «сармояи инсонӣ» бо категорияҳои «нерӯи корӣ», «захираҳои меҳнатӣ», «иқтидори меҳнатӣ», робитаи наздик дошта, дар асарҳо, монографияву мақолаҳои илмии бисёр олимони ватанию хориҷӣ ба таври гуногун баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар адабиёти соҳавии иқтисодӣ, қайд гардидааст, ки дар маҷмӯъ сармояи инсонӣ ҳамчун маҷмӯи донишҳо, маҳорату таҷрибаҳоест, ки дар маҷмӯъ барои таъмини талаботи гуногуншакли инсон ва ҷомеа, истифода мегардад.

Яъне дар адабиёти иқтисодӣ як нуқтаи назари пурра эътирофгардида оид ба шарҳи методолгии ин мавҳум вуҷуд надорад.

Чӣ тавре дар боло қайд гардид, сармояи инсонӣ омили муҳими ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии рушд, ҷорисозии инноватсияҳо ва технологияҳои нав ба истеҳсолот ва дар ин замина коркарди самараноки ҳарчи бештари ашёи хом ва тавлиди арзиши изофашуда мусоидат намуда, ки бояд аслан ба татбиқи илмҳои дақиқ такя намуда, рақобатпазирии истеҳсоли молу хизматро дар бозори ҷаҳон таъмин намояд.

Вобаста ба муайян намудани нақш ва аҳаммияти идоракунии сармояи инсонӣ (дар асоси гуногунрангии падидаи иҷтимоию иқтисодӣ) чун захираҳои инсонӣ, қувваи умумии тахассусноки меҳнатӣ: дониш, таҷриба, қобилият, эҷодкорӣ, маҳорат, интуитсия, интеллект, ки ба баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат мусоидат намуда, манбаи даромади изофа дар оянда мегарданд, ошкор гардидааст.

Бомаврид аст қайд намоем, ки дар шароити муосир диққати аввалиндараҷа ба шарҳи мафҳум, моҳият, омилҳои идоракунӣ ва паҳлуҳои асосии сармояи инсонӣ равона гардидааст. Ва шарҳи ин назария ба мазмуни зайл аз тарафи аксари олимони хориҷию ватанӣ эътироф гардидааст: Сармояи инсонӣ неруи созанда, иқтидори меҳнатӣ, захираи арзишманд ва таъминкунандаю омили аввалиндараҷаи корхона дар фазои рақобат ва рақамикунонии фаъолият ба шумор меравад.

Таҳлилҳо ва омӯзиши адабиёт ба ин мавзӯъ ва собит менамоянд, ки мафҳуми сармояи инсонӣ аввалин маротиба аз ҷониби иқтисодчии амрикоӣ Ҷ.Минсер[3] дар соли 1958 ва баъдан Т.Шултс дар соли 1961 истифода гардидааст, ҳамчунин Г.Беккер ғояи мазкурро рушд дода, самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи инсониро асоснок намудааст[6].

Мафҳуми «сармояи инсонӣ» дар муҳити бозор ба вуҷуд омада, на танҳо таҳлили нави нақши одамонро дар ҷараёни истеҳсолоти ҷамъиятӣ ифода менамояд, балки афзоиши аҳамияти фаъолияти зеҳнӣ, эътироф намудани зарурат ва самаранокии баланди сармоягузориро ба инсон тақозо менамояд.

Ба андешаи мо "Сармояи инсонӣ гуфта маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ ва падонамуда буда нишонҳои саломатии бардавом, малакаҳо, ҷамъи донишҳоро (донишҳои касбию фарҳангӣ, фалсафаю иқтисодӣ ва сиёсиро) дар бар гирифта барои рушди ҷомеа (иқтисодиёту ичтимоиёт ва фарҳангӣ) хидмат менамояд, меноманд.

Сармояи инсонӣ сарчашма мегирад, аз саломатӣ, дониш, таҷриба ва малакатҳое, ки одамон барои таъмини ояндаи ҳаёти худ онро пайваста ҳифз ва рушд медиҳанд. Сармояи инсонӣ неру ё қувваест, ки пеш аз ҳама баҳри рушди иқтисодиёти миллӣ дар заминаи татбиқи амалии барномаю стратегияҳо корбаст мегардад.

Чи тавре қайд гардид дар рушду нумӯи соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолии иқтисоди миллӣ сармояи инсонӣ ҳамеша нақши калидӣ дорад. Дар марҳилаи нав ки иқтисодиёт дар заминаи истифодаи навовариҳои илму техника ва татбиқи босуръати инноватсияҳо ва технологияҳои нави иттилоотию рақамӣ, нақши сармояи инсонӣ боризтар гардида, корбасти рушд меёбад таҷрибаю малака донишҳо ва тавонмандии ҳунарӣ, қобилияту истеъдоди созандагии инсон нақши муҳим доранд.

Оид ба ин масъала Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми декабри соли 2017 барҳақ қайд намудаанд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пурикҷтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд»[1].

Таҷриба нишон медиҳад дар доираи омилҳои истеҳсолӣ, сармояи инсонӣ ҳамеша мавқеи аввалро ишғол менамояд. Ва ин сифат аз хусусияти хоси сармояи инсонӣ бармеояд, ки фақат одамон бо донишҳои эъҷодӣ, қобилият, таҷриба метавонад фаъолияти истеҳсолию ғайриистеҳсолии корхонаю муассисаҳоро самаранок гардонад.

Аз назари мо, сармояи инсонӣ аз унсурҳои зерин иборат аст, ки ба таври схемавӣ чунин аст (расми 1).

Расми 1. Хусусиятҳои асосии сармояи инсонӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Самти муҳими рушди сармояи инсонӣ таҳсилот мебошад ва сармоягузорӣ ба он имкон медиҳад, ки ба ин восита дар замири инсон донишу маҳорат ва қобилият пайдо шавад, ки он манбаи даромад ва қаноатмандиро дар оянда ташкил медиҳад.

Ҳамзамон бомаврид аст қайд намоем, хусусияти дигари сармояи инсонӣ аз он иборат аст, ки вай бояд дар бозори қувваи корӣ рақобатпазир бошад ва ин беҳад сифати муҳим буда аз омилҳои зерин иборат аст (расми 2).

Маълум аст, ки дониш дар асоси омӯзиш ва таҷриба ба даст оварда мешавад, ки ба ин восита шууру ҷаҳонбинии инсон боло меравад, тахассуснок мегардад ва ҳаёти ӯ босамар мегардад.

Дар монографияи хеш В. Гойло паҳлуҳои меҳнати зеҳниро таҳқиқ намуда, исбот менамояд, ки ««сармояи зеҳнӣ» сарвати ҳақиқии эҷодии шахс ва тамоми ҷамъият мебошад»[2].

Нуқтаи назари олимонро оид ба таҳаввулоти таърихии сармояи инсонӣ ба инобат гирифта, мо ба хулосае омадем, ки аз ибтидо то ба имрӯз инсоният воқеан андешаҳо ва тавзеҳҳои бешуморе эъҷод намудааст, ки барои тарбияи маънавию тахассуснокгардии наслҳои имрӯза ва оянда корбаст мегардад.

Ҳамин тавр, дар як давраи начандон тӯлонӣ омили инсонӣ дар доираи адабиёти иқтисодӣ то дараҷае рушд ёфта, мафҳумҳои: захираи меҳнатӣ, қувваи корӣ, захираҳои инсонӣ, захираҳои башарӣ, нерӯи корӣ, нерӯи инсонӣ, сармояи зеҳнӣ, сармояи эҷодӣ, инсони ҳушманд, инсони рақамӣ, моликияти зеҳнӣ пайдо гардида бошад ҳам ва то ҳанӯз ин ибора дар ҳоли ташаккулу такмил қарор дошта, нуқтаи назари ягонаи эътирофгардида вуҷуд надорад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, «сармояи инсонӣ» бояд ҳамеша дар ҷомеа мавқею манзалати арзишмандро соҳиб бошад ва дар ташаккули маънавиёти инсон ва рушди касбияти ӯ чӣ қадар сармоягузорӣ ва таваҷҷӯҳ зиёд бошад, ҳамин қадар, манфиати иқтисодию иҷтимоию фарҳангӣ он дар ҷамъият зиёд мегардад. Зеро асри XX1 бо дарназардошти рушду татбиқи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ мутобиқан зарурати омодасозии мутахассисону барномасозонро ба зинаи сифатан нав, ба асри сармояи инсонӣ табдил ёфтааст.

Ҳами тавр гуфтаҳои болоро метавон зикр намуд, ки таҳаввулоти сармояи инсонӣ инқилоби таърихии худро таҷассум менамояд ва то ҳанӯз дар ҳолати омӯзиш ва рушд қарор дорад. Зеро инсон мавҷудоти асрорангез мебошад ва паҳлӯҳои назариявию методии фаъолияти онро дар як кӯшиш ё ташаббус наметавон ифшо намуд.

Дар асоси омӯзишу таҳлилҳо мо ба хулоса пешниҳодҳои зерин ноил гаштем:

1) Сармояи инсонӣ мавҳуми хело мураккабу серпаҳлу мебошад ва аз паҳлуҳои иқтисодӣ иҷтимоию фарҳангию сиёсӣ иборат аст, ки ин омил дар навбатӣ худ заминаи асосии истифодаи он дар бахшҳои гуногуни фаъолияти инсон мегардад;

2) Ягон соҳаи фаъолияти инсон бе ҷалби сармояи инсонӣ на фақат рушд намеёбад, ҳатто вуҷуд дошта наметавонад;

3) Дар ҷараёни рушди иқтисодиёт дар доираи омилҳои истеҳсолӣ (капитал, технология, ашёи хом ва ахборот) нақши сармояи инсонӣ аввалиндараҷа аст ва мавқеи ӯ устувору ивазнашаванда мебошад;

4) Барои истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар бахшҳои гуногуни соҳаҳои истеҳсолию хизмат, бояд мутаносибан ба соҳа тахассуснокиро пеша намуд ва касбу илм омӯхт, ки ин дар навбатӣ худ сармоягузориро ба сармояи инсонӣ шарти муҳими босамар гардонидани он мебошад;

5) Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки яке аз самтҳои муҳими ҷалби сармояи инсонӣ, истифодаи самараноки он дар иқтисодиёт мебошад. Ва дар навбатӣ худ дараҷаи боло рафтани самаранокии малакаю маҳорати дорандаи ин сармояи беназир, ки ҳамто надорад. Бинобар ин барои боло бурдани мақоми такмилдиҳии он бо роҳҳои омӯзишу бозомӯзи ва андухтани таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт чораҳои амалӣ андешем. То ин ки потенсиали рушдёбандаи технологияҳои наву навтарини замонавӣ ба монанди технологияҳои инноватсионию ахборотӣ, рақамию нанотехнология, биотехнологияю, космотехнология ва ғайра ақиб намонанд. Ва ҳамаи ин малакаю донишҳои андухтаро барои рушду нумую иқтисодӣ миллии ватани азизамон корбаст намоянд ва Тоҷикистонро дар солҳои наздик ба як мамлакати рушдёфтаи сатҳи ҷаҳонӣ табдил диҳем, ки ҳамқадами чунин давлатҳо ба монанди Сингапуру Малайзияю Гонконг гардад. Дар навбати худ ин орзу ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки мо ба илму маориф ҳарчӣ бештар диққати ҷиддӣ диҳем ва

ҳавасманд намоем, ки аз кӯдакистон, мактабҳои миёна, мактаби олӣ шавқу ҳаваси хонандагону донишҷӯёну, аспирантону, докторантон ба илм алалхусус дар соҳаи илмҳои дақиқ ҳарчи бештар гардида, таҳқиқотҳои замонавиро пеш бурда, соҳиби ихтироъҳову навовариҳои илмию сатҳи ҷаҳонӣ гардем, ки тавонанд истеҳсолоти моро маҳсулоти истеҳсолшудаи он дар бозори ҷаҳон рақобатпазир бошад. Барои амали намудани ин ақидаҳо дар илму маорифи милли як ислоҳоти нав бояд гузаронида амалӣ карда шавад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017, шаҳри Душанбе. http://www.prezident.tj/node/16771.
2. Гойло В.С. Интеллектуальный капитал. М.: Наука, 1978.
3. Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution, 1958. – https// karollgomes. wordpress.com/uploads/2014/10/ minser1958.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Госполитиздат, 1962.
5. Becker G.S. Investment in Human Capital/ A Theoretical Analysis //Journal of Political Economy, Vol.70, №5, Part 2, 1962, pp 9-49.
6. Schultz T.W. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities // Human Resources. New York, 1975.

АФЗАЛИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ – НУҚТАИ НАЗАРИ ДОНИШҶӮЁН ВА МУАЛЛИМОН

Каримзода Ш., Тураев С.О., Тошматов А.Д.

Аннотатсия. Мақсади таҳқиқот ин гузаронидани таҳлили натиҷаҳои ҷорӣ кардани модули шабакаи таҳсилот аз рӯйи физика дар раванди таълими бакалавриат мебошад, ки бо истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ ва барномаҳои таҳсилоти электронии Blackboard ба вуҷуд оварда шудааст. Барои такмил додани раванди таълим, ки бо истифода бурдани технологияҳои рақамии таҳсилоти фосилавӣ ва дар он дохил намудани ислоҳоти зарурӣ ташкил карда шудааст, саволномаҳои (анкетаронии) донишҷӯён ва натиҷаҳои ду соли охир аз рӯйи ҷамъбасти аз худ кардани курси физика гузаронида шуд. Интихоб барои донишҷӯёне, ки курси «Механика ва физикаи молекулавӣ»- ро омӯхта буданд, дар факултети физика-математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ сарчашма гирифт. Муқоисаи натиҷаҳои анкетасозӣ бо маълумотҳои объективӣ гузаронида шуд, ки бо ёрии асбобу анҷоми барномаҳои таҳсилоти электронӣ ҳосил карда шуда буданд. Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки ташкил кардани кори мунтазами донишҷӯён дар муддати семестр аз рӯйи ҳамаи равияҳои пешниҳод карда шудаи фаъолиятнокии таълимӣ, ба қадри кофӣ таъмин намудани характери мунтазами корҳои мустақилонаи донишҷӯён дар рафти семестр, далел овардани таълимгирандагон нисбат ба аз худ кардани физика, ва инчунин кам кардани шумораи қафомондаҳо аз рӯйи ин фанни таълимӣ муяссар шуд.

Калидвожаҳо: таълим дар шабака, татбиқ намудани технологияҳои таҳсилотӣ, омӯзиши физика, мониторинги таълим, барномаҳои таълимии электронии Blackboard, системаҳои холлӣ-ретингии баҳогузорӣ, технологияҳои рақамии таҳсилоти фосилавӣ.

ПРЕИМУЩЕСТВА ТЕХНОЛОГИЙ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ – ТОЧКА ЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Каримзода Ш., Тураев С.О., Тошматов А.Д.

Аннотация. Цель исследования – провести анализ результатов внедрения сетевого образовательного модуля по физике в процессе обучения бакалавриата, созданного с использованием технологий дистанционного обучения и электронных образовательных программ. Для совершенствования процесса обучения, организованного с применением

технологий цифрового дистанционного образования и включающего необходимые реформы, были проведены анкетирование студентов и анализ результатов за последние два года по освоению курса физики. Выборка проводилась среди студентов, изучавших курс «Механика и молекулярная физика», на физико-математическом факультете Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Было проведено сравнение результатов анкетирования с объективными данными, полученными с помощью инструментов и программ электронного обучения. Результаты проведенного исследования показали, что организация регулярной работы студентов в течение семестра по всем предложенным направлениям учебной деятельности, достаточное обеспечение регулярности самостоятельной работы студентов в течение семестра, повышение мотивации обучающихся к освоению физики, а также сокращение числа отстающих по этому учебному предмету стали возможными.

Ключевые слова: сетевое обучение, внедрение образовательных технологий, изучение физики, мониторинг обучения, электронные обучающие программы, системы рейтинговой оценки, технологии цифрового дистанционного образования.

ADVANTAGES OF DIGITAL EDUCATION TECHNOLOGIES – THE PERSPECTIVE OF STUDENTS AND TEACHERS

Karimzoda Sh., Turaev S.O., Toshmatov A.D.

Abstract. The purpose of the study is to analyze the results of implementing a network educational module in physics during undergraduate training, which was created using distance learning technologies and electronic educational programs. To improve the learning process organized with the use of digital distance education technologies and incorporating necessary reforms, questionnaires were conducted among students, and the results of the last two years on mastering the physics course were analyzed. The sample was taken from students who studied the course "Mechanics and Molecular Physics" at the Faculty of Physics and Mathematics of Kulob State University named after A. Rudaki. A comparison was made between the survey results and objective data obtained using tools and electronic learning programs. The results of the study showed that organizing regular student work throughout the semester across all proposed areas of educational activity, sufficiently ensuring the regularity of students' independent work during the semester, increasing learners' motivation toward mastering physics, and reducing the number of underachievers in this subject became achievable.

Keywords: network learning, implementation of educational technologies, physics studying, learning monitoring, electronic educational programs, rating assessment systems, digital distance education technologies.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикисто «Оид ба маориф» истифода бурдани муносибатҳои инноватсиониро дар таълим ба тартиб медарорад [8, с. 45]. Дар он омадааст, ки «… ҳангоми амалӣ кардани барномаи таҳсилотӣ, технологияҳои таҳсилоти гуногун истифода бурда мешавад, аз он ҷумла технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ, таълими электронӣ». Чунин технологияҳо бештар аз ҳама дар таҷрибаи педагогӣ паҳн гардидааст [1, с. 3], чунки барои бартараф кардан нобаробарии иттилоотӣ дар доираи таҳсилот, таъмин намудани сифати он ва қонеъ кардани дархостҳои Smart-ҷамоаи ташаккулёфта зарур мебошад [9, с. 167].

Барои дар таҷриба амалӣ кардани афзалияти технологияҳои муосир дар соҳаи омодагии донишҷӯён аз рӯйи физика ва комёб шудан ба салоҳиятҳои Стандартҳои давлатии таҳсилот аз тарафи мо модули таҳсилоти шабакавии «Механика ва физикаи молекулавӣ», ки дар барномаи таълимии электронии Blackboard ба лоиҳа дароварда шуда буд, дар раванди таълим кор карда ва истифода бурда шуданд [6, с. 60].

Таълими донишҷӯёни шаклҳои рӯзона бо истифода бурдани технологияҳои рақамии таҳсилоти фосилавӣ ташкил карда шуда буд. Баъди хотима ёфтани аз худ кардани курс аз донишҷӯён хоҳиш карда шуд, ки ба саволҳои анкетаҳо ҷавоб диҳанд, ки ба корҳои онҳо аз рӯйи аз худ кардани фанҳои таълимӣ бо истифода бурдани модули таҳсилоти шабакавӣ тааллуқ дорад. Интихоб барои донишҷӯёне равона карда шуда буд, ки курси «Механика ва

физикаи молекулавӣ»- ро дар факултети физика-математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ меомӯзанд. Дар анкета 46 савол ҷойгир карда шуда буд, ва дар он 63 донишҷӯй иштирок доштанд, ки солҳои 2023-2024 таҳсил менамуданд.

Физика дар қисми базавии сикли фанҳои математикӣ ва табии-илмии барномаи таҳсилоти асосии бакалавриат дохил мешавад ва дар курсҳои поёнӣ омӯхта мешавад. Курсҳои гузашта, ки дар онҳо ин фан асос карда шудааст, курсҳои мактабии физика ва математика мебошанд, ва инчунин курсҳои математикаи олӣ ва информатика, ки дар муассисаҳои олӣ хонда мешавад. Объектҳои фаъолиятнокии касбии мутахассисон ва бакалаврҳо, ки аз рӯйи ихтисосҳои 01- 02.05.04-01- «Физика. Математика» ва 01- 02.05.04-03- «Физика. Таълими меҳнат» мувофиқи Стандартҳои давлатии таҳсилот дар байни дигар объектҳо қонунҳо, мафҳумҳо, ҳодисаҳо ва равандҳои физикӣ мебошанд. Физика барои омӯзиши ин қонуниятҳо базаи умумиро эҷод мекунад, барои таълими оянда ва фаъолиятнокии касбӣ такягоҳ мегузорад, бакалаврҳоро бо донишҳои зарурӣ барои ҳалли масъалаҳои илмӣ-методӣ, илмӣ-педагогӣ, технологӣ ва таҳқиқотӣ мусаллаҳ мегардонад. Хатмкунандагони ин равияҳои омодагӣ бояд дарк намоянд ва дар таҷрибаи худ фаъолияти амалии консепсияҳо ва методҳои базавиеро истифода баранд, ки дар табиатшиносии муосир рушд ёфтаанд.

Мувофиқи методикаи гузаронидани таҳқиқотҳои педагогӣ мо муқоиса кардани маълумотҳои субъективиро гузаронидем, ки донишҷӯён дар анкетаҳояшон оид ба вақти омодагӣ ва иҷро кардани намудҳои гуногуни супоришҳо бо маълумотҳои объективӣ хабар медиҳанд, ки воситаи Blackboard пешкаш мекунад. Дар семестр ба донишҷӯён аз рӯйи иҷро кардани 7-8 супоришҳои тестӣ пешниҳод карда шуда буд. Дар ҷадвали 3 натиҷаҳои анкетасозӣ оид ба вақт пешниҳод карда шудааст, ки донишҷӯён барои иҷро кардани як супориши тестӣ сарф мекунанд. Фосилаи вақтҳо, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст, бо пурсишҳои солҳои гуногун бо сабаби он тавофуд дорад, ки дар соли 2023 ин супоришҳо дар хона иҷро карда шуданд. Чунин шакли санҷиши омодагӣ нисбат ба машғулияти амалӣ худро эътироф накардааст, чунки вақте, ки барои иҷро кардани супориши тестӣ сарф карда мешавад, аз рӯйи маълумотҳои Blackboard ошкор карда шуд, ки ҳамааш шуда, ба ҷойи 20 дақиқае, ки барои ин ҷудо карда шудааст, ба 5-6 дақиқа баробар аст. Тахминан нисфи пурсидагон эътироф мекунанд, то ки ба саволҳои 5-8 супориш ҷавоб диҳем, камаш 15 дақиқа сарф намудан лозим аст.

Барои ҳамин дар соли 2023 барои иҷро кардани супоришҳои тестӣ барои машғулиятҳои амалӣ дар аудиторияҳо, ва барои иҷро кардани тест 15 дақиқа ҷудо карда шуда буд. Ин донишҷӯёнро далел шуд, ки нисбат ба машғулиятҳо беҳтар омодагӣ бинанд, масъулиятро аз болои иҷро кардани он баланд бардошт. Баҳои миёна аз болои иҷро кардани супоришҳои тестӣ дар соли 2024, аз 10 холли имконпазир 6,2 холро ташкил дод.

Давомнокии иҷро кардани супоришҳои хонагӣ фақат бо мӯҳлати ба охир расидани корҳо бо супоришҳои пешниҳодшуда маҳдуд карда шуда буд. Натиҷаҳои анкетасозӣ оид ба вақте, ки ба ҳисоби миёна барои иҷро кардани як супориши хонагӣ сарф карда мешавад, дар ҷадвали 5 оварда шудааст. Маълум мешавад, ки вақти иҷро кардани як супориши хонагӣ, аз рӯйи маълумотҳои Blackboard дар ҳудуди аз 1 то 18 соат тағйир меёбад. Қимати максималӣ, ки воситаҳои Blackboard ба қайд мегиранд, метавонад, ки «қалбакӣ» бошад, вақте ки масъала дар компютер кушода аст, лекин нисбат ба ҳалли он иҷозат дода нашудааст. Аз рӯйи як семестр барои иҷро кардани супоришҳои хонагӣ донишҷӯй бояд аз 15 то 24 соатро вобаста аз равияи омодагӣ сарф намояд. Ин қиматҳо ба ҳақиқат мувофиқ аст.

Дар барномаи Blackboard воситаҳое вуҷуд дорад, ки гузаронидани баҳои мураккабии саволҳои пешкаш кардашударо, ки дар шакли тестӣ пешкаш карда мешаванд, ва инчунин гузаронидани таҳлили самаранокии онҳоро имконият медиҳанд. Мураккабии саволҳо аз рӯйи саҳми донишҷӯёне муайян карда мешавад, ки ба он дуруст ҷавоб медиҳанд. Самаранокии савол бо ёрии параметри «маҳдудкунӣ» баҳо дода мешавад, ва бо истифода бурдани коэффисиенти муносиби Пирсон ҳисоб карда мешавад [2, с. 98]. Савол боназокат

мешавад, агар донишҷӯён, ки ба он дуруст ҷавоб медиҳанд, инчунин умуман бомуваффақият бо тест аз ӯҳдааш мебароянд. Аҳамияти маҳдудкунӣ камтар аз 0,1 ё ин ки қимати манфӣ ба он нишон медиҳад, ки саволи мазкур, имкон аст, ки дар аз нав дида баромадан эҳтиёҷ дорад.

Мисол, хатмкунандагон, барномаи бакалавриатро аз рӯйи равияи «Физика. Математика» ва «Физика. Таълими меҳнат» аз худ намуда, бояд нақш ва мавқеи физикаро дар системаи илм оид ба табиат ва ҷомеаи инсонӣ, прогресси илмӣ-техникӣ, проблемаҳо ва самтҳои асосии таҳқиқот дар соҳаи физика дар олам ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сохт ва динамикаи рушди илмҳои физикӣ, марҳилаҳои асосии рушди манзараҳои табиӣ-илмии олам, методология ва нерӯйи ҷаҳонбинии илмҳои физикӣ, асосҳо ва проблемаҳои фалсафӣ ва методологии онро дарк намоянд. Барои ҳамин барои донишҷӯён-бакалаврҳо, ки физикаро меомӯзанд, муҳим аст, ки методикаи ченкуниҳо аз худ карда шаванд, малакаҳоро дар иҷро кардани эксперимент ба даст доранд, бо асбобҳои ченкунандаи муосир шинос шаванд, дидани проблемаи масъалаҳои физикӣ ва техникиро омӯзанд.

Дараҷаи муваффақиятҳои натиҷаҳои таҳсилотӣ дар рафти семестр бо ёрии системаҳои холлӣ-рейтингии баҳогузорӣ ошкор карда шудааст, ки ба таври васеъ дар таҷрибаи педагогӣ истифода бурда мешавад [7, 56]. Мувофиқи системаҳои холлӣ-рейтингии баҳогузорӣ, ки аз тарафи мо пешниҳод карда шудааст, намудҳои фаъолиятнокии донишҷӯён барқарор карда шуд, ки бо назардошти мураккабии амалиётҳо ва муҳимияти натиҷаҳои ҳосилшудаи таҳсилот, ки ба донишҷӯён пешкаш карда мешавад дар холлҳо баҳо дода шуданд.

Дар мувофиқа бо ҷадвалҳои баҳогузорӣ, ки муаллифи ин мақола тартиб додааст, ба меъёр даровардани ҳар як намуди фаъолиятнокии донишҷӯй гузаронида шуд. Ин методика муфассал дар [4, 5, с. 1-4] дида баромада шудааст. Шарти муҳим ин сари вақт иҷро кардани мӯҳлати иҷро кардани супоришҳо мебошад, ки муаллим барқарор намудааст. Баҳоҳо барои ҳамаи намудҳои фаъолиятнокии ҳар як донишҷӯй бо назардошти зарбкунандаи тарозӯйӣ ҷамъ карда мешавад, ки муаллим барқарор намудааст. Холли умумӣ ё ин ки баҳои баркашида муваффақиятноки аз худ кардан курсро инъикос мекунад. Меъёрҳои баҳогузорӣ пешакӣ ба донишҷӯён маълум буданд.

Яке аз саволҳои анкетаҳо ба фикри донишҷӯён оид ба самаранок истифода бурдани системаҳои холлӣ-рейтингии (СХР) баҳогузорӣ дахл дорад. Истифода бурдани системаҳои холлӣ-рейтингӣ имконият дод, ки муносибатӣ-шахсият-тамоюлӣ дар таъли амалӣ карда шавад, ки дар он далелнокӣ ва интихоб кардани маҳрукаи таҳсилоти фардӣ, худамаликунӣ ва худбаҳогузорякҷоя карда шаванд. Чунин муносибат худро нағз нишон додааст, ки ҷавобҳо, маълумотҳо ба саволи анкетаҳо оид ба дараҷаи қонеъ гардонидани баҳоҳои ҷамъбастии ҳосилшуда тасдиқ мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки аз нуқтаи назари таҳлил, фаъолнокии корҳои донишҷӯён дар семестр умуман дар соли 2024 вазъият беҳтар шуд. Дар муддати семестр шалфа задани фаъолнокӣ мушоҳида карда нашудааст, ки тавонанд ба наздик шудани сессияҳо ё ин ки мӯҳлати иҷро кардани корҳои назоратӣ асоснок карда шаванд. Илова бар ин ягон ҳолатҳои ғайриоддӣ бевосита ҳангоми омодагӣ нисбат ба сессияҳои соли 2024 мушоҳида карда нашудааст.

Натиҷаҳои корҳо имконият доданд, ки барои ташкил кардани он бо чашмони донишҷӯён ва муаллимон назар андохта, робитаи баръакси байни раванди таҳсилоти инноватсинии субъектҳоро ба вуҷуд овардан мумкин аст. Ин дурустии интихоб кардани муносибатро нисбат ба ташкил кардани раванди таълим бо истифода бурдани барномаҳои таҳсилоти электронӣ, модули таҳсилоти шабакавии «Механика ва физикаи молекулавӣ» ва системаҳои холлӣ-рейтингии баҳогузорӣ тасдиқ мекунад [3, с. 208].

Якҷоя кардани методика ва технологияҳои таҳсилоти анъанавӣ ва фосилавӣ имконият доданд, ки характери мунтазами корҳои мустақилонаи донишҷӯён дар факултети физика-математика дар рафти семестр таъмин карда шавад, нисбат ба аз худ кардани физика онҳо далелнок карда шаванд, шумораи қафомондагон аз рӯйи ин фанни таълимӣ

кам карда шавад. Дар асоси таҳлили ҷавобҳо ба саволҳои анкетаҳо ва натиҷаҳои корҳои донишҷӯён бо модули таҳсилотӣ, ки дар барномаи таҳсилоти электронии Blackboard ба лоиҳа даровадра шудааст, дар раванди таҳсилот ва воситаҳои баҳогузории пешкаш кардашуда ислоҳоти зарурӣ дохил карда шуданд. Натиҷаҳои таҳсилотро барои ҳамаи бакалавриатҳои муҳандисӣ ҷамъбаст намуда, кор дар ин самт мувофиқи мақсад давом дорад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Васильев В.Н., Стафеев С.К. Компьютерные информационные технологии − основа образования XXI века. Компьютерные инструменты в образовании. 2002. №1. с. 3-7.
2. Дубровская Л.И., Князев Г.Б. Компьютерная обработка естественно-научных данных методами многомерной прикладной статистики: учебное пособие. – Томск: ТМЛ-Пресс, 2011. –120 с.
3. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография / Под редакцией: Бадарча Дендева. –М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2013. –320 с.
4. Назаров А.И., Сергеева О.В. Сетевой образовательный модуль «Механика и молекулярная физика»: электронное учебное пособие для преподавателей [Электронный ресурс] / М-во образования и науки Рос. Федерации, Федер. гос. бюджет. образоват. Учреждение высш. проф. образования Петрозав. гос. ун-т. −Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2014.
5. Назаров А.И., Сергеева О.В. Анализ эффективности использования дистанционных образовательных технологий в бакалавриате. Непрерывное образование: XXI век. 2014. № 3. с. 1-4.
6. Петров А.Е. Технологии дистанционного обучения в системе непрерывного образования. Открытое образование. 2013. № 5. с. 47-51.
7. Попов А.И., Пучков Н.П. Балльно-рейтинговая система в условиях еализации компетентностного подхода в обучении. Вопросы современной науки ипрактики. Университет им. В.И. Вернадского. 2016.№2 (60). с. 12230.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба маориф» /URL: http://www.rg.ru/2012/12/30/obrazovanie-dok.html.
9. Тихомиров В.П., Тихомирова Н.В. Россия на путик Smart обществу: монография– М.: НП «Центр развития современных образовательных технологий», 2012. –280 с.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМИИ ТАЪЛИМИИ САМАРАНОК ДАР МАКТАБИ ОЛӢ: ПРОБЛЕМАҲО ВА ПЕШОМАДҲО

Қаландарова М. С.

номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи материалҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 985-18-24-23.

Аннотатсия. Мубрамияти мақола ба он асос карда шудааст, ки татбиқ намудани технологияҳои рақамии самаранок дар доираи мактаби олӣ, чӣ таҳлили назариявӣ, ва чӣ таҳқиқоти таҷрибавиро талаб мекунад. Технологияҳои рақамӣ дар таҳсилоти олӣ тез дигар карда мешавад, имкониятҳои истифода бурдани ҳаҷми беандозаи захираҳои таҳсилотиро мекушояд. Мақсади мақола дар пешниҳод кардани натиҷаҳои назариявӣ ва таҳқиқотҳои таҷрибавии татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар мактаби олӣ иборат аст. Аз тарафи мо таҳқиқот аз рӯйи баҳо додани донишҷӯйён чӣ дар тарафҳои пурқувват ва имкониятҳо, ва инчунин чӣ дар тарафҳои суст (заиф) ва таҳдиди татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар таълим дар муассисаҳои таҳсилотии олии таълимӣ гузаронида шуд; натиҷаҳои он пешкаш карда шудааст; хулосаҳо бароварда шудаанд. Таҳқиқоти баҳо додани донишҷӯйёни тарафҳои пурқувват ва сусти таълими рақамӣ, имкониятҳо ва норасогиҳои он имконият медиҳанд, ки таҷрибаи педагогии самарабахши нав, баланд эҷод карда шавад, ки дар

муассисаҳои таҳсилотии олии таълимӣ дар марҳилаи муосири рақамикунонии раванди таҳсилотӣ самаранок амалӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: технологияҳои таълимии таълим, мактаби олӣ, донишҷӯйён, проблемаҳо ва пешомадҳо, тарафҳои суст ва пурқувват, имкониятҳо ва таҳдидҳо, рақамикунонӣ.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Каландарова М. С.

кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Тел.: (+992) 985-18-24-23.

Аннотация. Актуальность статьи обусловлена тем, что внедрение эффективных цифровых технологий в сферу высшего образования требует как теоретического анализа, так и эмпирических исследований. Цифровые технологии в высшем образовании быстро развиваются, открывая возможности использования огромного объема образовательных ресурсов. Цель статьи заключается в представлении результатов теоретических и эмпирических исследований внедрения цифровых технологий в высшей школе. Со стороны автора было проведено исследование по оценке студентами сильных сторон и возможностей, а также слабых сторон (уязвимостей) и угроз внедрения цифровых технологий в обучение в учреждениях высшего образования; представлены результаты; сделаны выводы. Исследование оценки студентами сильных и слабых сторон цифрового обучения, его возможностей и недостатков позволяет создать новую эффективную педагогическую практику, которая успешно реализуется в учреждениях высшего образования на современном этапе цифровизации образовательного процесса.

Ключевые слова: образовательные технологии обучения, высшая школа, студенты, проблемы и перспективы, слабые и сильные стороны, возможности и угрозы, цифровизация.

EFFECTIVE DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Qalandarova M. S.

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Physics Teaching Methodology and Material Technologies, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Tel.: (+992) 985-18-24-23.

Abstract. The relevance of the article is based on the fact that the implementation of effective digital technologies in higher education requires both theoretical analysis and empirical research. Digital technologies in higher education are rapidly evolving, opening up opportunities to use an unlimited volume of educational resources. The purpose of the article is to present the results of theoretical and empirical studies on the implementation of digital technologies in higher education. The author conducted a study evaluating students' perceptions of the strengths and opportunities, as well as the weaknesses and threats of implementing digital technologies in teaching at higher education institutions; the results are presented, and conclusions are drawn. The study of students' assessment of the strengths and weaknesses of digital learning, its opportunities and shortcomings, makes it possible to create new effective pedagogical practices that are successfully implemented in higher education institutions at the current stage of digitalization of the educational process.

Keywords: educational teaching technologies, higher education, students, problems and prospects, weaknesses and strengths, opportunities and threats, digitalization.

Татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолиятнокии таълимӣ-маърифатии донишҷӯйён дар навбати аввал бо таълими электронӣ ва технологияҳои таҳсилотии фосилавӣ алоқаманд мебошад. Аксарияти истилоҳҳо (онлайн-омӯзиш, омӯзиши кушод, омӯзиши шабакавӣ, омӯзиши компютерӣ, омӯзиши омехта, омӯзиши мобилӣ ва ғ.) имконияти умумии истифода бурдани компютерро доро мебошанд, ки дар шабакаи Интернет пайваст карда шудаанд, ва ин имконият медиҳад, ки омӯзиш дар дилхоҳ ҷойи муносиб, дар дилхоҳ вақт, бо дилхоҳ усул, бо дилхоҳ воситаҳо мумкин аст.

Татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар таълим аз тарафи таҳқиқотчиён дар соҳаи педагогикаи мактаби олӣ ҳамчун яке аз имкониятҳои баланд бардоштани самаранокии ташаккул додани босалоҳиятии касбии бакалаврҳо, мутахассисон, магистрҳои оянда дида даромада мешаванд (А.А. Вербитский Н.П. Гончарук, И.В. Дворетская, Г.А. Кручинина, Е.Ю. Левина, А.Ю. Уваров, И.Д. Фрумкин, Е.И. Хромова, Н.В. Шамова, K. Swan, P. Sunders, K. Werner ва ғ.).

Проблемаро чанде васеъ таҳлил намуда А.А. Вербитский дар кори «Таълими рақамӣ: проблемаҳо, хавфу хатарҳо ва пешомадҳо» проблемаҳо ва хавфу хатарҳоро ишорат мекунад, ки дар умум бо ҷорӣ кардани навъи мазкури дониш дар системаи таҳсилот, инчунин махсусан дар мактаби олӣ алоқаманд мебошад. Вай таваҷҷӯҳи махсусро ба он ҳавола мекунад, ки «дар ҷаҳон назарияҳои педагогӣ ё ин ки психологӣ-педагогии таълими рақамӣ нест», ки ба он такя намуда раванди таълим аз ҳама бештар самаранок мешуда бошад. Ба онҳо дар оянда кор карда баромадани назарияҳои психологӣ-педагогии матни омӯзиши татбиқ намудан нисбат ба воқеияти педагогии нав пешниҳод карда мешавад [2, с. 11].

Татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ ва технологияҳои анъанавии педагогӣ дар раванди таълими донишҷӯйён дар мактаби олӣ дар таҳқиқотҳои психологӣ-педагогӣ ба қадри кифоя таваҷҷӯҳ дода мешавад. Ҳамин тавр Н.П. Гончарук ва Е.И. Хромова дар мақолаи «Амсилаҳои ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ва педагогӣ дар раванди омода кардани муҳандисони оянда» имкониятҳои амсилаи ҳамгироии технологияҳои педагогиро бо технологияҳои рақамии навтарин ошкор намуданд, ҷабҳаҳои методии мутобиқ кардани технологияҳои анъанавӣ ва методикаи онлайн омӯзишро ҳангоми дида баромадани афзалияти омӯзиши омехта кор карда баромаданд [4, с.56].

Дар шароитҳои татбиқ намудани омӯзиши электронӣ ва технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ, махсусан дар шароитҳои омӯзиши фосилавӣ таҳқиқотӣ омӯхтани чӣ тарафҳои пурқувват, ва инчунин чӣ тарафҳои суст зарур аст. Н.В. Шамова дар кори «Омӯзиши онлайн дар раванди таҳсилот: тарафҳои пурқувват ва суст» тарафҳои пурқуввати онлайнро ҷудо мекунанд.

Мувофиқ ба омӯзиши донишҷӯйён ин: истифода бурдани намуди мазкури омӯзиши шумораи калони донишҷӯйён; имконияти татбиқ намудани онҳо дар дилхоҳ муносиб барои онҳо вақт; рангорангии якҷояи намудҳои гуногуни технологияҳои рақамӣ; дар ҳолати варианти электронии лексия – ин имконияти якчанд маротиба гӯш андохтани он; ба таври муносиб ташкил кардани корҳои мустақилона ва ғ. мебошанд [14, с. 143].

Аз тарафҳои сусти омӯзиши онлайн чудо кардан мумкин аст: душворӣ дар ташкил кардани маҳорати таҳлил ва синтези маълумотҳо; нокифоягии баҳои комилан муносиби баҳои дониш ва махсусан маҳорати донишҷӯйён; зоҳирпарастии зиёдатӣ, ки имконияти фаъолиятнокии эҷодиро кам мекунад; таъсири мутақобилаи нокифояи шахсӣ (ҳатто дар ҳолати истифода бурдани платформаҳо барои гузаронидани машғулиятҳои онлайни Zoom) ва ғ.

Таҳқиқоти психологӣ-педагогиро дар доираи татбиқ намудани технологияҳои рақамии самаранок дида мебароянд, чӣ тавре ки Е. Левина қайд мекунад дар кори «Рақамикунонӣ – ин шароит ва давраи рушди системаи таҳсилоти олӣ», «аз нуқтаи назари проблем ва хавфу хатар, пешомад ва иқтидор, талаботҳо ва хавфу хатарҳо, яъне характери мусоҳибавиро мебаранд» [8, с. 9]. Вобаста ба он, мо саъю кӯшиши баъзе таҷассум

кунонидани ҳолатҳои дар боло нишондодашударо мувофиқ ба таълими донишҷӯйён дар мактаби олӣ шурӯъ намудем.

Дар ДДК ба номи А. Рӯдакӣ таҳқиқоти таҷрибавӣ аз рӯйи баҳои донишҷӯйёни самтҳои илмӣ-табиӣ ва педагогии омода кардани донишгоҳии чӣ тарафҳои пурқувват ва имкониятҳо, ва инчунин чӣ тарафҳои суст ва хавфу хатар татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар таълим дар донишгоҳ гузаронида шуд. Барои гузаронидани он аз тарафи мо баъзе ҳолатҳои таҳлили SWOT мувофиқ карда шуданд, ки Н.В. Ломоносова дар кори «Муносиб кардани меъёрҳои таълими омехтаи донишҷӯйёни муассисаи олии таълимӣ дар асоси оқилона якҷоя кардани методҳои анъанавӣ ва электронии таъсири мутақобила» пешниҳод намуда буданд [9, с. 107].

Татбиқ намудани методҳои таҳқиқот: мушоҳида; таҳлил ва ҷамъбасти корҳои илмӣ аз рӯйи проблема; кори таҷрибавӣ, сӯҳбат, саволномаҳо; коркарди омории додаҳо, таҳлили миқдорӣ ва сифатии онҳо. Баҳои таҷрибавии донишҷӯйёи равияҳои илмӣ-табиӣ ва техникии муассисаҳои таҳсилоти умумии маълумоти олии тарафҳои гуногун ин татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар таълим мебошад.

Аз ҳама бештар тарафҳои пурқуввати татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолиятнокии таълимӣ-маърифатӣ ва эҷодӣ донишҷӯйён чунинҳоро ҳисоб мекунанд: объективӣ будани назорати тестӣ (M = 4,28 холл, G = 0,77); мавҷуд будани вариантҳои гуногуни татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ ҳангоми дур будани алоқа бо муаллим (M = 4,13 холл, G = 0,95); талаботи ягонаи муаллимон, ки ба ҳамаи донишҷӯйён тақдим мекунанд (M = 4,03 холл, G = 1,01).

Ин нишондиҳандаҳо, аз нуқтаи назари мо аз рӯйи муқоиса бо дигарҳо аз ҳама бештар воқеӣ мебошад, аз тарафи мо дар ин ҳолат чунинҳо, ки аз ҳама бештар барои донишҷӯйён ҷалбкунанда мебошанд, афзалияти технологияҳои рақамӣ ҷудо карда шуданд. Аз ҳама баланд барои донишҷӯйён воқеияти назорати тестӣ баҳо дода мешавад. Тестикунонии дониш ва баъзе маҳоратҳо – ин аз ҳама бештар хусусӣ ва дер боз меъёрӣ баҳо додани муваффақиятҳои аз худ кардани маводи таълимӣ дар сатҳи таҷдид кардани дониш ва татбиқ намудани онҳо дар вазъиятҳои ошно мебошад.

Бо вуҷуди ин пош хурдани додаҳои таҷрибавӣ аз ҳама бештар паст мебошад. Пароканиши аз ҳама бештари додаҳо аз рӯйи ин гурӯҳи параметрҳо нисбат ба талаботи ягонаи муаллимон тааллуқ доранд, ки ба ҳамаи донишҷӯйён пешниҳод мекунад. Мо ҳисоб мекунем, ки ин то дараҷаи калон нисбат ба интихоб кардани воситаҳои муайян дар технологияҳои рақамӣ тааллуқ доранд.

Донишҷӯйён дарк мекунанд, ки ҳангоми истифода бурдани технологияҳои рақамӣ дар донишгоҳ инчунин дорои натиҷаҳои манфӣ мешаванд. Лекин онҳоро бо роҳи дуруст ташкил кардани раванди таълим кам кардан мумкин аст, барои ин барои ҳар як ҳолати муайян технологияҳои рақамии муносибро истифода бурдан лозим аст. Баъзе тарафҳои сусти онро номгӯй мекунем: проблемаи ба таври муносиб якҷоя кардани технологияҳои анъанавӣ ва рақамии омӯзиш (M = 3,33 холл, G = 1,01); кам кардани ҳаҷми муносибати бевоситаи донишҷӯйн бо муаллим (M = 3,47 холл, G = 1,11); имконияти маҳдуди рушди малакаҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ (M = 3,53 холл, G = 1,28). Якчанд қадар болотар ба донишҷӯйён хатар таҳдид мекунад: имкониятҳои нокифояи баҳо додани маҳорат ва малакаҳо, тарзҳои фаъолиятнокӣ (M = 3,72 холл, G = 1,07); мураккаб будани баҳо додани мулоҳизаҳои мантикии донишҷӯйён (M = 3,72 холл, G = 1,18); кам шудани сатҳи далеловарии омӯзиш дар ҳолати нокифоя аз худ кардани технологияҳои рақамӣ (M = 3,76 холл, G = 1,10).

Таҳқиқоти баҳо додани донишҷӯйёни тарафҳои пурқувват ва сусти таълими рақамӣ, имкониятҳо ва норасогиҳои он имконият медиҳанд, ки таҷрибаи педагогии самарабахши нав, баланд эҷод карда шавад, ки дар муассисаҳои таҳсилотии олии таълимӣ дар марҳилаи муосири рақамикунонии раванди таҳсилотӣ самаранок амалӣ карда мешаванд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Вербицкий, А. А. Цифровое обучение: проблемы, риски и перспективы / А. А. Вербицкий. Текст: электронный // Электронный научно-публицистический журнал "Homo Cyberus". 2019. № 1 (6). URL: http://journal.homocyberus.ru/Verbitskiy AA_1_2019.

2. Гончарук, Н. П. Модели интеграции цифровых и педагогических технологий в процессе подготовки будущих инженеров / Н. П. Гончарук, Е. И. Хромова. Текст: непосредственный // Казанский педагогический журнал. 2019. № 1. с. 31–35.

3. Левина, Е. Ю. Цифровизация – условие или эпоха развития системы высшего образования / Е. Ю. Левина. Текст: непосредственный // Казанский педагогический журнал. 2019. № 5. С. 8–13.

4. Ломоносова, Н. В. Оптимизация критериев смешанного обучения студентов вуза на основе рационального сочетания традиционных и электронных методов взаимодействия / Н. В. Ломоносова. Текст: непосредственный // Открытое и дистанционное образование. 2016. № 4 (64). с. 24–30.

5. Шамова, Н. В. Онлайн-обучение в образовательном процессе; силь-ные и слабые стороны / Н. В. Шамова. Текст: непосредственный // Казанский педагогический журнал. 2019. № 2. с. 20–24.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТ ТАВАССУТИ ТАТБИҚ НАМУДАНИ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ

Қодирова Д. Т.

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи маводҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992)935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола хусусиятҳои татбиқ намудани технологияҳои асосии таҳсилоти инноватсионии муосир, чӣ технологияи лоиҳавӣ, ки таълимӣ шахсӣ-нигаронидашударо таъмин мекунад, ва инчунин, чӣ методи лоиҳаҳо, ки ба рушди тафаккури фаъоли мустақилонаи таълимгирандагон мусоидат мекунад. Истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти муосир ба муаллимон имконият медиҳад, ки сатҳи баланди омӯзиш ба даст оварда шавад, ва шумораи таълимгирандагоне зиёд мешавад, ки дар лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва илмии гуногун иштирок мекунанд. Навоварӣ дар доираи таҳсилоти олӣ барои аз нав кардани мазмун ва иттилоотикунонии раванди таҳсилот, ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ равона карда шудааст, ки ташаккул додани шахсияти касбиро, қобилиятнокии онро нисбат ба фаъолиятнокии илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ таъмин мекунад. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти муосир дар таҳсилот иконият медиҳад, ки имкониятҳои муаллимон ва қобилиятнокии таълимгирандагон пурра ошкор карда шавад, сатҳи таҳсилот баланд бардошта шавад, раванди таҳсилот эҷодӣ, илмӣ ва шахсӣ-нигаронидашуда карда шавад.

Калидвожаҳо: навоварӣ, фаъолияти инноватсионӣ, технологияи лоиҳавӣ, методи лоиҳаҳо, технологияи таълими проблемавӣ, истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти муосир, ташаккул додани шавқу рағбати маърифатӣ.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Кодирова Д. Т.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Тел.: (+992) 935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются особенности внедрения основных технологий современного инновационного образования, таких как проектная технология, обеспечивающая персонализированное обучение, а также метод проектов, способствующий развитию активного самостоятельного мышления обучающихся.

Использование современных образовательных технологий позволяет преподавателям достигать высокого уровня усвоения материала и увеличивает число обучающихся, участвующих в различных исследовательских и научных проектах. Инновации в сфере высшего образования направлены на обновление содержания и информатизацию образовательного процесса, внедрение информационных технологий, что обеспечивает формирование профессиональной личности, её способности к научно-технической и инновационной деятельности. Отсюда можно сделать вывод, что использование современных образовательных технологий в обучении позволяет полностью раскрыть возможности преподавателей и способности обучающихся, повысить уровень образования, сделать процесс обучения творческим, научным и персонализированным.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, проектная технология, метод проектов, проблемная технология обучения, использование современных образовательных технологий, формирование познавательного интереса.

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF CONDUCTING CLASSES THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TEACHING METHODS

Qodirova D. T.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Physics Teaching Methodology and Material Technologies, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Tel.: (+992) 935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Abstract. The article discusses the features of implementing key technologies of modern innovative education, such as project-based technology, which provides personalized learning, as well as the project method, which contributes to the development of active independent thinking among learners. The use of modern educational technologies enables teachers to achieve a high level of mastery and increases the number of students participating in various research and scientific projects. Innovation in higher education is aimed at updating content and informatizing the educational process, introducing information technologies that ensure the formation of a professional personality and its capacity for scientific-technical and innovative activities. It can be concluded that the use of modern educational technologies in teaching allows fully revealing the potential of teachers and the abilities of learners, raising the level of education, and making the learning process creative, scientific, and personalized.

Keywords: innovation, innovative activity, project-based technology, project method, problem-based teaching technology, use of modern educational technologies, formation of cognitive interest.

Афзалиятҳои навтарин дар таҳсилот муаллимонро нисбат ба ҷустуҷӯйи технологияҳои самараноки муосири навтарин водор мекунад, ва ба онҳо имконият медиҳанд, ки натиҷаҳои хеле баланди таълим ва тарбия ба даст оварда шавад, дар раванди таълим технологияҳои нави таҳсилотӣ ҷорӣ карда шавад.

Таҷриба ва амалияи ҷаҳонӣ исбот мекунад, ки самти муҳимтарини баланд бардоштани сифат ва самаранокии раванди таҳсилотӣ дар муассисаҳои таълимӣ ин сермаҳсул будани он дар асоси санҷида якҷоя кардани муносибатҳои анъанавӣ ва навовариҳои ташкилотӣ, дидактикӣ, техникӣ ва технологӣ мебошад.

Инноватсия (навоварӣ) – ин технологияҳои эҷод карда шудаи (аз худ карда шудаи) нав ё ин ки такмил дода шуда, намудҳои маҳсулот, хизматрасонӣ ва ҳалли ташкилотӣ-техникӣ мебошад, ки ба дохил шудан дар ягон соҳа, одат кардан дар он ва тавлид кардани як қатор тағйирот дар ин соҳа оварда мерасонад.

Инноватсия – ин аз як тараф, раванди навоварӣ (мувофиқи мақсад дохил кардани тағйирот, ки нисбат ба пайдо шудани элементҳои устувори нав оварда мерасонад), амалӣ ва ҷорӣ кардан, ва аз тарафи дигар – ин фаъолият аз рӯйи давр занонидани навоварӣ дар амалиёти муайян мебошад.

Инноватсия ин натиҷаи охирини фаъолиятнокӣ аз рӯйи амалӣ кардани нав ё ин ки такмил дода шудаи аллакай амалӣ карда шуда мебошад.

Фаъолияти инноватсионӣ – ин раванди дар амал ҷорӣ кардани натиҷаҳои тасвиб карда шудаи таҳқиқотҳои бунёдӣ ва илмӣ амалӣ дар доираи таҳсилот тавассути амалӣ кардани лоиҳаи инноватсионӣ мебошад. Инноватсия дар соҳаи таҳсилоти олӣ барои нав кардани мазмун ва иттилоотикунонии раванди таҳсилотӣ, ҷорӣ кардани технологияи иттилоотӣ равона карда шудааст, ки ташаккул додани шахсияти касбӣ, қобилияти онро нисбат ба фаъолиятнокии илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ таъмин мекунад [2, с. 124].

Фаъолона ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ ҳангоми ҳалли барномаҳои таҳсилотии омода кардани мутахассис бояд ташаккул додани босалоҳиятӣ ва рушди нерӯйи эҷодии зеҳнии таълимгирандаро таъмин намояд.

Самарабахш будани таълим, сифати таҳсилот дар шароитҳои муосир бо гузариш нисбат ба технологияҳои шахсӣ-нигаронидашуда, рушдёбанда алоқаманд мебошад, ки на фақат дар аз худ кардани дониш, маҳорат ва малакаҳо аз рӯйи фанни омӯхташуда кӯмак мерасонад, балки инчунин босалоҳиятиро ташаккул медиҳад, ки барои муносиб кардан дар ҷомеаи муосир зарур аст. Омӯзиши шахсӣ нигаронидашуда дар назар дорад, ки дар маркази таълим худи таълимгиранда, далелҳои он, захираи психологии такрорнашавандаи он, яъне хонанда ҳамчун шахсият қарор дорад.

Хусусияти татбиқ намудани технологияҳои таҳсилотии муосири асосиро дида мебароем [1, с. 34].

Технологияи лоиҳавӣ таълими шахсӣ-нигаронидашударо таъмин мекунад, ин тарзи рушди эҷодӣ, фаъолиятнокии маърифатӣ, соҳибихтиёрӣ мебошад. Типологияи лоиҳаҳо гуногун мебошад. Лоиҳаҳо метавонанд, ки ба монолоиҳаҳо, коллективӣ, шифоҳӣ-нутқӣ, ҷинсӣ, хаттӣ ва Интернет- лоиҳаҳо тақсим шаванд. Гарчанде дар амалияи воқеӣӣ баъзан лозим мешавад, ки корро бо лоиҳаҳои омехта сару кор гирифт, ки дар онҳо аломатҳои таҳқиқотӣ, эҷодӣ, амалӣ-нигаронидашуда ва иттилоотӣ мавҷуд аст.

Методи лоиҳаҳо ба рушди тафаккури мустақилонаи фаъоли таълимгирандагон мусоидат мекунад ва онҳоро дар кори якҷояи таҳқиқотӣ равона мекунад. Аз нуқтаи назари ман, омӯзиши лоиҳавӣ бо он мубрам мебошад, ки омӯхтани донишҷӯйён ҳамкориро, ва омӯзиши ҳамкорӣ чунин арзишҳои маънавиро, монанди ёрии ҳамдигарӣ ва маҳорати ҳамдардӣ баён карданро тарбия мекунад, қобилияти эҷодиро ташаккул медиҳад ва таълимгирандагонро фаъол мегардонад. Дар умум, дар раванди омӯзиши лоиҳавӣ канданашавии таълим ва тарбия назорат карда мешавад [3, 42].

Технологияи ҳамкорӣ таълимро дар гурӯҳҳои хурд дар назар дорад. Ақидаи асосии омӯзиш дар ҳамкорӣ – ин якҷоя оӯхтан мебошад, на ин ки фақат якдигарро кӯмак кардан, иқрор шудан ба муваффақиятҳои худ ва муваффақиятҳои рафиқон мебошад. Дар ҳамкорӣ якчанд вариантҳои ташкил кардани омӯзиш мавҷуд аст. Ғояҳои асосӣ, ки ба ҳамаи вариантҳои ташкил кардани корҳои гурӯҳҳои хурд хос аст – ин мақсад ва вазифаи умумӣ, масъулияти фардӣ ва имкониятҳои баробари муваффақият мебошад. Технологияи омӯзиш дар ҳамкорӣ ғояи омӯзиши ҳамдигариро амалӣ мекунад, чӣ масъулият фардӣ, ва инчунин чӣ масъулияти коллективиро аз барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ ба вуҷуд меорад. Ғояи асосӣ дар эҷод кардани шароит барои фаъолиятнокии якҷояи фаъол дар вазъиятҳои гуногуни таълимӣ мебошад. Ҳар як таълимгиранда на фақат як супориш аз барои натиҷаи корҳои худ, балки инчунин аз болои натиҷаи ҳамаи гурӯҳҳо ҷавоб медиҳад. Барои ҳамин таълимгирандагони сустхон кӯшиш мекунанд, ки дар таълимгирандагони пурқувват маълум намоянд, ки ба онҳо чӣ нофаҳмо мебошад, лекин таълимгирандагони пурқувват кӯшиш мекунанд, то ки таълимгирандагони сустхон дар супориш сарфаҳм раванд. Ва аз ин ҳамаи гурӯҳ бурд мекунад, барои он ки нуқсонҳо якҷоя нест карда мешаванд.

Технологияи омӯзиши проблемавӣ ба гузоришҳои назариявии философи америкоӣ, психолог ва педагог Д. Дюӣ асоснок карда мешавад.

Имрӯз дар зери таълими проблемавӣ чунин ташкили машғулиятҳои таълимӣ фаҳмида мешавад, ки дар зери роҳбарии муаллимон эҷод кардани вазъиятҳои проблемавӣ

ва фаъолияти мустақилонаи фаъоли таълимгирандагон аз рӯйи иҷозат додани онҳо дар назар дошта мешавад, ки дар натиҷаи ин инчунин ба таври эҷодӣ аз худ кардани донишҳои касбӣ, маҳоратҳо ва рушди қобилиятҳои фикрӣ ба амал меояд [4, 73].

Мақсади технологияҳои проблемавӣ ин ба даст овардани дониш, маҳорат, малакаҳо, аз худ кардани тарзҳои фаъолиятнокии мустақилона, рушд додани қобилиятнокиҳои маърифатӣ ва эҷодӣ баромад кардан мебошад.

Таълими проблемавӣ дар эҷод кардани намуди махсуси далеловарӣ – проблемавӣ мебошад, барои ҳамин маводи мазмуни дидактикӣ доштаи ба тартиб даровардашудаи муносиб талаб карда мешавад, ки бояд ҳамчун вазъиятҳои проблемавӣ пешниҳод карда шавад.

Методҳои проблемавӣ – ин методҳое мебошанд, ки барои эҷод кардани вазъиятҳои проблемавӣ, фаъолиятнокии маърифатии фаъоли таълимгирандагон асос карда шудааст, ва дар кофтуков ва ҳалли масъалаҳои мураккаб иборат аст, ки мубрам кардани дониш, таҳлил, маҳораи диданро аз болои омилҳои алоҳидаи ҳодиса, қонун талаб мекунад.

Дар назарияи муосири таълими проблемавӣ ду намуди вазъиятҳои проблемавиро фарқ мекунанд: психологӣ ва педагогӣ. Якумин ба фаъолиятнокии таълимгирандагон тааллуқ дорад, дуюмин ташкил кардани раванди таълимро дар назар дорад.

Вазъияти проблемаии педагогӣ бо ёрии амалиётҳои фаъолкунанда, саволҳои педагог, ки навгониро қайд мекунад, муҳимият ва дигар сифатҳои фарқкунандаи объекти идрок эҷод карда мешавад.

Эҷод кардани вазъиятҳои проблемавии педагогӣ махсусан фардӣ мебошад.

Масъалаи маърифатии на он қадар мураккаб, ва на он қадар осон барои таълимгирандагон вазъияти проблемаиро эҷод намекунад.

Вазъиятҳои проблемавиро дар ҳамаи марҳилаҳои раванди таълим эҷод кардан мумкин аст: ҳангоми шарҳ додан, мустаҳкам ва назорат кардан.

Нисбат ба афзалиятҳои таълими проблемавӣ соҳибихтиёрии баланди таълимгирандагон, ташаккул додани шавқу рағбати маърифатӣ ва далеловарии шахсии таълимгирандагонро мисол овардан мумкин аст.

Технологияи баҳо додани муваффақиятҳои таълимӣ пешниҳод мекунад, ки баҳо дар машғулиятҳо ҳамин тавр гузаронида шавад, чӣ тавре ки ин дар ҳаёт ба амал меояд. Фаъолияти худро худи таълимгиранда баҳо медиҳад (дар мусоҳиба бо муаллим), илова бар ин баҳо дар шакли сифатӣ дода мешавад.

Нақши муҳимро дар технологияҳои баҳо додани муваффақиятҳои таҳсилотӣ қоидаи худбаҳогузорӣ мебозад. Татбиқ намудани он имконият медиҳад, ки ба ҳар як таълимгиранда алгоритми баҳогузории худ омӯхта шавад.

Таълим боҳаловат мегардад, вақте ки хонанда саҳеҳ дарк мекунад, ки чӣ бояд кард ва худаш барои худ баҳо мегузорад.

Истифода бурдани тахнологияҳои таҳсилоти муосир дар машғулиятҳо имконият медиҳад, ки маҳорат ва малакаҳои кор бо маълумотҳо ташаккул дода шаванд:

- ёфтан, фаҳмида гирифтан, истифода бурдани маълумоти зарурӣ;
- таҳлил кардан, мурратаб сохтан, маълумотро дар намуди схема, ҷадвал, графикаҳо пешниҳод кардан;
- муқоиса кардани ҳодисаҳо ва объектҳои таърихӣ, бо вуҷуди ин мустақилона ошкор кардани аломатҳо ё ин ки роҳҳои муқоиса кардан;
- ошкор кардани проблемаҳое, ки дар матн ҷойгир мебошанд, муайян кардани роҳҳои имконпазирӣ ҳалл, бурдани кофтукови маълумотҳои зарурӣ, истифода бурдани манбаҳои гуногуни маълумотҳо.

Технологияҳои коучингӣ, дар тавофут аз таҳсилоти анъанавӣ онҳо ба таълимгирандагон барои мулоҳиза кардан кӯмак мерасонанд. Коучинг – ин муносибати муосир нисбат ба таълим мебошад, ки барои дарк кардани маънои таълим кӯмак мерасонад, ҷалб карданро эҷод мекунад, далеловариро мебардорад ва масъулиятро аз болои натиҷа баланд мебардорад.

Коучингро истифода бурда, муаллим ба таълимгиранда барои дарк кардани имкониятҳо ва захираҳои худ, муайян кардани мақсадҳо кӯмак мерасонад.

Ва дар охир, вақте ки дар рафти назорат кардани кори иҷро карда шуда муаллим онро қайд мекунад, ки таълимгиранда бомуваффақият иҷро намудааст.

Истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти муосир ба муаллимон имконият медиҳад, ки сифати баланди таълим ба даст оварда шавад, ва дар натиҷа шумораи таълимгирандагоне зиёд мешаванд, ки дар лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва илмии гуногун иштирок мекунанд.

Ҳар як муаллим метавонад, ки саҳми худро дар такмил додани сифати таҳсилот гузорад, барои ин усулҳо ва методҳои инноватсионии таълимро татбиқ намудан лозим аст. Барои чӣ чунин тағйирёбиҳои ҷиддӣ дар таълим лозим аст? Барои ҷӣ бо методҳои пештара, ки бо мурури замон санҷида шудааст, қаноат кардан мумкин нест? Ҷавоб равшан аст, барои он ки вазъияти нав муносибатҳои навро талаб мекунад. Маълум мешавад, ки чиро маҳз омӯхтан лозим аст, чӣ дар фаъолиятнокии касбӣ дар оянда муфид мебошад.

Дар охир, аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти муосир дар таҳсилот иконият медиҳад, ки имкониятҳои муаллимон ва қобилиятнокии таълимгирандагон пурра ошкор карда шаванд, сатҳи таҳсилот баланд бардошта шавад, раванди таҳсилот эҷодӣ, илмӣ ва шахсӣ-нигаронидашуда карда шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Еркина С.Л. Современные образовательные технологии. - Режим доступа: http://агасу.рф/files/documents/44- daktor/kursy/Erkina lektsia sovr tehn.pdf (дата обращения: 01.04.24).

2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М., 1998.

3. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение – что это? // Методист, №1, 2004. ср. 42.

4. Педагогические Интернет-ресурсы - Режим доступа https://ru.wikipedia, http://ext.spb.ru, http://student39.ru" (дата обращения: 01.04.24).

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Қодирова Д.Т.

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи материалҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992)935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Тошматов А.Д.

номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 988-48-80-88. E-mail: toshmatov.a@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола нақши технологияҳои таҳсилоти рақамӣ (ТТР) дар баланд бардоштани рақобатпазирии муассиаҳои олии таълимӣ дар шароитҳои афзоиши босуръати рушди технологӣ ва тағйирёбии иқтисодии ҷаҳонӣ дида баромада мешавад. Аҳамияти сармояи инсонӣ ҳамчун захираҳои стратегӣ қайд карда мешавад, ки рушди устувори иқтисодиро таъмин мекунад, ва нақши калидии таълимро дар ташаккул додани он ҷудо мекунад. Таваҷҷӯҳи махсус ба зарурияти нав кардани системаи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ҷорӣ кардани ҳаллҳои рақамӣ дода мешавад, ки равандҳои таълимӣ, робитавӣ ва идоракуниро нигоҳ медорад. Дар мақола механизмҳои таъсири ТТР барои беҳтар кардани сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ, васеъ кардани дастрас будани онҳо ва ташкил кардани шаклҳои нави таъсири мутақобила байни иштироккунандагони раванди таълимӣ муҳокима карда мешавад. Технологияҳои таҳсилоти рақамӣ (ТТР) дар нав кардани раванди таҳсилотӣ мавқейи калидиро ишғол мекунад, ва на фақат ҳамчун восита барои беҳтар кардани он, балки инчунин ҳамчун лавозимоти муҳим, барои хеле баланд

бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои олии таълимӣ баромад мекунад. Ин технологияҳо барои васеъ кардани роҳ нисбат ба захираҳои таҳсилотӣ мусоидат мекунанд, ва барои баланд бардоштани бомуваффақиятӣ ва тақвият додани хусусияти амалии омӯзиш кӯмак мерасонад.

Калидвожаҳо: технологияҳои таҳсилоти рақамӣ, рақобатпазирии таҳсилоти олӣ, сармояи инсонӣ, рақамикунонии таҳсилот, зеҳни сунъӣ, иқтисодиёти рақамӣ.

ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кодирова Д.Т.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Тел.: (+992) 935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Тошматов А.Д.

кандидат физико-математических наук, доцент кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Тел.: (+992) 988-48-80-88. E-mail: toshmatov.a@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается роль цифровых образовательных технологий (ЦОТ) в повышении конкурентоспособности учреждений высшего образования в условиях быстрого технологического развития и глобальных экономических изменений. Отмечается значение человеческого капитала как стратегического ресурса, обеспечивающего устойчивое экономическое развитие, и подчеркивается ключевая роль образования в его формировании. Особое внимание уделяется необходимости модернизации системы образования Республики Таджикистан посредством внедрения цифровых решений, поддерживающих учебные, коммуникативные и управленческие процессы. В статье обсуждаются механизмы влияния ЦОТ на улучшение качества образовательных услуг, расширение их доступности и организацию новых форм взаимодействия между участниками образовательного процесса. Цифровые образовательные технологии занимают ключевую позицию в обновлении образовательного процесса и выступают не только как инструмент его совершенствования, но и как важный фактор значительного повышения конкурентоспособности учреждений высшего образования. Эти технологии способствуют расширению доступа к образовательным ресурсам, помогают повысить эффективность и усилить практическую направленность обучения.

Ключевые слова: цифровые образовательные технологии, конкурентоспособность высшего образования, человеческий капитал, цифровизация образования, искусственный интеллект, цифровая экономика.

DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS IN HIGHER EDUCATION

Qodirova D.T.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Physics Teaching Methodology and Material Technologies, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Tel.: (+992) 935-38-00-33. E-mail: dilafruz.71@mail.ru

Toshmatov A.D.

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor at the Department of General and Theoretical Physics, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Tel.: (+992) 988-48-80-88. E-mail: toshmatov.a@mail.ru

Abstract. The article examines the role of digital educational technologies (DET) in enhancing the competitiveness of higher education institutions amid rapid technological development and global economic changes. The importance of human capital as a strategic

resource ensuring sustainable economic development is noted, with the key role of education in its formation highlighted. Special attention is paid to the need to modernize the education system of the Republic of Tajikistan through the introduction of digital solutions that support teaching, communication, and management processes. The article discusses the mechanisms of DET's impact on improving the quality of educational services, expanding their accessibility, and organizing new forms of interaction among participants in the educational process. Digital educational technologies occupy a key position in updating the educational process, acting not only as a tool for its improvement but also as an essential factor in significantly increasing the competitiveness of higher education institutions. These technologies facilitate broader access to educational resources and help enhance effectiveness and strengthen the practical orientation of learning.

Keywords: digital educational technologies, competitiveness of higher education, human capital, digitalization of education, artificial intelligence, digital economy.

Дар олами муосири суръатҳояш баланд, афзоиши экспоненсиалии технология, маълумотҳо ва ҳалли рақамӣ яке аз масъалаи сармояи инсонӣ ҳамчун захираи стратегӣ тезу тунд истодааст, ки аз он нигоҳ доштан ва рушди иқтисодиёт дар сатҳи ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Нақши таҳсилот дар эҷод кардани ин сармоя калидӣ мегардад: маҳз вай тарзи омода кардани мутахассисон мебошад, ки дорои донишҳо ва маҳоратҳо мебошанд, ки барои корҳои технологияҳои тағйирёбанда зарур аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин зарурияти на фақат нигоҳ доштани системаи таҳсилотии худ, балки инчунин нав кардани он барои мустаҳкам кардани вазъияти мамлакат дар арсаи байналхалқӣ, раванди технологӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии миллӣ мебошад.

Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои давлатӣ ба роҳ монда шуда буд, ки барои ёрӣ додани рақамикунонии таҳсилот равона карда шудааст. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи миллии «Маориф» дар давраи аз солҳои 2020-2025 зиёда аз 48,5 млрд. сомон ҷудо карда буд, ки қисми он барои рушди муҳити таҳсилоти рақамӣ равона карда шудааст [6, с. 111]. Махсусан, лоиҳаи «Муҳити таҳсилоти рақамӣ» тақрибан 7 млрд. сомон ба даст даровард [7, с.76]. Дар пешомадҳои оянда то соли 2030 маблағгузорӣ аз рӯйи барномаи давлатии «Рушди маориф» дар назар дошта шудааст, ки ёрии инфрасохторҳои рақамӣ, эҷод кардани захираҳои таҳсилоти рақамӣ ва баланд бардоштани малакаҳои рақамии педагогҳоро дарбар мегирад [5, с. 90].

Рушди босуръати технология аз системаи таҳсилоти олӣ на фақат нигоҳ доштани донишҳои анъанавӣ, балки инчунин чандириро дар барномаҳои таълимӣ, ва инчунин хусусиятҳои амалии раванди таълимиро талаб мекунад. Чӣ тавре, ки Г.В. Астратова қайд мекунад, «технологияҳои таҳсилоти муосир аз соҳаи алоҳидаи технологӣ дар тарзи нави зиндагӣ табдил ёфтааст» [1, с. 16-19], ки ин дар назди таҳсилоти олӣ маъалаи муносиб кардан нисбат ба шароитҳои нав, пешкаш намудани малакаҳоро мегузорад, ки барои бозори оянда зарур аст.

Рақамикунонии системаи маориф муҳити рақамикунониро эҷод мекунад, ки дар он муассисаҳои олии таълимӣ барои таваҷҷӯҳи довталабон ва маблағгузорӣ рақобат мекунанд, ки ин ҷорӣ кардани технологияҳои муосир ва беҳтар кардани сифати хизматрасониҳои таҳсилотиро ҳавасманд мегардонад. Дар шароитҳои ин рақобатпазирӣ системаи таҳсилоти олӣ технологияҳои таҳсилоти рақамиро (ТТР) фаъолона истифода мебарад, то ки вазъиятҳои худро мустаҳкам намояд ва фаттонатро барои донишҷӯйён баланд бардорад. Чӣ тавре, ки Н.О. Бесшапошников ва ҳамкорони вай қайд мекунанд, «таҳсилоти рақамӣ – ин на фақат ҷорӣ кардани технология, балки инчунин тағйир додани раванди таълимӣ мебошад» [3, с. 47], ки дида баромадани муносибатҳоро нисбат ба таълим ва идора кардани барномаҳои таълимӣ талаб мекунад.

Бешубҳа, иштироккунандагони раванди таҳсилотиро он чиз шавқманд мекунад, ки тағйирёбии мазкур аз чӣ иборат аст, барои ҳамин мо дида мебароем, ки чӣ тавр технологияҳои таҳсилоти рақамӣ дар раванди таълим таъсир мекунанд.

Якум, технологияҳои рақамии когнитивӣ мазмуни таҳсилотро бо назардошти қобилиятҳои фардии таълимгирандагон тағйир медиҳад. Имрӯзҳо нисбат ба технологияҳои когнитивӣ чунинҳо тааллуқ доранд, монанди системаҳои биниши компютерӣ дар асоси зеҳни сунъӣ, технологияҳои зеҳни компютерӣ, донистани нутқ, коркарди забон ва элементҳои робототехника. Зеҳни сунъӣ ва омӯзиши муносиб имконият медиҳанд, ки прогресси таҳсилоти фардии донишҷӯйён таҳлил карда шавад ва ба ҳар яке маводҳо ва супориши аз ҳама бештар муносибро тақдим мекунад. Чунин муносибат сифати таълимро беҳтар мекунад, чунки ҳар як донишҷӯй ба таври максималӣ дар мувофиқат бо сатҳи дониш ва шавқу рағбатҳо маводҳои фоидаовар ба даст меорад.

Технологияҳои мумтозӣ ва воқеияти мукаммал (VR/AR) ба рушди малакаҳои амалӣ мусоидат мекунанд, ки ин махсусан барои мутахассисони техникӣ ва тиббӣ муҳим мебошад. Лабораторияҳои технологии мумтозӣ ба донишҷӯйён имконияти таҳқиқ кардани саҳнаи мураккабро бо истифода бурдани технологияҳои муосир дар бехатарӣ барои раванди таълими муҳит тақдим мекунад. Бешубҳа, раванди хеле амалии омӯзиш имконият медиҳад, ки малакаҳои ба даст оварда шудаи донишҷӯйён амиқ карда шаванд.

Дуюм, ҳамгироии технологияҳои таҳсилоти рақамӣ (ТТР) дар раванди таҳилотӣ дастрас будани онро васеъ мекунад ва шаклҳои прогрессии таъсири мутақобиларо дар иштироккунандагони раванд дар марҳилаҳои гуногун эҷод мекунад.

Вазифаҳои асосии ТТР- ро дар таҳсилот ба се категория тақсим кардан мумкин аст:

Вазифаи таҳсилотӣ бо таъмин намудани роҳ нисбат ба маводҳо ва захираҳои гуногуни таълимӣ, кӯмаки траекторияҳои таҳсилоти фардӣ ва шахсикунонии таълим муайян карда мешавад. ТТР имконият медиҳад, ки маводҳои интерактивии таълим эҷод карда шаванд, захираҳо ва лабораторияҳои мумтозӣ истифода бурда шаванд, ки ин барои хеле самаранок аз худ кардани дониш аз тарафи донишҷӯйён мусоидат мекунад [4, с. 74].

Вазифаҳои робитавӣ рушди шаклҳои нави таъсири мутақобиларо байни муаллимон ва донишҷӯйён тавсиф медиҳад. Бо истифода бурдани технологияҳои рақамӣ имконияти гузаронидани вебинарҳо, онлайн-машваратҳо, семинарҳои мумтозӣ пайдо мешаванд, ки ин имкониятҳоро барои мубодилаи донишҳо ва таҷриба васеъ мекунад.

Вазифаи идора кардан ин муносиб кардани равандҳои маъмуриятӣ ва идора кардани фаъолиятнокии таҳсилотиро дар назар дорад. ТТР лавозимотҳоро барои мониторинги бомуваффақиятӣ, идора кардани нақшаҳои таълимӣ, ташкил кардани гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ пешниҳод мекунад, ки ин самаранок идора кардани муассисаи олии таҳсилотиро баланд мебардорад.

Вазифаҳои додашудаи ТТР барои нав кардани муносибат нисбат ба таълим ва раванди таҳсилотӣ кӯмак мерасонад, то ки системаи рақобатпазирии таҳсилот эҷод карда шавад, имконияти таъсири мутақобилаи ҳамаи иштироккунандагони раванди таълим васеъ карда шавад. Ин технологияҳо катализатори рушди раванди таҳсилотӣ баромад мекунанд, онро дар сатҳи нав мебардорад. Мисолҳоеро дида мебароем, ки технологияҳои рақамӣ дар раванди таҳсилотӣ истифода бурда мешаванд.

Технологияҳои таҳсилоти рақамӣ (ТТР) мавқейи калидиро дар аз нав кардани раванди таълимӣ ишғол мекунанд, ва на фақат ҳамчун восита барои беҳтар кардани он, балки инчунин лавозимоти муҳим баромад мекунанд, ки муносибати рақобатпазирии муассисаҳои олии таълимиро хеле баланд мебардорад. Ин технологияҳо барои васеъ кардани роҳ нисбат ба захираҳои таҳилотӣ мусоидат мекунад, барои баланд бардоштани бомуваффақиятӣ ва тақвият додани хусусияти амалии таълим кӯмак мерасонад.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда шуд, Ҷумҳури Тоҷикистон нашондиҳандаҳои на он қадар бадро дар қисми умумии натиҷавии таҳсилот, ягонагии дохилӣ, самаранокии истифода бурдани захираҳоро намоиш медиҳад; дар баробари ин, ба натиҷаҳои хеле паст бо нишондиҳандаҳои иқтисодии самараноки таҳсилот, рушди шабакаҳо ва ҳамкориҳои илмӣ-таҳсилотӣ, хусусиятҳои амалии таҳсилот алоқаманд мебошад [2, с. 3-27].

Мисол, онлайн-платформаҳо ва порталҳои таҳсилотӣ ба муассисаҳои олии таълимӣ имконият медиҳанд, ки роҳ нисбат ба омӯзиш васеъ карда шавад ва барномаҳои таҳсилотӣ

дар муҳити чандирӣ ва фосилавӣ нигоҳ дошта шаванд. Онҳо ба даст овардани маълумотро новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии географии донишҷӯйён имконпазир мегардонанд, ки ин на фақат ҷалб кардани барномаҳои таълимиро зиёд мекунад, балки инчунин шароитро барои таъсири мутақобилаи доимӣ ва мубодилаи донишҳо эҷод мекунад. Инчунин ҷозибияти муассисаи олии таълимӣ тавассути он зиёд мешавад, ки бо ёрии ин платформаҳо донишҷӯйён роҳро нисбат ба донишҳои мубрам ва имкониятҳои чандир сохтани траекторияҳои таълимии худ ба даст меоранд.

Китобҳои дарсии электронии интерактивӣ ва захираҳои рақамӣ ба донишҷӯйён роҳи номаҳдудро нисбат ба китобхонаҳои васеӣ додаҳо, маводҳои мултимедиа ва нумӯи мумтозӣ пешниҳод мекунад. Ин ба донишҷӯйён барои мустақилона омӯхтан ва такрор кардани маводҳо хеле ёрдам мерасонад, ки ин бомуваффақиятии онҳо ва омодагии касбиро беҳтар мекунад.

Дар раванди таълим мавқеи муҳимро вебинарҳо ва лексияҳои видеоӣ ишғол мекунанд. Ҳамгироии ин технологиҳо дар раванди таълим ба донишҷӯйён имконият медиҳад, ки дар дилхоҳ ҷой, ва дар ҳолати лексияҳои пештар навишташуда, боз дар дилхоҳ вақт таълим гиранд. Бисёр муассисаҳои олии таълимии ҷумҳурӣ барои фаъолона истифода бурдани ин технологияҳо ва эҷод кардани курсҳои иловагии таълимӣ дар доираи траекторияи асосии таҳсилот оғоз намуданд.

Дар навбати худ, технологияҳои коммуникатсионии рақамӣ нақши клонро дар беҳтар кардани таъсири мутақобилаи донишҷӯйён, муаллимон ва дигар иштироккунандагони раванди таълим мебозанд.

Системаи идора кардани таълимӣ (LMS Learning Management System) нисбат ба технологияҳои коммуникатсионӣ тааллуқ дорад, чунки барои ташкил кардани таъсири мутақобилаи сохтории байни ҳамаи иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ кӯмак мерасонад.

Гузоришҳои таҳсилотии мобилӣ фосилаи байни ҳамаи иштироккунандагони раванди таълимро кӯтоҳ мекунанд. Дастрас будани маводҳо, ҷадвали дарсӣ ва натиҷаҳои бомуваффақиятӣ дар дилхоҳ вақт раванди таълимро дар шароитҳои усули динамикии ҳаёти муосир хеле боҳаловат мекунад.

Геймификатсияи раванди таълим барои ҷалб кардани донишҷӯйён, аз он ҷумла барои беҳтар кардани сифат ва миқдори таъсири мутақобила байни ҳамаи иштироккунандагони он таъсири мусбат мерасонад.

Баланд бардоштани самаранокӣ ва шафоффияти раванди таҳсилотиро ба вуҷуд овардани теххнолгияҳои идора кардан ва рақамӣ кӯмак мерасонад.

Системаи идора кардани таълимӣ (LMS Learning Management System) дар ташкил кардани ҳамаи раванди таълим аз кор карда баромадани матн то ташкил кардани санҷиши дониши донишҷӯйён ва назорат кардани бомуваффақиятиҳо кӯмак мерасонад.

Татбиқ намудани додаҳои калон аз тарафи таҳлилкунандаҳо ба муассисаҳои олии таҳсилотӣ имконият медиҳад, ки муваффақияти академӣ назорат карда, мушкилии донишҷӯйён ошкор карда шаванд ва дар асоси маълумотҳои ҳосил карда шуда барномаҳои таълимӣ ислоҳ карда шаванд. Ин лавозимотҳо инчунин муносибати шахсикардашударо нисбат ба омӯзиш нигоҳ медорнд, ва ба муассисаҳои олии таълимӣ имконият медиҳад, ки ба донишҷӯйён тавсияҳо пешниҳод карда шавад, ки ба талаботҳои фардӣ ва хусусиятҳои омӯзиш мувофиқат мекунад.

Технологияҳои тира имконияти нигоҳ доштан ва мубодила кардани маводҳои таълимиро пешниҳод мекунад, ки махсусан барои идора кардани лоиҳаҳои таҳқиқотии илмӣ ва муносиб муҳим мебошад. Роҳ нисбат ба маълумотҳо аз дилхоҳ нуқта ба муассисаҳои олии таълимӣ имконият медиҳад, ки на фақат фазои ягона барои омӯзиш эҷод карда шавад.

Ҳамаи ин элементҳои ТТР системаи экологии таҳсилотии пурраро эҷод мекунанд, ки дар он ҷо ҳар як қисмат вазифаи худро иҷро мекунад ва якҷоя онҳо мувофиқати баланд ва самаранокии раванди таълимиро таъмин мекунанд. Чунин системаи экологӣ дар баланд

бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ мусоидат мекунад, ба онҳо имконият медиҳад, ки на фақат сифати таҳсилот, балки инчунин нисбат ба талаботҳои иқтисодиёти рақамии муосир самаранок мувофиқат намояд. Нигоҳ доштан ва рушди ТТР ин вазифаи муҳими давлатӣ мебошад, ва барои муваффақ шудан ба рақобатпазирии ҷаҳонии муассисаҳои олии таълимӣ фаолона аз худ кардани ҳаллҳои рақамиро давом додан лозим аст.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Астратова, Г. В. Цифровизация и ключевые мейнстримы развития высшего образования / Г. В. Астратова // Цифровой контент социального и экосистемного развития экономики: сборник трудов Международной научно-практической конференции, Симферополь, 23 ноября 2021 года. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2021. – с. 16-19.
2. Бермус, А. Г. Обеспечение конкурентоспособности профессионального образования в условиях цифровой образовательной среды / А. Г. Бермус // Вестник Московского университета. Серия 20: Педагогическое образование. – 2021. – № 2. – с. 3-27.
3. Бесшапошников Н. О., Леонов А. Г., Прилипко А. А. Цифровизация образования - новые возможности управления образовательными треками // ВК. 2018. №2 (30).
4. Ваганова Ольга Игоревна, Гладков Алексей Владимирович, Коновалова Елена Юрьевна, Воронина Ирина Романовна Цифровые технологии в образовательном пространстве // БГЖ. 2020. №2 (31).
5. Государственная программа Российской Федерации «Развитие образования» на 2018–2025 годы. [Электронный ресурс].
6. Министерство просвещения Российской Федерации. Национальный проект «Образование». [Электронный ресурс].
7. Паспорт федерального проекта «Цифровая образовательная среда». [Электронный ресурс].

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Қурбонова Идимоҳ Нуралиевна

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.

Тел: (+992) 93-444-41-25

Аннотатсия. Дар мақола моҳияти сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олӣ баррасӣ гардида, ҷузъҳои асосии он, омилҳои рушд ва механизмҳои истифодаи самаранок таҳлил карда мешаванд. Ба нақши омӯзгорон, донишҷӯён ва ҳайати идоракунӣ дар ташаккули иқтидори инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Мушкилоти мавҷуда нишон дода шуда, самтҳои такмили идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити навсозии низоми маориф пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, таҳсилоти олӣ, тахассус (ихтисос), инноватсия, самаранокӣ, муҳити таълимӣ.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ЕГО ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Қурбонова Идимоҳ Нуралиевна

ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений ТГТУ.

Тел.: (+992) 93-444-41-25

Аннотация. В статье рассматривается сущность человеческого капитала в системе высшего образования, анализируются его основные компоненты, факторы развития и механизмы эффективного использования. Особое внимание уделено роли преподавателей, студентов и управленческого персонала в формировании инновационного потенциала высших учебных заведений. Показаны проблемы и предлагаются направления

совершенствования управления человеческим капиталом в условиях модернизации образовательной системы.

Ключевые слова: человеческий капитал, высшее образование, квалификация, инновации, эффективность, образовательная среда.

HUMAN CAPITAL AND ITS EFFECTIVE USE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Qurbonova Idimoh Nuralievna
assistant of the Department of World Economy and International Relations, TGTU.
Tel.: (+992) 93-444-41-25

This article examines the essence of human capital in higher education, analyzing its main components, development factors, and mechanisms for its effective use. Particular attention is paid to the role of faculty, students, and management in shaping the innovative potential of higher education institutions. The article highlights challenges and proposes areas for improving human capital management in the context of modernizing the education system.

Keywords: human capital, higher education, qualifications, innovation, efficiency, educational environment.

В условиях перехода к экономике знаний человеческий капитал становится основным стратегическим ресурсом развития современных обществ. Высшие учебные заведения, выполняя функции подготовки кадров, научных исследований и инновационного развития, играют ключевую роль в формировании человеческого капитала национальной экономики. Эффективное управление этим ресурсом определяет качество подготовки специалистов, конкурентоспособность образовательных учреждений и их способность отвечать на вызовы глобализации.

Термин «человеческий капитал» был сформирован в рамках экономической теории, где под ним понимается совокупность знаний, профессиональных навыков, творческих способностей, жизненного опыта, мотивации и здоровья людей, обеспечивающих их производительную деятельность [1].

В современных условиях перехода к цифровой экономике доля человеческого капитала в национальном богатстве многих стран достигает 70–80 %. По данным Всемирного банка (2023), вклад человеческого капитала в экономический рост развитых стран превышает 60 %, тогда как вклад физических ресурсов составляет менее 20 % [3].

Высшие учебные заведения (вузы) являются ключевым институтом воспроизводства человеческого капитала. Эффективность их работы напрямую влияет на качество подготовки специалистов и инновационное развитие страны [5].

В контексте высшего образования человеческий капитал охватывает:

- Ø профессиональные компетенции преподавателей и студентов;
- Ø интеллектуальный потенциал, включая научную активность;
- Ø социальные и личностные качества участников образовательного процесса;
- Ø мотивацию к обучению, научной и инновационной деятельности.

Таким образом, человеческий капитал является многоуровневой системой, влияющей на все аспекты функционирования вузов. Преподаватели являются центральным элементом человеческого капитала. Их вклад характеризуется уровнем образования, академическими степенями, опытом, научной результативностью, владением инновационными методами обучения и уровнем мотивации. Высококвалифицированный преподавательский состав обеспечивает: качество образовательных программ; развитие научной школы и повышение рейтингов и международной репутации вуза [2].

Студенты формируют потенциал будущего рынка труда. Их интеллектуальные способности, мотивация, навыки самообразования и участия в научно-исследовательских проектах определяют общую эффективность подготовки кадров.

Административно-управленческий персонал обеспечивает стратегическое развитие вуза, формирует организационную культуру, отвечает за внедрение инноваций и создание благоприятной академической среды.

На сегоднешней день качество человеческого капитала определяется от конкурентоспособность вузов; результативность научных исследований; внедрение цифровых и образовательных инноваций; эффективность международного сотрудничества; подготовку специалистов и востребованных на рынке труда. Чем выше уровень развития человеческого капитала, тем эффективнее образовательная система адаптируется к социально-экономическим изменениям.

Для того чтобы стимулировать научной и инновационной деятельности надо создание научных лабораторий; поддержка исследовательских проектов студентов и преподавателей; грантовые программы и внедрение стартап-инкубаторов. Современные лаборатории, цифровые ресурсы, онлайн-платформы являются необходимым условием раскрытия человеческого капитала [4]

Также существует проблемы развития человеческого капитала в вузах которые несмотря на высокий потенциал, многие высшие учебные заведения сталкиваются с рядом трудностей:

- недостаточное финансирование;
- устаревшая материальная база;
- миграция высококвалифицированных кадров;
- слабое взаимодействие с рынком труда;
- низкий уровень мотивации преподавателей;
- недостаточная цифровизация образовательного процесса.

Эти проблемы требуют системного подхода к управлению человеческим капиталом.

Заключение, человеческий капитал занимает центральное место в развитии высших учебных заведений и определяет их способность готовить квалифицированных специалистов, осуществлять научные исследования и внедрять инновации. Эффективное использование человеческого капитала предполагает комплекс мер: инвестиции в квалификацию кадров, модернизацию образовательных программ, развитие научной инфраструктуры, мотивацию работников и интеграцию с внешними организациями [6].

Современные вузы должны рассматривать управление человеческим капиталом как важнейший стратегический приоритет. Только в этом случае возможно обеспечить устойчивое развитие системы высшего образования и её соответствие требованиям экономики знаний.

Список использованных источников:

1. Беккер Г. Человеческий капитал: Теоретический и эмпирический анализ. — М.: ВШЭ, 2016. — 412 с.
2. Шульц Т. Инвестиции в человеческий капитал. — М.: Наука, 2013. — 285 с.
3. Всемирный банк. Human Capital Index Report 2023. — Washington, 2023.
4. Долгих Е. А. Управление человеческим капиталом в высшей школе. — СПб.: Питер, 2020. — 246 с.
5. Портер М. Конкуренция. — М.: Вильямс, 2019. — 608 с.
6. Национальный рейтинг вузов СНГ. Аналитический отчёт 2024. — Минск, 2024.

ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА: ТРЕБОВАНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ

Лутфияи Джурахон

номзади илмҳои педагогӣ, муаллимаи калони кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи материалҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 987-26-93-09.

Солехов А. К.

докторант (PhD) первого курса обучения по специальности «Технология» Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки.

Тел.: (+992) 948-48-48-88.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы требований и рисков внедрения цифровой образовательной среды. Обосновывается актуальность исследования для трансформации цифрового образования и необходимость изучения результатов внедрения цифровых образовательных платформ. В статье использованы описательно-аналитические методы (SWOT-анализ). Первая часть статьи содержит обзор литературы, раскрывающий особенности внедрения и использования цифровых образовательных сред. Проведена вторая часть SWOT-анализа (анализ сильных и слабых сторон, а также угроз и возможностей) процесса внедрения цифровой среды обучения. После выявления слабых сторон и рисков, связанных с внедрением цифровой среды обучения (ЦСО), предлагаются варианты снижения рисков и негативных последствий, включающие в себя изменение организации всего образовательного процесса. Научная новизна статьи заключается в системном обзоре результатов, связанных с внедрением цифровых образовательных сред, технологий дистанционного обучения и цифрового обучения.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, цифровая трансформация, цифровизация образования, цифровая дидактика, технологии дистанционного обучения, цифровые технологии, цифровые компетентности, цифровое образование, информационно-образовательная среда, информационные технологии, инновации.

МУҲИТИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ: ТАЛАБОТҲО ВА ИМКОНИЯТҲО

Лутфияи Ҷӯрахон

номзади илмҳои педагогӣ, муаллимаи калони кафедраи методикаи таълими физика ва технологияҳои маводшиносӣ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 987-26-93-09

Солеҳов А. К.

докторант (PhD) курси якуми таҳсил аз рӯи ихтисоси «Технология»

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 948-48-48-88

Аннотатсия. Дар мақола масъала оид ба талаботҳо ва хавфу хатарҳои ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ дида баромада шудааст. Мубрамияти таҳқиқот барои табдил додани таҳсилоти рақамӣ ва зарурияти омӯзиши натиҷаҳо аз ҷорӣ кардани платформаҳои таҳсилотӣ рақамӣ асоснок карда шудааст. Дар мақола методҳои тасвир кардан ва таҳлил кардан истифода бурда мешаванд (SWOT-таҳлил). Дар қисми якуми мақола таҳлили адабиётҳо гузаронида шудааст, ки дар он хусусиятҳҳои ҷорӣ кардан ва истифода бурдани муҳити таҳсилоти рақамӣ ошкор карда мешавад. Дар қисми дуюм SWOT-таҳлили раванди ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ (таҳлили тарафҳои пуркувват ва суст (заиф), ва инчунин хавфу хатар ва имкониятҳо) гузаронида шудааст. Баъди барқарор кардани тарафҳои суст ва хавфу хатар, ки бо ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ (МТР) алоқаманд мебошанд, вариантҳои кам кардани хатарҳо ва оқибатҳои манфӣ пешниҳод карда мешаванд, ки дар худ тағйирот дар ба тартиб даровардани ҳамаи раванди таҳсилотиро дарбар мегирад. Навгонии илмии мақола бо мунтазам дида баромадани натиҷаҳое алоқаманд мебошад, ки бо ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ, технологияҳои таълими фосилавӣ ва рақамӣ пайваст мебошанд.

Калидвожаҳо: муҳити таҳсилоти рақамӣ, табдилдиҳиҳои рақамӣ, рақамикунонии таҳсилот, дидактикаи рақамӣ, технологияҳои фосилавӣ, технологияҳои рақамӣ, босалоҳиятии рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, муҳити иттилоотӣ-таҳсилотӣ, технологияҳои иттилоотӣ, навоварӣ.

DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT: REQUIREMENTS AND OPPORTUNITIES

Lutfia Jurakhon

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Methods of Teaching Physics and Materials Technology,
Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki.
Tel.: (+992) 987-26-93-09
Solekhov A. K.
First-year PhD doctoral student in the specialty “Technology”,
Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki.
Tel.: (+992) 948-48-48-88

Abstract. The article examines the requirements as well as the risks and challenges associated with the implementation of a digital educational environment. The relevance of the research is justified by the need to transform digital education and to study the outcomes of introducing digital educational platforms. The study employs descriptive and analytical methods, including SWOT analysis. In the first part of the article, a literature review is conducted, identifying the features of implementing and using a digital educational environment. The second part presents a SWOT analysis of the process of introducing a digital educational environment, including an assessment of strengths and weaknesses, as well as risks and opportunities. After identifying weaknesses and risks related to the implementation of the digital educational environment (DEE), options for reducing risks and negative consequences are proposed, which involve changes in the organization of the entire educational process. The scientific novelty of the article lies in the systematic analysis of results related to the implementation of a digital educational environment, distance learning technologies, and digital educational technologies.

Keywords: digital educational environment, digital transformation, digitalization of education, digital didactics, distance learning technologies, digital technologies, digital competence, digital education, information and educational environment, information technologies, innovation.

Рақамикунонии таҳсилот нисбат ба худ тавაҷҷӯҳро баъди пандемияи Covid-19 ҷалб намуд, вақте ки якумин бор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи гузариши ҳамаи муассисаҳои таълимии маълумоти умумӣ дар шакли фосилавии кор гузаронида шуданд.

Дар ҳамин лаҳза кор аз рӯйи рақамикунонии таҳсилоти мактабиро Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи «Муҳити таҳсилоти рақамӣ», дар доираи лоиҳаи миллии «Маориф» мегузаронад. Дар байни лоиҳаҳои дар боло нишон дода шуда чунин вазифаҳо нишон дода шудаанд: кор карда баромадан ва тасдиқ кардани амсилаи муҳити таҳсилоти рақамӣ, ва инчунин ҷорӣ кардани платформаҳои иттилоотӣ-хизматрасонии ҷумҳурӣ [6, с. 254].

Мавзӯйи ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ дар худ доираи мубрами таҳқиқотро тасаввур мекунад. Дар шароитҳои табдилёбии инноватсионии системаи таҳсилот вазифаи мубрам ин эҷод кардани муҳити таҳсилоти самаранок мебошад [4, с. 71].

Мақсади мақолаи мазкур ин муайян кардани талаботҳо ва имкониятҳо мебошанд, ки бо ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ, технологияҳои фосилавӣ ва рақамии таълим пайваст мебошад. Дар мақола методҳои таҳлил кардани адабиётҳо, ҳуҷҷатҳо, SWOT-таҳлил (таҳлили тарафҳои пурқувват ва суст (заиф), ва инчунин хавфу хатар ва имкониятҳо) истифода бурда мешаванд. Навгонии илмии таҳқиқот дар саъю кӯшиши муратаб сохтани хатарҳо ва имкониятҳо ҳангоми ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ, ва инчунин кофтукови ҳалле иборат аст, ки ҷабҳаҳои манфӣ ва мусбати таҳсилоти рақамиро дар мувозинат меоранд.

Пеш аз он, ки нисбат ба таҳлили талаботҳо ва имкониятҳо гузарем, таърихи ташаккул ёфтани консепсияҳои мусбати таҳсилоти рақамӣ ва барқарор кардани шаклҳои амалӣ ва ҷорӣ кардани онро назорат кардан зарур аст.

Дар «Педагогикаи рақамӣ: технология ва методҳо» қайд карда мешаванд, ки дидактикаи рақамӣ аз дидактикаи оддӣ бо истисноӣ шаклҳои мавҷудияти он дорои тавофутҳои муҳими дохилӣ намебошанд. Дар асоси он чунин принсипҳои анъанавӣ ҷой

доранд, монанди илмият, фаъолнокӣ, мунтазамӣ, дастрас будан, такрор кардан, робита бо ҳаёт. Ин принсипҳо бояд дар экосистема амалӣ карда шаванд.

Агар лавозимотҳои амсилаи аввалини таълим пештар лексияҳо, китобҳои дарсӣ, ҷавобҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, кори гурӯҳҳӣ, методҳои гуногуни бурришҳои дониш мебошанд, он гоҳ бо пайдо шудани технологияҳои нав бештар чунин лавозимотҳо истифода бурда мешаванд, монанди онлайн-вебинарҳо, тахтаҳои интерактивӣ, онлайн-платформаҳо, вебинарҳо, омӯзиши мобилӣ ва воқеияти мумтозӣ.

Се намуди манбаҳои муносибати дидактикии нав ҷудо карда мешаванд, ки дар асоси онҳо тарзҳои технологӣ ҷой доранд, ки дар навбати худ онҳо насли ояндаро бо босалоҳиятии рақамӣ ва одатҳо ташаккул медиҳанд. Технологияи табдилдиҳӣ инчунин нисбат ба ташаккул додани иқтисодиёти рақамӣ оварда расонид, ки малакаҳои ба худ хоси навро талаб мекунад [2, с. 21-28].

Чунин тағйирот аз паси худ як қатор тағйиротро дар дарк кардани ҷавонон ҷалб мекунад, ва инчунин ба рушди психологии шахсият самараи гуногун мебахшад. М.А. Магомедова ва С.Л. Гамматаева дар ин бора чунин тамоюлҳоро қайд мекунанд [7, с. 340]:

- вобастагии рақамӣ метавонад, ки сабаби рушди дигар намудҳои вобастагӣ дар синни балоғат бошад;
- суст шудани рушди иҷтимоии тарафҳои шахсият;
- паст шудани сатҳи баҳои танқидӣ будани маълумотҳои даркшаванда.

Чахнашвили М.Л. ва Иванов Д.В. чунин натиҷаҳои умумии рақамикунонии таҳсилотро қайд мекунанд [9, 161-167]:

- на фақат дарк кардани кӯдакон, балки сохти майнаи сар тағйир меёбад;
- бинобар барқарор кардани манбаҳои Интернет аз рӯйи траекторияи мактаб эҳтимолияти таъсири манфии нурбарории электромагнитӣ ба саломатии мактаббачагон пайдо мешавад;
- хатари табдилёбии омӯзиш аз андозаи омехта пайдо мешавад, ки дар кор фаъолияти физикиро махсусан дастгоҳҳои электронӣ дарбар мегирад.

Инчунин вобаста бо паҳншавии технологияҳои рақамӣ дар ҷавонон тафаккури клипӣ ташаккул меёбад, ки ин далеловарӣ ва консентратсияи мактаббачагонро паст мекунад [10, с. 4].

Лекин проблемаҳои таҳсилоти муосир пурра аз табдилдиҳии рақамӣ ҷорӣ намешавад. Пурсише, ки дар таҳқиқоти Л.А. Полянская ва С.Ю. Полянский гузаронида шудааст, чунин сабабҳои бемуваффақиятии раванди таҳсилотӣ ошкор карда шуданд: далеловарии пасти мактаббачагон нисбат ба аз худ кардани мавод, сарбории калони муаллимон, душвории кор бо мактаббачагони муосир [7, 340].

Ҳамин тариқ, нисбат ба меъёрҳои талаботҳо ҳангоми ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ чунинҳоро овардан мумкин аст: ташаккул додани вобастагӣ, сатҳи нокифояи сотсиализатсиякунонӣ, паст кардани баҳои танқидии маълумотҳо, тафаккури клипӣ, сатҳи пасти далеловарӣ, сатҳи баланди сарборӣ дар муаллимон.

Акнун нисбат ба таҳлили афзалият ҳангоми ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ мегузарем. Т.И. Алюнова ва С.Е. Степанова дар тақиқот аз рӯйи рақамикунонии таҳсилот дар донишгоҳ чунин эътибори муҳити таҳсилотии рақамиро қайд намуданд:

Муҳити таҳсилоти рақамӣ имконияти ба таври амалӣ истифода бурдани таҷрибаи инноватсионии муаллимро дар назар дорад:

- изи рақамии фардии рушди донишҷӯйён ташаккул меёбад ки талаботи донишҷӯйёни алоҳидаи донишҷуйёнро дар рушди босалоҳиятии муайян маҳкам мекунад;
- имкониятҳо дар доираи таҳсилоти ғайрирасмӣ васеъ карда мешавад [1, с. 12].

И.И. Лапуцкая чунин тарафҳои пурқуввати ҷорӣ кардани технологияҳои фосилавӣ ва рақамии таълимро қайд мекунад: имконияти ба даст овардани маълумот новобаста аз макони истиқомати донишҷӯй ё ин ки мактаббача, амиқ кардани андозаи фардии кор,

имконияти хеле муфассал омӯхтани маводҳо мавҷуд аст, зеро ки онҳо дар намуди навишт, гуногунии манбаҳо ҳангоми таълим тақдим карда мешаванд [5, 71].

Дигар муаллифон чунин афзалияти ҷорӣ кардани муҳити таҳсилотии рақамиро, монанди хусусият барои худомӯзӣ, сермаҳсулии раванди таълим, чандирӣ ташкил кардани раванди таҳсилот, баланд бардоштани фаъолнокии иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ бо роҳи васеъ кардани минтақаи масъулиятноки мактаббачагон аз болои аз худ кардани маводро ҷудо мекунанд [3, с. 24].

Дар ҷадвали 1 SWOT-таҳлили (таҳлили тарафҳои пурқувват ва суст, ва инчунин хавфу хатар ва имкониятҳо) раванди ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ пешкаш карда шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳо чаҳор тарафҳои пурқувати калидии таҳсилоти рақамӣ ҷудо карда шуданд. Дар тарафҳои суст, имкониятҳо ва хавфу хатарҳо мувофиқан аз рӯйи ду банди калидӣ рост меоянд.

Ҷадвали 1

SWOT-таҳлили ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ

Тарафҳои пурқувват	Тарафҳои суст
- муносиб истифода бурдан - дастрас будан - паст кардани сарбории муаллимон аз ҳисоби автоматикунонии ҳисоботӣ - ташаккул додани изи фардии рушди хонандагон	- паст кардани сатҳи сотсиаликунонӣ - паст кардани сатҳи таъсири мутақобила байни таълимгирандагон ва муаллимон
Имкониятҳо	**Хавфу хатар**
- баланд бардоштани далеловарии таълимгирандагон тавассуфи гуногунии маводҳо - муносиб кардани системаи таҳсилот дар зери хусусияти дарк кардани насли рақамӣ	- ташаккул додани вобастагии рафтор - хавфу хатар ба саломатии физикии таълимгирандагон

Манбаъ: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки табдилёбии рақамии таҳсилот ин раванди бисёченака ва гуногуннақша мебошад. Ҷорӣ кардани муҳити таҳсилоти рақамӣ бояд бо тағйирёбиҳои муносиб дар тартиб додани нақшаҳои таълимӣ бо назардошти талаботҳо дар сотсиаликунонӣ ва фаъолияти физикии кӯдакон ва ҷавонон мувофиқат намояд. Махсусан таваҷҷӯҳи дақиқро чунин равандҳои когнитивӣ сазовор мебошанд, монанди дарки танқидии маълумотҳо, соҳибихтиёрӣ ва новобаста будани мулоҳизаҳо.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Алюнова, Т.И. Цифровая образовательная среда как необходимое условие развития современного образования. / Т.И. Алюнова, С.Е. Степанова. - Текст: непосредственный // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. - 2021. - № 4. - с. 122-128.

2. Блинов, В.И. Основные идеи дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения / В.И. Блинов, И.С. Сергеев, Е.Ю. Есенина. - Москва: Перо, 2019. - 24 с. - Текст: непосредственный.

3. Власова, В. К. Специфика цифровой образовательной среды вуза в обучении будущих учителей начальной школы. Современные проблемы науки и образования. / В.К. Власова. - Текст: электронный // Современные проблемы науки и образования. : [сайт]. - URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=32453 (дата обращения: 09.04.2023).

4. Григорьева, И.В. Использование в образовательном процессе электронной информационно-образовательной среды / И.В. Григорьева // Гуманизация образования. – 2021. – № 4. – с. 21-28. – DOI 10.24411/1029-3388-2020-10177. – EDN YGRLTM.

5. Лапуцкая, И.И. Цифровая образовательная среда: плюсы и минусы. / И.И. Лапуцкая. - Текст: непосредственный // Диалог культур. Культура диалога: цифровые коммуникации. - Москва: Языки народов мира, 2022. - с. 161-167.
6. Лоиҳаи милли таҳсилот – лоиҳаҳои ҷумҳурӣ. - Матн: электронӣ // ВМИҶТ.: [сайт]. - URL: https://edu.gov.ru/national project/ projects/cos/ (санаи мухотаб: 09.04.2023).
7. Магомедова, М.А. Влияние цифровизации образования на психологию формирования личности / М.А. Магомедова, С.Л. Гамматаева. - Текст: непосредственный // Modern Science. - 2022. - № 6 (2). - с. 71-72.
8. Полянская, Л.А. Цифровая трансформация образовательной среды как условие повышения эффективности качества образования (на примере средней общеобразовательной школы) / Л.А. Полянская, С.Ю. Полянский. - Текст: непосредственный // Мир науки, культуры, образования. - 2022. - № 6 (97). - с. 340-342.
9. Чахнашвили, М.Л. Влияние цифровизации на здоровье детей и подростков / М.Л. Чахнашвили, Д.В. Иванов. - Текст: непосредственный // Вестник новых медицинских технологий. - 2022. - № 3. - с. 56-66.
10. Шметова, Т.Н. Клиповое интернет-сознание как тип пралогического мышления / Т.Н. Шметова. - Текст: непосредственный // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2013. - № 4(2). - с. 254-259.

БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ЗАМИНАИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич
д.и.и., и.в.профессори кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

Аннотатсия. Рақамикунонии иқтисодиёт сармояи инсониро дигаргун сохта, арзиши он ва талаботҳои нав ба навро ба он мегузорд, зеро барои истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ малака ва донишҳои нав зарурияти воқеӣ дорад. Инсон дар муҳити рақамӣ бо дарки масъулият ва салоҳиятҳои касбӣ бояд шуғли пурмаҳсулро интихоб намояд, то тавонмадиву иқтидори худро самарнок истифода карда тавонад. Дар ин муҳити нав, малакаҳои рақамӣ, қобилияти пайваста омӯхтан ва мутобиқшавӣ дар баробари унсурҳои анъанавӣ, ба монанди маориф ва тандурустӣ, ба ҷузъҳои калидии сармояи инсонӣ табдил меёбанд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, бозори меҳнат, бозтавлид, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, малакаҳои рақамӣ, самаранокӣ, рақобат.

РЫНОК ТРУДА И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич
доктор экономических наук, исполняющий обязанности профессора кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда.

Аннотация. Цифровизация экономики трансформировала человеческий капитал, предъявляя к нему новые требования и повышая его ценность, поскольку новые навыки и знания необходимы для эффективного использования цифровых технологий. В цифровой среде человек должен выбирать продуктивную занятость, основанную на чувстве ответственности и профессиональной компетентности, чтобы эффективно использовать свои способности и потенциал. В этой новой среде цифровые навыки, способность к постоянному обучению и адаптации, наряду с традиционными элементами, такими как образование и здравоохранение, становятся ключевыми компонентами человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, рынок труда, воспроизводство, экономика, цифровая экономика, цифровые навыки, эффективность, конкуренция.

LABOR MARKET AND HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DIGITALIZATION

Mirzoaliev Abdurashid Abdunabievich
Doctor of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Management, Marketing, and Labor Economics.

Abstract. The digitalization of the economy transforms human capital, increasing its value and imposing new and evolving requirements, as the effective use of digital technologies requires new skills and knowledge. In the digital environment, individuals must choose productive employment with a sense of responsibility and professional competence in order to use their abilities and potential efficiently. In this new environment, digital skills, the ability for continuous learning, and adaptability—alongside traditional elements such as education and healthcare-become key components of human capital.

Keywords: human capital, labor market, reproduction, economy, digital economy, digital skills, efficiency, competitiveness.

Бояд зикр намуд, ки рақамикунонӣ бозори меҳнатро ба таври куллӣ дигаргун сохта, боиси автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ, аз байн рафтани баъзе касбҳо ва ба пайдоиши касбҳои нав, ки ба технологияи иттилоотиву фазои рақамӣ алоқаманданд замина гузоштааст.

Дар ин ҳолат ниёз ба мутахассисоне, ки технологияҳои навро таҳия ва истифода мебаранд, ба монанди таҳиягарони зеҳни сунъӣ ва маркетинг, аз қабили таҳиягарон, таҳлилгарони маълумот, мутахассисони амнияти киберӣ, муҳандисони омӯзиши мошинӣ ва тарроҳони UX/UI, мутахассисони технологияҳои абрӣ, blockchain, маркетологҳои рақамӣ ва менеҷерони маҳсулот афзоиш меёбад.

Дар ин муҳити нав, малакаҳои рақамӣ, қобилияти пайваста омӯхтан ва мутобиқшавӣ дар баробари унсурҳои анъанавӣ, ба монанди маориф ва тандурустӣ, ба ҷузъҳои калидии сармояи инсонӣ табдил меёбанд.

Рақамӣкунонӣ бозори меҳнатро дигаргун сохта, сохтори пешниҳод ва талаботро ба қувваи корӣ тағйир медиҳад ва ба музди меҳнат ва аҳмияти кор таъсир мерасонад. Дар ин шароит, сармояи инсонӣ (дониш, малака ва саломатӣ) боз ҳам арзишмандтар мешавад ва аз одамон талаб мекунад, ки малакаҳои худро барои мутобиқ шудан ба технологияҳои нав ва нигоҳ доштани рақобатпазирӣ пайваста такмил диҳанд. Технологияҳои рақамӣ ба таъсиси касбҳои нав мусоидат мекунад ва аз коргарон талаб мекунад, ки салоҳиятҳои рақамиро инкишоф диҳанд, ки ҳосилнокӣ ва саҳми онҳоро дар иқтисодиёт афзоиш медиҳад.

Кишварҳое, ки **сатҳи баланди рақамикунониро** нишон медиҳанд, Сингапур, Ҳонконг, Кореяи Ҷанубӣ, Олмон, Эстония, АМА, Қатар, Исроил ва ИМА мебошанд. Дания, Эстония ва Сингапур низ дар рушди ҳукумати электронӣ дар байни пешсафон қарор доранд.

Имконияти рушд: Кишварҳо ба монанди Чин, Ҳиндустон ва Индонезия имкониятҳои назарраси **рушди иқтисодиро** тавассути табдили рақамӣ нишон медиҳанд.

Сармояи инсонӣ дар бозори ҷаҳонӣ барои кишварҳое ба монанди Сингапур, Ҳонконг, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Финландия, Ирландия, Шветсия ва Олмон, ки дар байни пешсафони ин индекс ҷойгиранд, муҳим аст. Кишварҳои пешрафта, аз ҷумла ИА, ИМА ва Канада, дорои захираҳои баланди сармояи инсонӣ мебошанд, ки инъикоси таъсири иқтисодии онҳост. Ин таъсир инчунин ба дигар кишварҳо, ба монанди Русия, ки мехоҳанд онро барои рушди иқтисодӣ истифода баранд, паҳн мешавад.

Шохиси баланди сармояи инсонӣ: Кишварҳое ба монанди Сингапур, Ҳонконг, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Финландия, Ирландия, Шветсия ва Олмон бо сармоягузории баланди сармояи инсонӣ пешсафанд, зеро онҳо ба маориф, тандурустӣ ва дониш сармоягузорӣ мекунанд.

Шохиси баланди сармояи инсонӣ: ИА, ИМА, Канада ва Ҷопон, сарфи назар аз саҳмияҳои камтари онҳо дар аҳолии ҷаҳон, саҳми назарраси сармояи инсонии ҷаҳониро

ташкил медиҳанд, ки ин инъикоси рушди иқтисодӣ ва технологии онҳост. Истифодаи сармояи инсонӣ барои рушди иқтисодӣ: Сармояи инсонӣ омили калидӣ дар рушди иқтисоди муосир аст, махсусан дар заминаи "иқтисоди дониш", ки дар он дониш, навоварӣ ва хидматрасонии баландсифат нақши муҳим доранд.

Расми 1. Самҳои асосии рақамикунонии иқтисодиёт

Таъсири рақамикунонӣ ба бозори меҳнат

Тамоюлҳо ва тағйироти асосӣ дар бозори меҳнат инҳоянд:

• Автоматикунонӣ ва пайдоиши касбҳои нав: Ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ, робототехника ва дигар технологияҳои рақамӣ боиси автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ мегардад, ки аз як тараф баъзе касбҳоро иваз мекунад ва аз тарафи дигар талаботро ба ихтисосҳои нав (масалан, таҳлилгарони маълумот, таҳиягарони нармафзор, мутахассисони амнияти киберӣ) эҷод мекунад. Коршиносон тахмин мезананд, ки автоматикунонии равандҳои корӣ метавонад то соли 2040 боиси аз байн рафтани аз 9% то 95% касбҳои мавҷуда гардад.

• Тағйир додани шаклҳои шуғл: Паҳншавии платформаҳои рақамӣ ба рушди кори дурдаст, фрилансинг(худшуғл) ва шуғли лоиҳавӣ мусоидат мекунад. Ин чандирии бозори меҳнатро афзоиш медиҳад, аммо инчунин саволҳои навро дар бораи ҳифзи иҷтимоӣ ва кафолатҳои меҳнат барои коргарон ба миён меорад.

• Ҷаҳонишавӣ ва рақобат: Технологияҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки кормандонро аз ҳар гӯшаи ҷаҳон киро кунанд, ки рақобати ҷаҳониро барои истеъдодҳо шадидтар мекунад ва ба муҳоҷирати байналмилалии меҳнатӣ оварда мерасонад.

• Афзоиши ҳосилнокии меҳнат: Ҷорӣ намудани воситаҳои рақамӣ самаранокии истеҳсолот ва хизматрасониро беҳтар мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Таъсир ба сармояи инсонӣ ва рушди он. Дар заминаи рақамикунонӣ, сармояи инсонӣ ба омили калидии рақобатпазирии ҳам коргарони алоҳида ва ҳам тамоми кишварҳо табдил меёбад.

• Чандирӣ ва кори дурдаст: Рақамикунонӣ рушди шаклҳои чандири шуғлро, ба монанди кори дурдаст, ки модели анъанавии бозори меҳнатро тағйир ва тақвият медиҳад.

Нақши сармояи инсонӣ

• Омӯзиши пайваста: Сармояи инсонӣ дигар статикӣ нест ва мутобиқи технологияҳои тағйирёбанда навсозии доимии дониш ва малакаҳоро талаб мекунад.

Салоҳиятҳои рақамӣ: Маҳорати истифодаи барномаҳои рақамӣ ва қобилияти кор бо маълумоти калон барои аксари касбҳо ба малакаҳои калидӣ табдил меёбанд.

• Пайванд бо ҳосилнокии меҳнат: Сармояи баланди инсонӣ ба коргарон имкон медиҳад, ки ба технологияҳои нав ва шароити корӣ мутобиқ шаванд, ки ҳосилнокӣ ва саҳми иқтисодии онҳоро афзоиш медиҳад.

• Рақобатпазирӣ: Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, ба монанди омӯзиш ва рушд, рақобатпазирии коргаронро дар бозори меҳнат тавқият мебахшад.

Рақамикунонӣ ҳам ба бозори меҳнат ва ҳам ба сармояи инсонӣ таъсири амиқи тағйирдиҳанда мерасонад, талаботи малакаҳо, намунаҳои шуғл ва сохтори умумии иқтисодиётро тағйир медиҳад.

Тағйироти асосӣ ба инҳо алоқаманд аст:

• Талаботи афзояндаи малакаҳо: Коргарон бояд на танҳо дониши махсус, балки малакаҳои ба истилоҳ "трансверсалӣ" (малакаҳои нарм), ба монанди тафаккури интиқодӣ, мутобиқшавӣ, малакаҳои муошират ва қобилияти пайваста омӯхтанро низ дошта бошанд.

• Рушди сармояи инсонии "рақамӣ": Салоҳиятҳои махсуси марбут ба технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) махсусан муҳим шуда истодаанд ва қариб дар ҳама соҳаҳо эҳсос мегарданд.

• Омӯзиши якумрӣ: Фарсудашавии босуръати дониш ва технология аз одамон талаб мекунад, ки малакаҳои худро мунтазам нав кунанд ва барои аз нав омӯзиш омода бошанд. Системаи маориф бояд ба ин мушкилот мутобиқ шавад.

• Мушкилоти мутобиқшавӣ: Барои бисёре аз коргарон, бахусус коргарони калонсол, мутобиқ шудан ба шароит ва технологияҳои нав метавонад душвор бошад ва сиёсати мақсадноки таълим ва омӯзишро талаб мекунад.

• Мушкилот ва дурнамоҳо. Мушкилоти асосӣ таъмини мутобиқшавии бефосилаи қувваи корӣ ба шароити нав, пешгирӣ аз афзоиши нобаробарӣ байни онҳое, ки малакаҳои рақамӣ доранд ва надоранд, таҳияи механизмҳои муносиби идоракунии захираҳои инсонӣ дар муҳити рақамӣ мебошанд. Дурнамоҳо дар имконияти эҷоди бозори меҳнати самараноктар, чандиртар ва фарогиртар мебошанд, ки дар он сармояи инсонии рушдёфта ва талаботдошта нақши калидӣ дорад.

Механизми рушди сармояи инсонӣ дар заминаи рақамикунонӣ мутобиқ кардани малакаҳои кормандон ба технологияҳои нав ва рушди салоҳиятҳои рақамӣ мебошад. Ин сармоягузорӣ ба омӯзиш ва бозомӯзӣ, рушди сармояи эҷодӣ ва касбӣ ва фароҳам овардани шароит барои афзоиши ҳосилнокӣ тавассути истифодаи барномаҳои рақамиро дар бар мегирад. Рақамикунонӣ аҳамияти омӯзиши пайваста ва чандирӣ ва ба кормандон имкон медиҳад, ки арзиши худро дар бозори меҳнат нигоҳ доранд.

Механизмҳои асосӣ

Омӯзиш ва бозомӯзии пайваста: Навсозии пайвастаи дониш ва ба даст овардани малакаҳои нав, махсусан онҳое, ки ба технологияҳои рақамӣ алоқаманданд, калиди нигоҳдорӣ ва афзоиши сармояи инсонӣ мебошад.

Рушди сармояи касбӣ ва эҷодӣ: Абзорҳои рақамӣ ба монанди зеҳни сунъӣ, таҳлили маълумот ва автоматизатсия аз кормандон талаб мекунанд, ки малакаҳо ва равишҳои навро ба даст оранд, ки ба рушди сармояи касбӣ ва эҷодии онҳо мусоидат мекунад.

Афзоиши ҳосилнокии меҳнат: Истифодаи технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки равандҳои корӣ беҳбуд бахшанд, самаранокӣ ва ҳосилнокии онҳоро афзоиш диҳанд, ки мустақиман ба арзиши сармояи инсонӣ таъсир мерасонад.

Сармоягузорӣ ба саломатӣ ва некӯаҳволӣ: Дар ҷаҳони рақамикунонидашуда, ки равандҳои корӣ метавонанд стресс дошта бошанд, сармоягузорӣ ба саломатӣ ва некӯаҳволии кормандон барои нигоҳ доштани ҳосилнокӣ ва фаъолияти онҳо боз ҳам муҳимтар мегардад.

Мутобиқшавӣ ва чандирӣ: Рақамикунонӣ аз кормандон талаб мекунад, ки қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағйиротро дошта бошанд, ки яке аз муҳимтарин хислатҳои сармояи инсонӣ дар ҷаҳони муосир аст.

Эҷоди муҳити рақамӣ: Фароҳам овардани шароит дар дохили ширкатҳое, ки табдили рақамиро дастгирӣ мекунанд, аз ҷумла таъмини дастрасӣ ба абзорҳо ва платформаҳои рақамӣ ва ташвиқи истифодаи онҳо, қисми ҷудонашавандаи ин механизм мебошад.

Рақамикунонӣ бозори меҳнатро дигаргун сохта, боиси автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ, тағйир додани талабот ба малакаҳо ва пайдоиши касбҳои нав мегардад. Дар ҷадвали зер таҳлили муқоисавии бозори меҳнат пеш аз рақамикунонӣ ва баъд аз он, ки ҷанбаҳои асосии фаъолияти онро фаро мегирад, оварда шудааст(Расми 2).

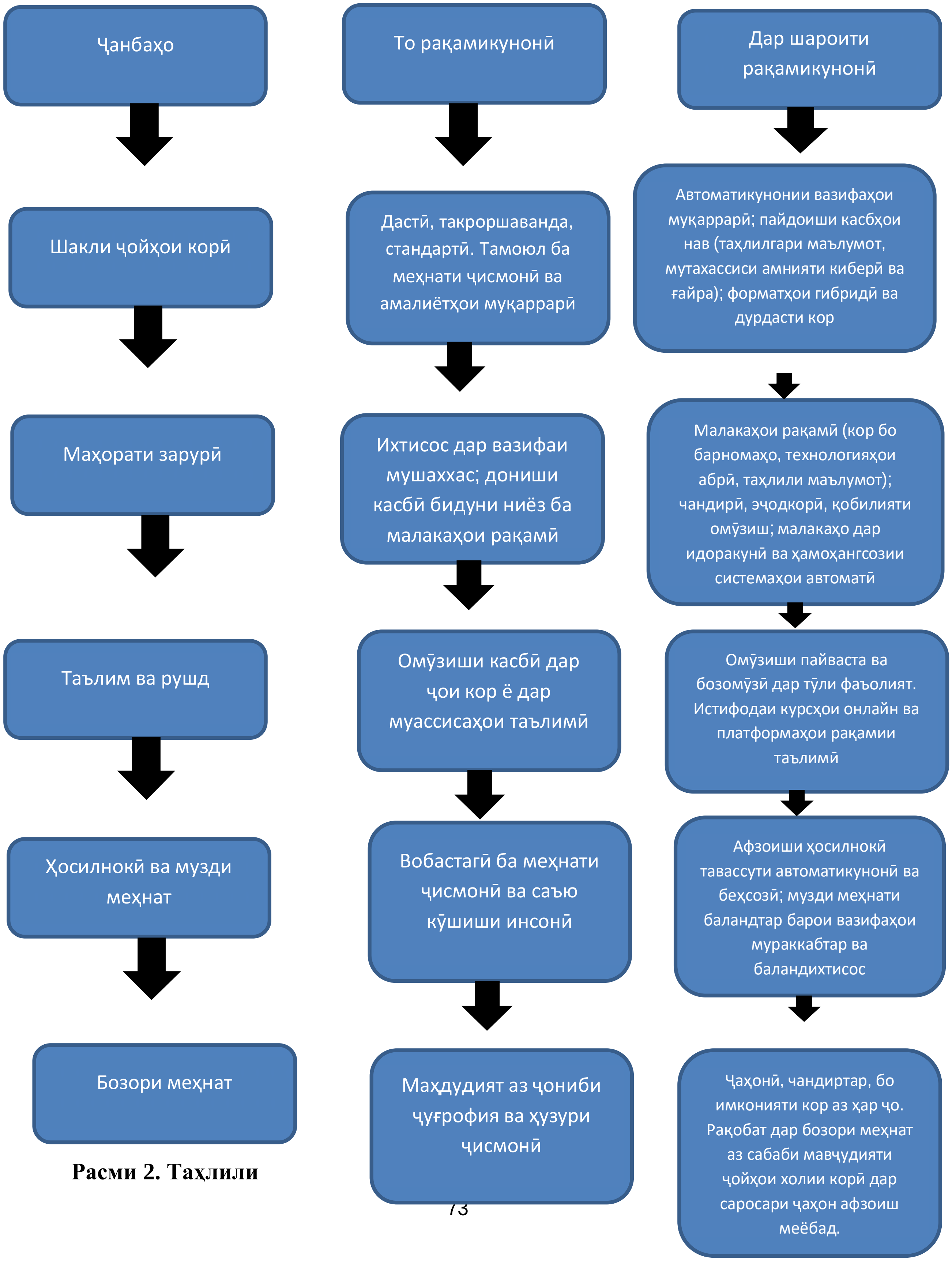

Расми 2. Таҳлили

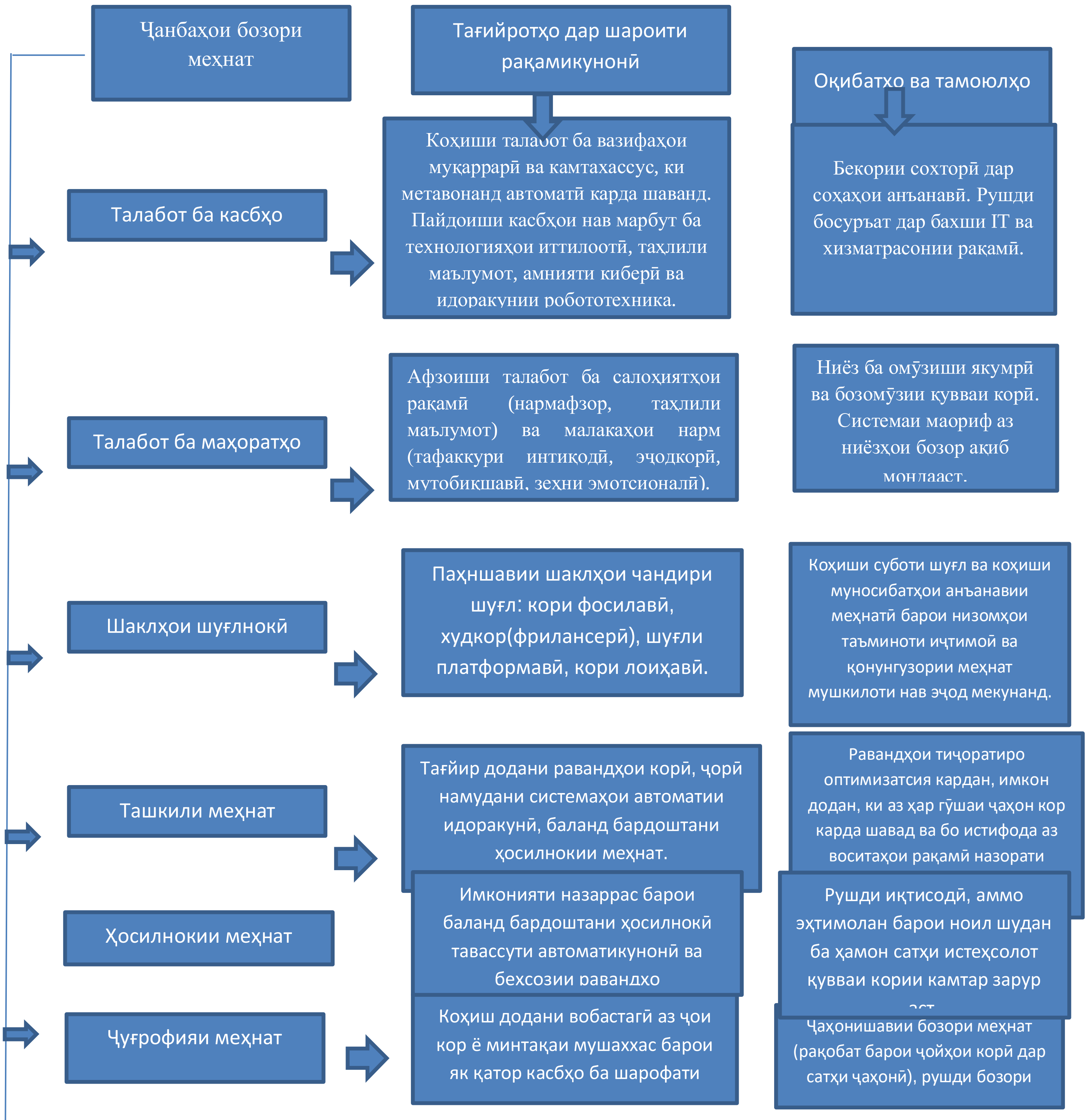

Расми 3. Тағйирот ва тамоюлҳои асосии бозори меҳнат дар заминаи рақамикунонӣ

муқоисавии бозори меҳнат пеш ва баъд аз рақамикунонӣ

Рақамикунонӣ ба бозори меҳнат таъсири тағйирдиҳанда мерасонад ва хусусияти кор, талаботи малака ва сохтори шуғлро тағйир медиҳад. Ин ҳам имкониятҳои нав ва ҳам мушкилоти назаррасро ба вуҷуд меорад. Дар зер расме оварда шудааст, ки тағйирот ва тамоюлҳои асосиро дар бозори меҳнат дар заминаи рақамикунонӣ ҷамъбаст мекунад(Расми 3):

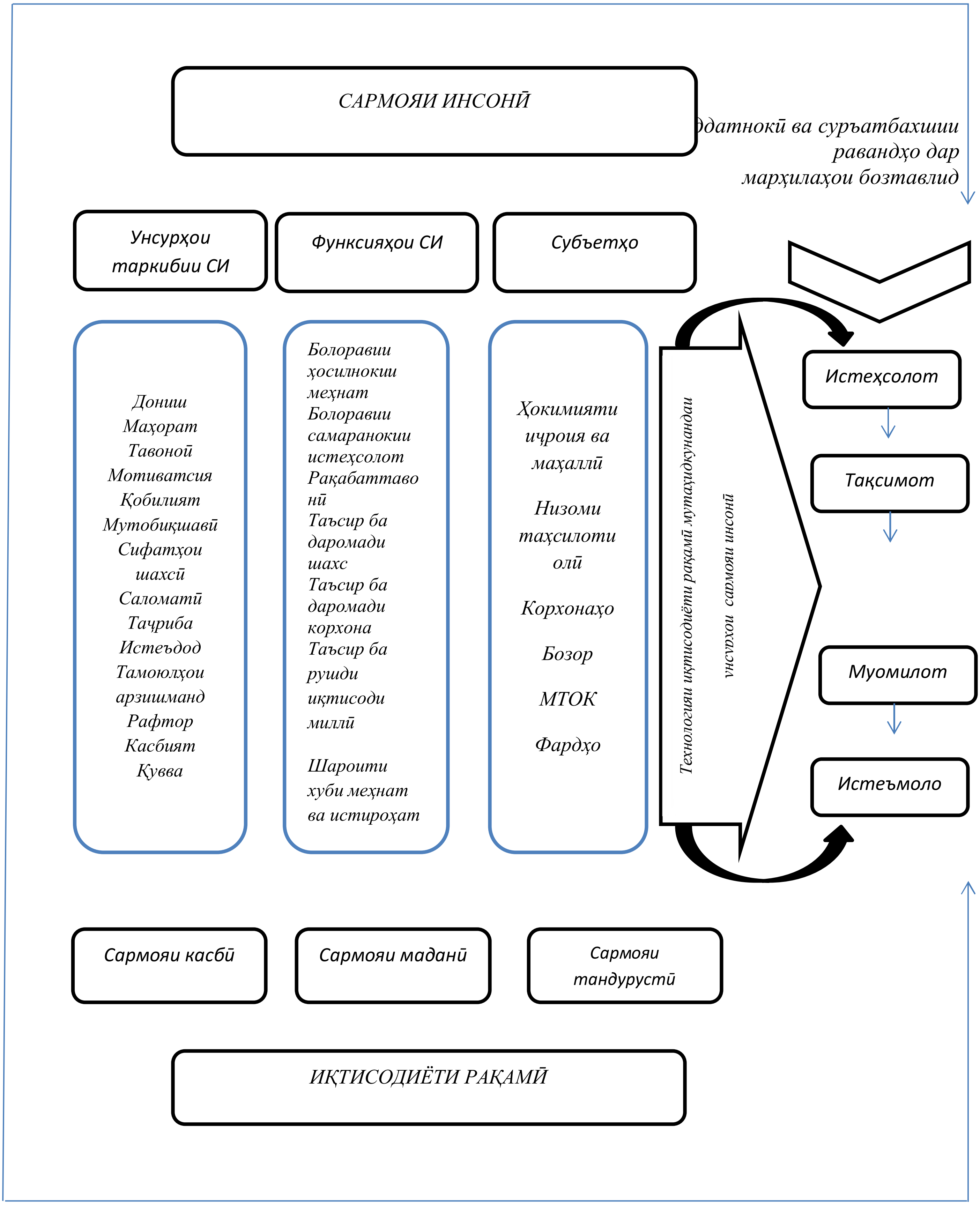

Расми 4. Самояи инсонӣ дар муҳити рақамӣ

Ба андешаи мо, рақамикунонӣ ва рушди инноватсия имрӯз дар рушди иқтисодӣ накши муҳим доранд, зеро онҳо ба беҳтар шудани бахшҳои гуногуни фаъолияти инсон мусоидат мекунанд.

Дар хулоса бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи татбиқи рақамикунонӣ натиҷаҳои зеринро ба даст овардан мумкин аст:

1. Кори фосилавӣ ва фрилансинг(худмашғул) маъмул гаштаанд ва шумораи онҳо афзоиш меёбад.

2. Рақамикунонӣ сатҳи ҷаҳонии маорифро тағйир медиҳад ва имкониятҳоро барои донишҷӯён фарогиртар ва ғанӣ мегардонад.

3. Пешрафтҳои технологӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт ба сармояи инсонӣ таъсири мусбат (афзоиши осонии истифодаи асбобҳои гуногуни иқтисодӣ) ва манфӣ (афзоиши нобаробарии сарват ва табақабандии иҷтимоӣ) мерасонанд.

4. Равандҳои захираҳои инсонӣ дар корхона метавонанд тавассути мониторинги навовариҳо ва истифодаи оқилонаи унсурҳои рақамикунонӣ дар раванди истеҳсолот идора карда шаванд.

5. Дар сохтори захираҳои инсонӣ, дониш ва малакаҳои рақамӣ нисбат ба таҷрибаи касбии қаблӣ муҳимтар шудаанд.

6. Сифат ва суръати бозомӯзии кадрҳо, ки мустақиман аз интихоби технологияи захираҳои инсонӣ вобаста аст, ба омили калидӣ дар нигоҳ доштани рақобатпазирии ташкилотҳои тиҷоратӣ дар давраи гузариш ба парадигмаи нави иқтисодӣ табдил меёбад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Беккер, Г. С. Человеческое поведение: экономический подход / Г. С. Беккер. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.

2. Комилов, С.Дж. Формирование человеческого капитала и развитие интеллектуальной собственности в условиях перехода к инновационной экономике [Текст] / С. Дж. Комилов //Таджикистан и современный мир. 2015. - № 4. С. 19.

3. Мирзоалиев А.А. Арзёбии омилҳои ба рушди иқтидори кадрии савдои чакана таъсирасон / А.А. Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023 №1(45)-С.27-35

4. Мирзоалиев А.А. Масоили ҳалталаби рушди менеҷменти рақамӣ Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи "Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он" (24-25 октябри соли 2025), саҳ.19-27

5. Султонова М.М. Моделирование оценки реализации человеческого капиталав ГСБ Республики Таджикистан «Амонатбонк» [Текст] /М.М.Султонова// Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал) - Душанбе: Тоҷир,2019.-№3(28).-С.175-181.

6. Ходиев Дадахон Абдуллоевич. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода : на примере Республики Таджикистан : диссертация кандидата экономических наук : 08.00.05 / Ходиев Дадахон Абдуллоевич; [Место защиты: Тадж. гос. ун-т коммерции]. - Душанбе, 2010. - 159 с.

7. Flamholtz, E. G. A Model for Human Resource Valuation: A Stochastic Process with Service Rewards // Accounting Review, 1971.

8. Chiswik, B. R. Human Capital and the Distribution of Personal Income. Ph. D. dissertation. – Clumbia University, 1967. – 49 p.

9. Schultz, Tyeodore W. Ivesting in People: The Economics of Population Quality. University of Califormia Press, 1983. – 183 p.

10. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса [Электронный ресурс] / Исследования ВШЭ. – Режим доступа: https://docviewer.yandex.ru/.

ВАЗЪИ ИСТИФОДАБАРИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назруллозода Майсара Назрулло

н.и.и., и.в.дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.

Тел: (+992) 918-67-74-44

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили вазъи истифода ва рушди сармояи инсонӣ дар соҳаҳои асосии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси маълумотҳои расмӣ ва таҳқиқоти илмӣ, масъалаҳои рушд ёфтани маориф, тандурустӣ ва бозори меҳнат мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Инчунин дар мақола ба мушкилоти асосӣ, аз ҷумла норасоии маблағгузорӣ, фарқияти сатҳи таҳсил дар минтақаҳо, муҳоҷирати меҳнатӣ ва номувофиқии сатҳи малака бо талаботи бозори меҳнат ишора карда шудааст. Дар тадқиқотҳои гузаронидашуда асосии такмили сармояи инсонӣ ва зарурати афзоиши сармоягузорӣ ба ин соҳаҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, бозори меҳнат, қобилияти маънавӣ, технология, захираҳои меҳнатӣ, маълумотнокӣ, малака.

СОСТОЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ОТРАСЛЯХ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Назруллозода Майсара Назрулло
кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры мировой экономики и международных отношений ТГУК.
Тел.: (+992) 918-67-74-44

Аннотация. Статья посвящена анализу состояния использования и развития человеческого капитала в основных секторах экономики Республики Таджикистан. На основе официальной статистики и научных исследований рассматриваются проблемы развития образования, здравоохранения и рынка труда. В статье также рассматриваются ключевые проблемы, включая нехватку финансирования, региональные различия в уровне образования, трудовую миграцию и несоответствие квалификации кадров. Исследование указывает на необходимость развития человеческого капитала и увеличения инвестиций в эти области.

Ключевые слова: человеческий капитал, рынок труда, интеллектуальный потенциал, технологии, трудовые ресурсы, образование, навыки.

STATUS OF HUMAN CAPITAL USE IN ECONOMY SECTORS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nazrullozoda Maysara Nazrullo
Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor of the Department of World Economy and International Relations, TSUK.
Tel.: (+992) 918-67-74-44

The article examines the state of utilization and development of human capital in key sectors of the economy of the Republic of Tajikistan. Based on official data and academic research, the article analyzes the current situation in education, healthcare, and the labor market. The article also highlights key challenges, including lack of funding, regional disparities in education levels, labor migration, and skill mismatches. The research suggests the need to improve human capital and increase investment in these areas.

Keywords: human capital, labor market, intellectual capacity, technology, labor resources, education, skills.

Сармояи инсонӣ яке аз омилҳои калидии рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити ҷаҳони муосир, ки иқтисодиёт ба дониш, технология ва рақобатпазирӣ такя мекунад, нақши сармояи инсонӣ дар таъмини рушди кишварҳо боз ҳам меафзояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масъалаи ташаккул, истифода ва такмили сармояи инсонӣ дар санадҳои барномавӣ ва стратегӣ мақоми калидӣ дорад. Тибқи мулоҳизаи пажӯҳишгарон, рушди иқтисодии мамлакатҳо бевосита аз сатҳи саводнокӣ, омодагии кадрҳо ва самаранокии бозори меҳнат вобаста аст [10].

Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малака, таҷриба, қобилият ва саломатии инсон аст, ки метавонад ба баландшавии истеҳсолот ва даромади миллии кишвар мусоидат намояд [4].

Яъне, сармояи инсонӣ як навъи сармояи иқтисодӣ буда, хосияти афзоишёбӣ ва бозгашти дарозмуддат дорад.

Омӯзиши тадқиқотҳои олимон доир ба захираҳои меҳнатӣ дар солҳои охир нишон медиҳад, ки дар шароити муосир бештар истиллоҳи "сармояи инсонӣ" истифода мешавад. Ба гуфти олими рус Горбунова О.Н. "захираҳои меҳнатии муосир дар шакли сармояи инсонӣ вуҷуд доранд" [7].

Дар адабиёти иқтисодӣ сармояи инсонӣ одатан ҳамчун захираи дар инсон мавҷудбудаи саломатӣ, донишҳо, малака, таҷриба, қобилият ва дигарҳо дарк карда мешавад, ки дар истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани даромади ҳадди аксар истифода бурда мешавад. Зарурати ворид намудани мафҳуми сармояи инсонӣ ба гардиши иқтисодӣ барои баҳогузории сатҳи маълумотнокӣ дар бозори меҳнат вобаста карда мешавад. Қобилияти ба вуҷуд овардани даромад аз тарафи инсон дар истиллоҳи сармояи инсонӣ ифода ёфтааст. Бояд дарк намуд, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба монандаи сармояи шайъӣ аз даромади ба вуҷуд меовардаи он вобастагӣ дорад. Намояндагони номдори консепсияи сармояи инсонӣ Туроу Л. ва Боуман А.М. қайд менамоянд, ки "сармояи инсонӣ дар таҳлили муосири иқтисодӣ нақши калидӣ дорад". Ба ақидаи ин олимон-иқтисодчиён "сармояи инсонӣ аз як тараф маҷмӯи қобилиятҳои истеҳсолии корманди муосирро ифода карда, аз тарафи дигар хароҷоти давлат, корхона ва худи инсонро барои ташаккулёбӣ ва такомули мутасили ин қобилиятҳоро дар назар дорад" [13].

Пайдоиш ва ташаккулёбии консепсияи сармояи инсонӣ дар намуди муосири он ба шарофати интишороти иқтисодчиёни амрикоӣ Т.Шултс ва Г.Беккер ба миён омадааст, ки ба ин олимон дар адабиёти иқтисодӣ нақши кашфкунандагони консепсияи мазкур вобаста карда шудааст [2].

Боиси қайд аст, ки то нимаи асри XX консепсияи мукаммали сармояи инсонӣ мавҷуд набуд. Новобаста ба ин аз тарафи иқтисодчиён давраи қайд шуда, самтҳои асосии инкишофи сармояи инсонӣ, пеш аз ҳама таъсири он ба рушди иқтисодӣ муқаррар шуда буданд. Ба ақидаи мо айнан дар ҳамин давра асосҳои методологии назарияи сармояи инсонӣ пойягузорӣ шуда буданд.

Аз сабаби бисёрпаҳлӯгӣ ва мураккабии истиллоҳи "сармояи инсонӣ", байни иқтисодчиён ақидаи гуногун ба назар мерасад. Одатан зери истиллоҳи "сармояи инсонӣ" маҷмӯи сифатҳои корманд дарк карда мешавад, ки имкониятҳои маҳсулнокии онро муайян менамояд.

Л. Туроу гумон дорад, ки "сармояи инсонӣ ин қобилияти шахс барои истеҳсоли мол ва хизматҳо, қобилияти маҳсулнокӣ, дониш ва малакаи он мебошад" [11]. У. Боуен истиллоҳи "сармояи инсониро ҳамчун дониш, малака, рағбат ва қувва маънидод мекунад, ки одамон ба даст овардаанд ва барои истеҳсоли мол ва хизматҳо дар давраи муайян истифода мебаранд" [1]. Долан Э.Ҷ. ва Линдсей Д. сармояи инсониро ҳамчун "қобилиятҳои маънавии одамон дарк менамоянд, ки ба воситаи таълим ва ё таҷрибаи амалӣ ба даст овардашудаанд" [8]. Бегг Д. гумон дорад, ки "сармояи инсонӣ захираи таҷрибаи касбиро ифода мекунад, ки аз тарафи коргар ҷамъ карда шудааст" [14]. Ба ақидаи Дорнбуш Р., Фишер С. ва Шмалензи К. "сармояи инсонӣ ин қобилиятҳои дар инсон ифодаёфтаи ба даст овардани даромад буда, қобилият, малака, маълумотнокӣ ва тахассуснокии ба даст овардашударо фаро мегирад" [12].

Нисбат ба ин олимон Махлуп Ф. маънидодкунии васеъи истиллоҳи "сармояи инсониро" пешкаш менамояд. Мувофиқи тавсири Махлуп Ф. "дар маънидодкунии сармояи инсонӣ ба монанди захираҳои инсонӣ бояд меҳнати такомулёфта ва меҳнати такомулнаёфтаро аз ҳам ҷудо намуд, зеро меҳнати такомулёфта қобилияти ҷисмонӣ ва маънавии инсонро афзоиш медиҳад" [3].

Вобаста ба самти тадқиқоти мо сармояи инсонӣ ҳамчун захираҳои муайяни саломатӣ, донишҳо, малакаҳо, қобилиятҳо, рағбатҳо баромад мекунанд, ки аз тарафи шахс андӯхт карда шуда, дар ҷараёни истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳаматарафа истифода мешавад ва баҳри баланд намудани ҳосилнокии меҳнат мусоидат менамояд. Ба воситаи рағбати ба даст

овардани даромади зиёдатӣ, одамон кӯшиш менамоянд, ки сатҳи қобилият ба меҳнат ва малакаҳои худро ба воситаи мабалағгузорӣ баланд намоянд. Яъне сармояи инсонӣ пеш аз ҳама ҳамчун натиҷаи сармоягузорӣ ба захираҳои меҳнатӣ баромад карда, хароҷот барои инкишофи қобилиятҳо ва малакаҳои корӣ, баланд намудани тахассусонкӣ, мустаҳкамгардонии вазъи саломатӣ ва ғайраҳоро дар назар дорад. Шакли хароҷоти чунин сармоягузориҳо пеш аз ҳама хароҷот барои таълим, омӯзиш дар ҷои корӣ, хизматрасонии тиббӣ ба ғайраҳо баромад мекунад.

Дар ин росто, дар солҳои охир рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон тамоюли устувор дорад. Ин раванд бештар дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, омӯзиши касбӣ ва бозори меҳнат мушоҳида мешавад. Маориф яке аз бахшҳои асосии ташаккули сармояи инсонӣ мебошад, ки тибқи маълумоти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, сатҳи саводнокӣ дар кишвар бештар аз 99%-ро ташкил медиҳад [6]. Барномаҳои давлатии рушди маориф, ислоҳоти таҳсилоти миёнаи касбӣ ва татбиқи низоми кредитии таҳсил ба беҳтаршавии сифати кадрҳо мусоидат доранд.

Тандурустии мардум яке аз омилҳои муҳими самаранокии меҳнат буда, солҳои охир давлат дар бунёди бемористонҳо, марказҳои ташхис ва баланд бардоштани касбияти кормандони тиб сармоягузории назаррас анҷом додааст. Мувофиқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, мӯҳлати миёнаи умри аҳолӣ дар Тоҷикистон аз 67,5 сол дар соли 2000 то 73 сол дар соли 2022 афзудааст [5].

Бозори меҳнат бошад, дар Тоҷикистон дорои мушкилоту имкониятҳои худ буда, аз як тараф, афзоиши ҷавонон талабот ба ҷойҳои кориро зиёд мекунад, аз тарафи дигар, қисми калони кормандон ба муҳоҷирати меҳнатӣ машғуланд. Бо вуҷуди ин, муҳоҷирон малакаи касбӣ ва таҷрибаи кориро аз хориҷ ба кишвар ворид мекунанд, ки худ як шакли афзоиши сармояи инсонӣ ба шумор меравад [9].

Боиси қайд аст, ки дар бахшҳои саноат, энергетика, рақамикунонӣ ва агросаноат талабот ба кадрҳои баландихтисос зиёд аст. Барномаҳои давлатӣ оид ба инкубатсияҳои инноватсионӣ, омӯзиши мутахассисон дар хориҷи кишвар ва таҳкими таҳсилоти техникӣ ба рушди захираи инсонӣ такони ҷиддӣ медиҳанд.

Бо вуҷуди дастовардҳо, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар баъзе мушкилотҳо аз қабили фарқи сифатӣ миёни омӯзиш дар шаҳр ва деҳот; паст будани сатҳи ҳавасмандгардонии муаллимон ва табибон; камбуди инфрасохтори омӯзиши касбӣ; номутавозунии бозори меҳнат ва ихтисосҳои таҳсилшуда ва вобастагии баланд аз муҳоҷирати меҳнатӣ низ дорад.

Аз рӯи ақидаи мутахассисон, ки ин мушкилот решаҳои сохторӣ дошта, барои ҳалли онҳо зарурати беҳтар намудани механизмҳои идораи кадрҳо ва ҳамгироии маориф бо бозори меҳнат вуҷуд дорад [15]. Аз ин лиҳоз барои беҳтар намудани самаранокии сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон чунин тадбирҳо зарур шуморида мешаванд:

- Тақвияти робитаи маориф бо бозори меҳнат, аз ҷумла ҷорӣ намудани таълимоти дуалӣ.
- Баланд бардоштани маош ва ҳавасмандгардонӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ.
- Тавсеаи таҳсилоти техникӣ ва инноватсионӣ, бахусус дар бахшҳои илмҳои дақиқ, ИТ ва саноат.
- Паст кардани фарқияти рушди шаҳр ва деҳот дар соҳаи инфрасохтори маориф.
- Дастгирии барномаҳои бозгардони мутахассисони соҳибтаҷриба аз хориҷ.

Бо вуҷуди ҳамаи ин дарк намудан зарур аст, ки қобилияти инсон, имкониятҳои интеллектуалии ӯ, дониш, малака ва тахассуснокӣ ҳамчун шакли махсуси сармоя баромад мекунад. Бояд дар назар дошт, ки дастовардҳои шахсии одамон барои ӯ даромади баландро дар оянда таъмин менамояд. Сармояи инсонӣ аз рӯи тавсири олимони дар боло номбаршуда имконият медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ намоем. Сармояи инсонӣ ба соҳиби худ, яъне инсон на танҳо даромади пулӣ дар намуди музди меҳнат, инчунин даромади маънавиро дар шакли психологӣ ва иҷтимоӣ таъмин менамояд. Боиси қайд аст, ки дониш, тахассуснокӣ,

малака ва ғайраҳо қобилияти ҷамъшавӣ дошта, ташаккулёбии онҳо хароҷоти муайянро аз худи шахс, корхона ва ҷамъият талаб менамояд.

Сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омили пешбарандаи рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, бозори меҳнат ва омодагии кадрҳо метавонад дар дарозмуддат ба афзоиши рақобатпазирии иқтисодӣ оварда расонад. Барои таъмини пешрафти устувор зарур аст, ки сиёсати давлатӣ дар самти рушди сармояи инсонӣ пайваста такмил ёбад ва ба талаботи иқтисоди нав мутобиқ карда шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ben-Porath Y. The Production of Human Capital and the Life Cycle of Earning // The Journal of Political Economy. 1967. Aug. 1967. P. 363.
2. Bowen H. R. Investment in Lerning. San Francisco, 1978. P. 362.
3. Machlup F. The Economics of Information and Human Capital. Princeton, 1984. P. 419.
4. Schultz, T. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review.
5. World Bank (2023). Tajikistan Human Development Indicators.
6. Вазорати маориф ва илми ҶТ (2023). Ахбороти расмӣ. Душанбе.
7. Горбунова О.Н. Генезис категории «трудовые ресурсы».// Социально-экономические явления и процессы. М. № 3-4 (025-026). 2011 С. 62-69.
8. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель. СПб., 1992.
9. Қосимов, Ф. (2020). Таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба бозори меҳнати Тоҷикистон. Маҷаллаи иқтисодӣ.
10. Сиддиқов, Б. (2022). Иқтисоди инсонмеҳвар дар равандҳои ҷаҳонишавӣ. Душанбе.
11. Токарева В. В. Развитие человеческого капитала на субрегиональном уровне (в малых городах России): дис. канд. экон. наук. Мичуринск, 2004. С. 18.
12. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи К. Экономика. М., 1993. С. 303.
13. Экономическая энциклопедия / гл. ред. Л. И. Абалкин. М., 1999. С. 76.
14. Эренбергер Р. Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда: теория и государственная политика. М., 1996. С. 34.
15. Юнусов, А. (2021). Сармояи инсонӣ ва рушди иқтисодии Тоҷикистон. Душанбе.

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ

Нурмаҳмадов Замир Мирмаҳмадович

Муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.
Тел: (+992) 901-11-17-34

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ, нақши он дар пешрафти иқтисодиёти минтақавӣ ва таъсири самаранокии сармояи инсонӣ ба рақобатпазирии минтақаҳо таҳлил карда мешаванд. Муаллиф омилҳои баланд бардоштани сифати кадрҳо, робитаи таҳсилот бо бозори меҳнат ва таҷрибаи кишварҳои Осиёи Марказиро баррасӣ менамояд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, таҳсилоти олӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, бозори меҳнат, инноватсия.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

Нурмахмадов Замир Мирмахмадович

Старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений ТГУК. Тел.: (+992) 901-11-17-34

Аннотация: В статье анализируются вопросы развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования, его роль в развитии региональной экономики и опыт стран Центральной Азии.

Ключевые слова: человеческий капитал, высшее образование, региональная экономика, рынок труда, инновации.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE SYSTEM OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION AND ITS IMPACT ON REGIONAL ECONOMY

Nurmakhmadov Zamir Mirmakhmadovich
Senior Lecturer of the Department of World Economy and International Relations, TSUK.
Tel.: (+992) 901-11-17-34

Abstract: The article analyzes the development of human capital in the system of higher professional education, its role in regional economic development, and the experience of Central Asian countries.

Keywords: human capital, higher education, regional economy, labor market, innovation.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди бозори меҳнат, рушди сармояи инсонӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ табдил ёфтааст. Низоми таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун муҳаррики асосии ташаккули малака ва қобилияти кадрҳо нақши стратегӣ дорад.

Дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ (Қазоқистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон) равандҳои васеъкунии таҳсилоти олӣ ва ҳамоҳангсозии он бо талаботи бозори меҳнат мушоҳида мешаванд. Афзоиши рақобатпазирӣ ва инноватсия аз натиҷаҳои сармоягузории муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад.

Илова бар ин, таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои минтақа бо сатҳи гуногуни таҳсилоти олӣ ва сармояи инсонӣ рӯ ба рӯ мебошанд, ки ба самаранокии иқтисодиёт ва рақобатпазирии минтақавӣ таъсир мерасонад.

Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малака, саломатӣ ва қобилиятҳои шахс мебошад, ки барои рушди иқтисодӣ аҳамияти калидӣ дорад. Аз нигоҳи иқтисодӣ, сармояи инсонӣ ҳамчун сармоягузорӣ ба шахсият арзёбӣ мешавад. Мисолҳо нишон медиҳанд, ки минтақаҳое, ки дорои донишгоҳҳои сатҳи олии касбӣ ва марказҳои инноватсионӣ мебошанд, қобилияти бештар барои ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ доранд. Масалан, Қазоқистон дар соли 2022 бо ҷорӣ кардани барномаҳои инноватсионӣ сатҳи шуғлро дар минтақаҳои калидӣ то 8% баланд бардошт.[1]

Таҳсилоти олии касбӣ на танҳо дониш ва малака мебахшад, балки ҷаҳонбинии илмӣ, қобилияти фикррони интиқодӣ ва инноватсионӣ низ ташаккул медиҳад. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, барномаҳои ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ва таҷрибаомӯзии амалӣ барои донишҷӯён ҷорӣ шудааст. Дар Тоҷикистон, тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки таҷрибаомӯзии донишҷӯён бо ширкатҳои маҳаллӣ сатҳи ҷалби онҳо ба бозори меҳнатро то 20% зиёд мекунад.[2]

Дар бисёр минтақаҳо номувофиқии сохтори таҳсилот ва талаботи бозори меҳнат мушоҳида мешавад. Барои ислоҳи вазъ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ бояд барномаҳои таълимиро мувофиқи ниёзҳои бахшҳои истеҳсолӣ таҳия кунанд. Дар Қирғизистон, татбиқи барномаҳои ҳамкорӣ бо корхонаҳо ба коҳиши камбизоатӣ ва афзоиши самаранокии меҳнат мусоидат кардааст.[3] Ҷадвал 1 нишондиҳандаҳои муқоисавии сармояи инсонӣ ва сатҳи таҳсилоти олӣ дар кишварҳои минтақаро нишон медиҳад.

Ҷадвали 1.

Нишондодҳои сармояи инсонӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Кишвар	Таҳсилоти олӣ (% аҳолӣ)	Индекси сармояи инсонӣ

[1] World Bank (2022). Human Capital Index. Washington, DC.
[2] Вазорати маориф ва илм. (2023). Таҳлили таҷрибаомӯзӣ ва ҳамкорӣ бо корхонаҳо, Душанбе.
[3] OECD (2022). Skills and Jobs in Central Asia. Paris.

Қазоқисто	32%	0.73
Ӯзбекистон	29%	0.68
Қирғизистон	27%	0.65
Тоҷикистон	24%	0.62

Ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки сатҳи таҳсилоти олӣ ва индекси сармояи инсонӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ гуногун мебошад. Қазоқистон бо 32% аҳолӣ дорои таҳсилоти олӣ ва индекси 0.73 яке аз кишварҳои пешсаф ба ҳисоб меравад, ки нишон медиҳад сиёсати маориф ва сармоягузории давлатӣ ба рушди кадрҳои баландихтисос ва рақобатпазирии бозори меҳнат таъсири мусбат дорад.[4]

Ӯзбекистон бо 29% аҳолӣ дорои таҳсилоти олӣ ва индекси 0.68 мебошад, ки дар солҳои охир барномаҳои таҷрибаомӯзӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ба рушди малакаи кадрҳо мусоидат кардаанд.[5]

Қирғизистон бо 27% аҳолӣ дорои таҳсилоти олӣ ва индекси 0.65 мебошад, ки нишондиҳандаи миёна дар минтақа аст. Низоми таҳсилот тадриҷан ба талаботи воқеии бозори меҳнат мутобиқ карда мешавад.[6]

Тоҷикистон бо 24% аҳолӣ дорои таҳсилоти олӣ ва индекси 0.62 аст, ки нисбатан пасттар мебошад. Ин нишон медиҳад, ки зарурати баланд бардоштани сифати таҳсилоти олӣ, ҷорӣ кардани таҷрибаомӯзӣ ва ҳамоҳангсозии барномаҳо бо бозори меҳнат дар кишвар вуҷуд дорад.[7]

Бояд зикр намуд, ки Қазоқистон бо нишондиҳандаҳои баландтарин пешсаф аст, Ӯзбекистон ва Қирғизистон дараҷаҳои миёна доранд, ва Тоҷикистон нишондиҳандаҳои нисбатан паст дорад. Ин фарқият нишон медиҳад, ки сиёсати маориф, ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ва таҷрибаомӯзӣ ба рушди сармояи инсонӣ ва рақобатпазирии минтақа таъсири калон мерасонанд.

Сармояи инсонӣ омили асосии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад. Афзоиши сатҳи таҳсилоти олӣ ва баланд бардоштани малакаи кадрҳо имконият медиҳад, ки минтақаҳо рақобатпазирии худро дар бозори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ афзоиш диҳанд. Барномаҳои омӯзишӣ, таҷрибаомӯзӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ метавонад самаранокии сармояи инсонӣ ва рушди инноватсионӣ дар минтақаҳоро баланд бардорад.[4]

Барои рушди самараноки сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон, аввалан зарур аст, ки барномаҳои таҷрибаомӯзӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ дар донишгоҳҳо васеъ карда шаванд, то донишҷӯён малакаҳои амалии худро бо талаботи воқеии бозори меҳнат мувофиқ гардонанд. Илова бар ин, баланд бардоштани сифати таҳсилоти олӣ ва мутобиқ кардани барномаҳои таълимӣ ба ниёзҳои иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ метавонад саҳми кадрҳои баландихтисосро дар рушди иқтисод афзоиш диҳад. Таъсиси марказҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ кардани таълими амалӣ барои донишҷӯён имконият медиҳад, ки онҳо дар лоиҳаҳои истеҳсолӣ ва навовариҳои иқтисодӣ фаъолона иштирок кунанд. Ғайр аз ин, муҳайё кардани имкониятҳои омӯзиши байналмилалӣ ва мубодилаи таҷриба бо донишгоҳҳои хориҷӣ метавонад сатҳи дониш ва малакаи кадрҳоро дар кишвар баланд бардорад. Ҳамаи ин тадбирҳо дар маҷмӯъ рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавиро афзоиш дода, рушди устувори сармояи инсониро таъмин мекунанд.

Ҳамин тавр рушди сармояи инсонӣ барои устувории иқтисодиёти минтақавӣ аҳамияти калидӣ дорад, зеро кадрҳои баландихтисос ва дорои малакаҳои амалӣ метавонанд ба рушди истеҳсолот, инноватсия ва рақобатпазирии кишварҳо саҳми назаррас гузоранд.

[4] World Bank. Human Capital Index 2022. Washington, DC.
[5] OECD. Skills and Jobs in Central Asia. Paris, 2022.
[6] Муҳаммадиев Н. Сармояи инсонӣ ва рушди минтақа. Душанбе, 2021.
[7] Вазорати маориф ва илм. Таҳлили сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон. Душанбе, 2023.

Таъмини таҳсилоти олӣ бо барномаҳои амалӣ ва мутобиқ ба талаботи воқеии бозори меҳнат имкон медиҳад, ки донишҷӯён малакаҳои заруриро омӯзанд ва барои фаъолият дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ омода шаванд.

Ҳамоҳангсозии робитаи донишгоҳҳо бо корхонаҳо, марказҳои инноватсионӣ ва барномаҳои таҷрибаомӯзӣ ба рушди малакаҳои амалӣ ва инноватсионӣ мусоидат мекунад, ки ин омил ба рушди истеҳсолот ва афзоиши рақобатпазирии минтақаҳо дар бозори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсиргузор аст.

Илова бар ин, ҷорӣ кардани барномаҳои байналмилалӣ, мубодилаи таҷриба бо донишгоҳҳои хориҷӣ ва татбиқи стандартҳои ҷаҳонӣ дар таҳсилоти олии касбӣ метавонад сатҳи дониш ва малакаи кадрҳои Тоҷикистонро баланд бардорад ва онҳоро барои бозори меҳнат дар шароити ҷаҳонӣ омода созад.

Дар маҷмӯъ, рушди сармояи инсонӣ на танҳо омили истеҳсолӣ, балки омили стратегӣ барои пешрафти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд метавонад боиси устувории иқтисодиёти минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва афзоиши рақобатпазирии кишварҳо гардад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба таҳсилоти олӣ, рушди малакаҳои амалӣ ва робита бо бозори меҳнат бояд яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии Тоҷикистон гардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Вазорати маориф ва илм. Таҳлили таҷрибаомӯзӣ ва ҳамкорӣ бо корхонаҳо. Душанбе, 2023.
2. Муҳаммадиев Н. Сармояи инсонӣ ва рушди минтақа. Душанбе, 2021.
3. OECD. Skills and Jobs in Central Asia. Paris, 2022.
4. Rahmon E. Education and Regional Development in Central Asia. Dushanbe, 2020.
5. World Bank. Human Capital Index 2022. Washington, DC.

НЕОБХОДИМОСТЬ МОДЕЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рустамзода Фитрат Музаффар

к.э.н., доцент кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета торговли.

Тел: (+992) 93-539-20-20

В современных условиях необходимость моделирования развития человеческого капитала была предметом анализа и обсуждения.

Следует отметить, что моделирование развития человеческого капитала в современную эпоху стало ключевым фактором конкурентоспособности и экономического развития, позволяя прогнозировать и управлять инвестициями в области образования, здравоохранения и навыков, адаптироваться к технологическим изменениям и обеспечивать устойчивое развитие как на уровне учреждений, так и на национальном уровне, что важно для роста ВВП и благосостояния населения.

Модель человеческого капитала основывается на представлении о том, что инвестиции в знания, навыки, здоровье и профессиональную подготовку людей в первую очередь повышают производительность, способствуют инновациям и, как следствие, стимулируют экономическое развитие и конкурентоспособность страны или учреждения.

Одним из важных показателей, характеризующих состояние и формирование экономической модели развития человеческого капитала в современных условиях, считается финансирование.

В данной статье рассматриваются тенденции и основные особенности необходимости моделирования в современных условиях, а также факторы и ключевые характеристики этого процесса.

Ключевые слова: фактор, человеческий капитал, инвестиции, тенденции развития человеческого капитала, основные характеристики человеческого капитала, учреждения

высшего профессионального образования, основные особенности системы учреждений высшего профессионального образования, экономика знаний.

ЗАРУРИЯТИ АМСИЛАСОЗИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Рустамзода Фитрат Музаффар
н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.
Тел: (+992) 93-539-20-20

Дар шароити муосир зарурияти амсиласозии рушди сармояи инсонӣ дар шароити муосир мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Қайд намудан зарур аст, ки амсиласозии рушди сармояи инсонӣ дар замони муосир ба омили калидии рақобатпазирӣ ва рушди иқтисодӣ табдил ёфтааст ва ба мо имкон медиҳад, ки сармоягузориҳоро дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва малакаҳо пешгӯӣ ва идора кунем, ба тағйироти технологӣ мутобиқ шавем ва рушди устуворро ҳам дар сатҳи муассиса ва ҳам дар сатҳӣ миллӣ таъмин намоем, ки барои афзоиши ММД ва некӯаҳволӣ муҳим аст.

Амсилаи сармояи инсонӣ рушди иқтисодӣ дар ин ақида асос ёфтааст, ки сармоягузорӣ ба дониш, малака, саломатӣ ва тахассуси одамон пеш аз ҳама ҳосилнокӣ, навоварӣ ва дар натиҷа, рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии ҷумҳурӣ ё муассисаро афзоиш медиҳад.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиме, ки ҳолат ва ташаккули амсилаи иқтисодии рушди сармояи инсониро дар шароити муосир тавсиф мекунанд, ин маблағгузорӣ ҳисобида мешавад.

Дар мақолаи мазкур тамоюл ва хусусиятҳои асосии зарурияти амсила дар шароити муосир ва омилҳо ва хусусиятҳои асосии он низ номбар гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: амсила, сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ, хусусиятҳои асосии сармояи инсонӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хусусиятҳои асосии низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва иқтисодиёти дониш.

THE NECESSITY OF MODELING THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN MODERN CONDITIONS

Rustamzoda Fitrat Muzaffar
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Relations, Tajik State University of Commerce.
Tel: (+992) 93-539-20-20

In modern conditions, the necessity of modeling the development of human capital has been a subject of analysis and discussion.

It should be noted that in the contemporary era, modeling the development of human capital has become a key factor in competitiveness and economic development, enabling the forecasting and management of investments in education, healthcare, and skills, adapting to technological changes, and ensuring sustainable development at both the institutional and national levels, which is essential for GDP growth and overall well-being.

The human capital model is based on the idea that investments in people’s knowledge, skills, health, and professional training primarily increase productivity, promote innovation, and, as a result, stimulate economic development and the competitiveness of a country or institution.

One of the important indicators characterizing the state and formation of the economic model of human capital development in modern conditions is financing.

This article examines the trends and main features of the necessity of modeling in modern conditions, as well as the factors and key characteristics of this process.

Keywords: factor, human capital, investment, trends in human capital development, main characteristics of human capital, institutions of higher professional education, key features of the system of higher professional education institutions, knowledge economy.

Бояд зикр намуд, ки амсиласозии рушди сармояи инсонӣ зарур аст, зеро он дар замони муосир ба омили калидии рақобатпазирӣ ва рушди иқтисодӣ табдил ёфтааст ва ба мо имкон медиҳад, ки сармоягузориҳоро дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва малакаҳо пешгӯӣ ва идора кунем, ба тағйироти технологӣ мутобиқ шавем ва рушди устуворро ҳам дар сатҳи муассиса ва ҳам дар сатҳӣ миллӣ таъмин намоем, ки барои афзоиши ММД ва некӯаҳволӣ муҳим аст.

Мусаллам аст, ки моделҳо ба фаҳмидани муносибатҳои мураккаби байни омилҳо (демография, технология, муассисаҳо) ва натиҷаҳо (маҳсулнокӣ, навоварӣ, сифати зиндагӣ) кӯмак мекунанд. Чаро амсиласозӣ дар муҳити имрӯза муҳим аст: Пеш аз ҳама пешрафтҳои босуръати технологӣ (рақамисозӣ, зеҳни сунъӣ) такмили доимии малакаҳоро талаб мекунад, ки ниёзҳои бозор ва самаранокии омӯзишро талаб менамояд. Дар ин шароит рақобат барои истеъдодҳо зиёд мегардад. Дар иқтисоди ҷаҳон ширкатҳо ва кишварҳо барои мутахассисони соҳибтахасус рақобат мекунад, дар навбати худ моделҳо ба беҳтар кардани системаҳои ҳавасмандгардонӣ ва нигоҳдории иқтидори кадрӣ мусоидат мекунанд.

Аз ин лиҳоз мо бояд дар қабули қарорҳои стратегӣ аҳамияти хоса диҳем. Амсиласозӣ ба мо инконият фароҳам меорад, ки таъсири дарозмуддати сармоягузориро дар соҳаи маориф, тандурустӣ, илм ва барномаҳои иҷтимоӣ арзёбӣ кунем.

Сармоя инсонӣ ба некуаҳволӣ, навоварӣ ва суботи иқтисодӣ таъсир мерасонад. Амсиласозӣ ба таҳияи сиёсатҳое, ки шукуфоии муштаракро пеш мебаранд, кӯмак мекунанд самаранокии сармоягузориҳоро барои муайян кардани он, ки кадом сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ (маориф, бозомӯзӣ, фарҳанг) таъсири бештари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хоҳад дошт кӯмак мекунад.

Омилҳои муайянкунанда: маориф, тандурустӣ, фарҳанг, муҳоҷират, пешрафти технологӣ, муҳити институтсионалӣ. Дар ин асос, яъне ба инобат гирифтани онҳо ба ҳосилнокии меҳнат, иқтидори инноватсионӣ, ММД сатҳи зиндагӣ ва вазъи иҷтимоӣ замина мегузорад.

Ҳолати ҳозираи таълим бо назардошти хусусиятҳои миллӣ ва татбиқи амсилаи мушаххас баррасӣ мешавад. Мавзуи тадқиқот хусусиятҳои хоси маориф дар ибтидои асри XXI буда, имкониятҳои ҳамгироии амсилаҳои гуногуни таълим мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Ҳадаф муайян ва аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани дурнамои рушд ва хатарҳои татбиқи амсилаҳои муосири таълим дар фазои ҷаҳонӣ дар заминаи асосноккунии самаранокии низоми миллии маориф ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои умумие, ки ба системаҳои таълимии кишварҳои гуногун хосанд, аз ҷумла табдилпазирӣ, моделпазирӣ, кушодагӣ ва мутобиқшавӣ мебошанд. Самтҳои рушди низоми маориф дар фазои ҷаҳонии маориф тавсиф шудааст.

Амсилаҳои муосири таҳсилот, ки дар кишварҳои гуногун татбиқ мешаванд, баррасӣ карда мешавад. Доир ба афзалиятҳо ва нуқсонҳои татбиқи ҳар як қарорҳо арзёбӣ зарурияти воқеӣ дорад. Амсилаҳои таълим аз самаранокии онҳо бо мавҷудияти хусусиятҳои муайян маълум карда мешавад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлили ретроспективӣ хусусиятҳои ташаккули амсилаи миллӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ муайян гардида, хатарҳои ташаккулёбӣ асоснок карда шудаанд. Роҳҳои асосии таҳияи амсилаи миллиро муайян кардан муҳим аст. Тавсияҳои амалӣ пешниҳод шудаанд, ки ба дарёфти роҳҳои беҳтарини ҳалли масъалаи ташаккули амсилаи миллии маориф нигаронида шудаанд.

Проблемаҳои таълими муосир маҷмӯи ҳодисаҳо, шароитҳо ва муносибатҳои эҳтимолии байни ҳамаи субъектҳои раванди таълимро ифода мекунанд.

Аз як тараф, маориф дар тӯли асрҳо мақоми худро ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти инсон нигоҳ доштааст. Аз рӯи миқёси худ, ин соҳаи башарият яке аз калонтарин ва гуногунрангтарин дар миқёси ҷаҳонӣ мебошад. Тақрибан дар тӯли тамоми ҳаёти инсон шумораи зиёди одамон дар ин соҳаи ҳаёт ҷалб карда мешаванд.

Талабот ба таҳсилот қариб дар ҳама марҳилаҳои ҳаёти инсон мушоҳида мешавад. Аз тарафи дигар, мо афзоиши хатарҳоро мебинем, ки бо дараҷаи қаноатмандӣ аз натиҷаҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои таълимӣ алоқаманд аст.

Натиҷаҳои таҳлил ба мо имкон медиҳанд, ки тағйироти ҷиддие, ки боиси пайдоиш ва рушди низоми нави маориф мегарданд, баён кунем. Зарурати ташаккули вокунишҳои мувофиқ ба мушкилоти замон ба маориф вазифаи муайянкунандаи эҷоди стратегияи оптималии рушди минбаъдаи он, пур кардани мундариҷа ва унсурҳои сохториро медиҳад.

Дар раванди дигаргунсозӣ таълим мазмуни нав пайдо карда, бо унсурҳои нав бой мегардад, ки омӯзиши онҳо пайдоиш ва инкишофи моделҳои навро таъмин менамояд. Фазои таълимӣ давлатҳо, миллатҳо ва қитъаҳоро муттаҳид мекунад.

Таҳсилот ба қонеъ кардани ниёзҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва мушкилоти глобалии замони мо табдил ёфта, ба даст овардани технологияҳо ва захираҳои навро барои амалӣ намудани фаъолияти ҳаёт дар ҷаҳони тағйирёбанда таъмин менамояд. Таҳлили назариявӣ ба мо имкон медиҳад, ки хусусияти протсессуалии рушди низоми маорифи муосир, тағйирпазирӣ ва моделпазирии онро аз нигоҳи илмӣ баён намоем.

Хусусиятҳои системавии таҳсилот тағйирёбанда буда, маҷмӯи афзоянда ва фардикунонидашудаи пешниҳодҳо ва хизматрасониҳои таълимиро фароҳам меорад, ки ба қонеъ гардонидани талаботи ҳар як шахс барои ба даст овардани салоҳиятҳои интихобшуда нигаронида шудааст ва дар навбати худ номгӯи онҳо дар тамоми ҳаёти инсон ғанӣ мегардад.

Сармояи инсонӣ амсилаи бисёрсатҳи рушдро дар бар мегирад. Сармояи инсонии сатҳи поёнӣ аз маърифат, омӯзиш, маҳорат, рафтор ва дигар хусусиятҳои фард сарчашма мегирад. Сармояи инсонии инфиродӣ дониш ва навовариро тавлид мекунад.

Пас аз он сармояи инсонии инфиродӣ бо таъсири мутақобила бо муҳити зист мустаҳкам шуда, ҳамчун сармояи инсонии сатҳи баландтар ҳамчун падидаи дастаҷамъӣ – сармояи инсонии муассиса, сармояи инсонии миллӣ, сармояи инсонии фаромиллӣ зоҳир мегардад. Дар ин ҳолат, падидаи коллективии сармояи инсонӣ дар баробари боқӣ мондани қисми сармояи инфиродӣ зоҳир мегардад [15, с.236].

Сармояи инсонии инфиродӣ бар хилофи сармояи инсонии коллективӣ (сармояи инсонии муассиса, сармояи инсонии миллӣ) манбаи барқарорнашаванда мебошад. Сармояи инсонии инфиродӣ шакли иқтисодии истеъдод мебошад, ки сифатҳои хоси шахсро дар бар мегирад, ки ба ҷисми ӯ вобастаанд ва танҳо бо хоҳиши худи ӯ дастрасанд, аз қабили:
• солимии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ;
• дониш, малака, маҳорат;
• қобилиятҳои табиӣ, қобилияти гузоштани намунаҳои ахлоқӣ;
• маориф;
• эҷодкорӣ, ихтироот;
• ҷасорат, хирад, дилсӯзӣ;
• роҳбарӣ, эътимоди шахсии ифоданашаванда;
• ҳосилнокии меҳнат.

Ба маънои маҳдуд, арзиши сармояи инсонии инфиродӣ бо формулаи зерин тавсиф карда мешавад:

Си=Ди+Ми+Тҷи+Ти (1)

Дар ин ҷо,
Си-сармояи инсонӣ
Ди – дониши инсонӣ;
Ми - малакаҳои инсонӣ;
Тҷи- таҷрибаи инсонӣ;
Ти - ташаббусҳои инсонӣ.

Малакаҳои зеҳнӣ, эмотсионалӣ ва ҳавасмандие, ки фардҳо доранд, потенсиал ва аҳамияти онҳоро дар ҷомеа ё созмон муайян мекунанд. Ҳар яке аз ин унсурҳои сармояи инсонии инфиродӣ ба муваффақият на танҳо дар ҳаёти касбӣ, балки дар ҳаёти шахсии инсон низ мусоидат мекунанд.

Малакаҳое, ки шахс ба даст меорад, як шакли сармоя - сармояи инсонии инфиродӣ мебошад. Маҳоратҳо тавассути сармоягузории барқасдона дар соҳаи маориф ба даст оварда мешаванд. Назарияи сармояи инсонӣ таҳсилотро ҳамчун моле медонад, ки бояд барои ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ истифода шавад.

Сармояи инсонии инфиродӣ хароҷот ва сармоягузориҳоро ба соҳаи маориф ва тандурустӣ дар бар мегирад, ки боиси баланд шудани маҳсулнокии барандаи ин сармояи инсонӣ мегардад.

Муносибати байни дониш ва сармояи инсонии инфиродӣ метавонад касе дарк кунад, ки сармоя тавассути сармоягузорӣ ташаккул меёбад.

Сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва қобилияти гирифтани даромади бештар пешбинӣ шудааст.

Арзиши сармояи инсонии инфиродӣ ба маънои васеъ бо формулаи муайян карда мешавад:

АСИи=АИСИи - АДКСИи + γ4 х АДМСИи + АДПҚСИи (2)

Дар ин ҷо;

АСИи – арзиши сармояи инсонии инфиродӣ;

АИСИи– арзиши ибтидоии сармояи инсонии инфиродӣ;

АДКСИи=γ1× АИСИи – арзиши дониши кӯҳнашудаи сармояи инсонии инфиродӣ;

АДМСИи =γ2×АИСИи – арзиши дониш, малакаи сармояи инсонии инфиродӣ;

АССИи – арзиши сармоягузории сармояи инсонии инфиродӣ;

АДПҚСИи=γ3× АИСИи – арзиши дониши пинҳонӣ, қобилиятҳои сармояи инфиродии инсонӣ;

γ1, γ2, γ3, γ4 коэффисиентҳои вазнӣ мебошанд, ки аз ҷониби мутахассисон муайян карда мешаванд.

Дониш зуд кӯҳна мешавад, аз ин рӯ барои инсон муҳим аст, ки пайваста донишҳои муфидро ба даст оварад ва ба кор барад. Одамон донишу малакаеро ҷамъ мекунанд, ки яке аз шаклҳои асосии сармоя дар низоми иқтисодии ҳозира ба ҳисоб мераванд. Ҳангоми таҳлили ҷузъҳои формулаи 2 сармояи инсонии инфиродӣ мо ба хулосае омадем, ки арзиши сармояи инсонӣ аз такмили тадрис ва тақвияти дониш вобаста аст. Захираи дониш ба се категорияи сармоя мувофиқ аст:

1. донише, ки дар асбобҳои физикӣ, мошинҳо, коркардҳо, тадқиқотҳо таҷассум ёфтааст, яъне донишҳои ҷамъшуда, ки бо мурури замон кӯҳна мешаванд;

2. донише, ки бо мақсади гирифтани таҳсилот, тахассус ва ба даст овардани малакаҳо дар шахс таҷассум ёфтааст;

3. дониши пинҳонӣ (пинҳон), масалан: китобҳо, китобҳои дарсӣ, дастурҳо.

Интиқоли дониш ба афзоиши сармояи инсонӣ мусоидат мекунад.

Интиқоли дониш чунин ҷузъҳоро дар бар мегирад, ба монанди манбаи (фиристанда) дониш, қабулкунандаи дониш, муносибати байни сарчашма ва қабулкунандаи дониш, канали интиқол ва заминаи умумӣ. Интиқоли дониш дар сатҳи инфиродӣ, сатҳи микро, сатҳи мезо, сатҳи макро ва сатҳи ҷаҳонӣ сурат мегирад.

Дониш дар дохили муассиса барои таъмини навоварӣ, маҳсулнокӣ, сифат истифода мешавад ва ҷузъи муайянкунандаи ғолибият дар рақобат дар ҷустуҷӯи муштариён, технологияҳо, ҳалли техникӣ, донишҳои махсус, маблағгузорӣ мебошад, ки афзалияти бартарии ғайримоддиро ба вуҷуд меорад. Иқтисоди дониш, динамикаи рушди созмонҳо ва системаҳои маҳаллӣ ба истифодаи захираҳои маърифатӣ ва ғайримоддӣ ва объектҳои ғайримоддӣ асос ёфтааст. Афзалияти ғайримоддиро доираи хусусиятҳои дороиҳои ғайримоддии муассиса ташкил медиҳад.

Сармояи инсонӣ ба дороиҳои ғайримоддии созмон мансуб аст, ки шакли ҷисмонӣ надоранд, вале барои муассиса арзиши муайян доранд. Сармояи инсонӣ дороии созмон мегардад. Сармояи инсониро иваз кардан мумкин нест. Дар муассиса, сармояи инсонии инфиродӣ фарҳанг ва муҳити корпоративиро ташкил медиҳад.

Сармояи инсонӣ ба одамон хос аст ва наметавонад ба муассиса тааллуқ дошта бошад. Мафҳуми сармояи инсонии муассисаро бо роҳҳои гуногун шарҳ додан мумкин аст. Ин метавонад захирае бошад, ки ба муассиса тааллуқ дорад – ғояҳо, технологияҳо, ноу-хау, таҷҳизот, тадқиқоти илмӣ, тавсифи вазифаҳо ва ғайра [93, с.16-17].

Аз тарафи дигар, сармояи инсонӣ сарвати созмон дар робита бо тахассуси кормандони он мебошад. Сармояи инсонии муассиса бо ёрии кормандон, дониш, малака, қобилият, истеъдод ва салоҳиятҳои модарзод ва ҳосилшудаи онҳо ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, сармояи инсонии муассиса арзиши умумии аз ҷониби кормандони муассиса мувофиқи дониш, малака ва қобилиятҳои онҳо бо истифода аз захираҳои муассиса эҷодшударо ифода мекунад.

Ташаккули сармояи инсонии муассиса бо усулҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- ба даст овардани (интихоб ва ба кор қабул кардан);
- ҷалб ва нигоҳдорӣ;
- инкишоф ва таълим;
- ҳамроҳшавӣ ва ё азхуднамоӣ [15, с.236].

Роҳҳои такмили сармояи инсонии муассиса:

- тренингҳо;
- мониторинги иҷроиш;
- муоширати мустақим;
- ӯҳдадориҳои мушаххаси корӣ;
- ҳавасмандкунӣ.

Воситаи маъмултарини такмили ихтисос омӯзиши аз ҷониби корфармо пешниҳодшуда мебошад. Арзиши сармояи инсонии муассиса аз категорияи коргарон вобастагӣ дорад.

Ба арзиши сармояи инсонии муассиса: салоҳияти баланди касбӣ, нерӯи зеҳнӣ ва эҷодӣ, қобилияти дарки навоварӣ ва иштирокчии навоварӣ будан, мутобиқшавӣ ба шароити зудтағйирёбандаи истеҳсолот, азхуд кардани якчанд ихтисос, ҳаракати касбӣ, масъулият ва хусусиятҳои шахсӣ таъсир мерасонанд. Арзиши сармояи инсонии муассиса эҳтимолият аст. Сармояи инсонии муассиса дорои арзишест, ки бояд танҳо дар истилоҳи иқтисодӣ дарк карда шавад. Арзиши ин навъ аҳамияти шахсро барои оила, ҷомеа ва дигар ҷанбаҳои шабакаи иҷтимоии шахс ба назар намегирад. Таваҷҷӯҳи аввалиндараҷаи арзиши сармояи инсонии муассиса ба таври қатъӣ ба маҳорат, дониш ва таҷрибае, ки шахс соҳиби он аст ва то чӣ андоза ин дороиҳо нисбат ба корфармои мушаххас арзиш дорад. Сармояи инсонии муассиса шаклҳои дигари сармояро ба вуҷуд меорад.

Мисоли он, ки инсон чӣ гуна сармояи инсониро ба даст меорад, омодагии касбии варзишгарон аст. Аксар вақт, варзишгар раванди омодагӣ ба касби варзиширо аз омӯхтани асосҳои ин намуди варзиш оғоз мекунад: гирифтани маълумот, иштирок дар чорабиниҳои варзишӣ, андӯхтани таҷриба дар намуди муайяни варзиш.

Бо дарназардошти он, ки омезиши дониш, истеъдод ва таҷриба кифоя аст, ба варзишгар имкони бозӣ кардани касбӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар он ҷо таҷрибаи иловагӣ ба даст меорад.

Тамоми ин раванд арзиши иқтисодӣ дорад, зеро сармояи инсонии варзишгар дар ин ё он намуди варзиш меафзояд, ки ин боиси дастовардҳои (натиҷаҳои) варзишӣ дар мусобиқаҳои гуногун мегардад. Арзиши сармояи инсонии чунин варзишгар бо нишондоди кор меафзояд ва ӯ ба «бренд»-и бозоргир табдил меёбад [14, с.234]. Сармояи инсонии муассиса метавонад ҳамчун маҷмӯи сармояи инфиродии кормандони ин муассиса ифода карда шавад:

$$ЧК_о = \sum_{t=1}^{n} ЧК_и$$

Сармояи инсонии муассиса манбаи бартарии рақобат буда, дорои салоҳиятҳои дастаҷамъӣ, ноу-хау, навоварӣ, расмиёти ташкилӣ, технологияҳои интеллектуалӣ, фарҳанги корпоративӣ ва сармояи муносибатӣ мебошад. Армстронг се омили муҳимтарини ба даст овардани бартарии рақобатро муайян мекунад: навоварӣ, сифат ва арзиши роҳбарӣ, аммо ҳамаи ин ба сифати захираҳои инсонии муассиса вобаста аст. Дар иқтисоди муосир худи мавҷудият ва рушди муассиса аз навоварии он вобаста аст.

Сармояи инсонӣ ҳамчун дороии корхона баҳисобгирии муҳосибиро талаб мекунад. Обрӯи муассиса, бренди корфармо ба ҷалби сармояи инсонӣ ба муассиса таъсир мерасонад. Сармояи инсонӣ метавонад муассисаро дар ҷустуҷӯи имкониятҳои беҳтар барои муҳити корӣ, омӯзиш ва рушд ва қадрдонӣ ва эътирофи беҳтар тарк кунад.

Тавре ки маълум аст, дар миқёси ҷумҳурӣ сармояи инсонӣ бомаром ташаккул наёфтааст. Дар баъзе қисматҳои ҷумҳурӣ сармояи инсонӣ ба таври бояду шояд рушд накардааст.

Таъсири сармояи инсонӣ аз нишондиҳандаҳои иқтисодӣ вобаста аст:

• таъсир ба ҳосилнокии бахши шуғл;

• васеъ намудани имкониятҳои шуғл барои шахсони дорои сатҳи муайяни сармояи инсонии инфиродӣ.

Таъсири сармояи инсонӣ аз сатҳи музди меҳнат дар муҳоҷирати хатмкунандагони донишгоҳҳо ба кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкунанда, муҳоҷирати донишҷӯён, ташкили агломератсияҳои дар ҳоли рушд ва рушди инфрасохтори ҷумҳурӣ вобаста аст. Намунаи муҳоҷирати донишҷӯён аз ҷойҳои истиқомати доимӣ ба ҷойҳои дорои сатҳи таҳсилоти олӣ ва баъд аз гирифтани таҳсилоти олӣ ба шуғли аввала мушоҳида мешавад. Ҷараёни довталабон ба мактабҳои олӣ ва донишгоҳҳо бештар аз хусусиятҳои иқтисодӣ ё инноватсионии ҷумҳурӣ вобаста аст. Муҳоҷирати сармояи инсонӣ ба истеҳсоли донишҳои ҷумҳуриявӣ мусоидат мекунад. Базаи донишҳои ҷумҳуриявӣ дар ҷалби хатмкунандагони донишгоҳҳо ба кори маҳаллӣ нақши муҳим мебозад. Системаи донишгоҳҳои ҷумҳурӣ ба афзоиши базаи донишҳои минтақавии маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Нишондиҳандаҳои инноватсионӣ бевосита ба шумораи хатмкунандагони мактабҳои олӣ дар иқтисодиёт вобастаанд.

Минтақаҳои инноватсионӣ, ки дороиҳои назарраси донишҳои минтақавиро нишон медиҳанд, майл доранд, ки ҳавзи ғании малакаҳо, ғояҳо ва технологияҳо, муҳити фарҳангӣ ва рушди тиҷоратро нишон диҳанд.

Маҳорат, ғояҳо ва технологияҳо ҳам дар сармояи инсонии қувваи кории ҷумҳурӣ ва ҳам дар сармояи ҷисмонии аҳолии ҷумҳурӣ таҷассум ёфтаанд. Норасоии сармояи инсонии ҷумҳурӣ омили коҳиши сармоягузорӣ ба иқтисоди ҷумҳурӣ ва дар натиҷа таназзули иқтисодӣ мебошад. Нигоҳ доштани кадрҳои касбӣ ва баландихтисос яке аз мушкилоти нигоҳдории сармояи инсонии ҷумҳурӣ мебошад.

Глобализатсия ва мамлакатҳои босуръат рушдёбанда ба хуруҷи истеъдодҳо аз мамлакатҳои сусттараққикарда таъсир мерасонанд. Мамлакатҳои инноватсионӣ муҳити рақобатпазири иқтисодиро фароҳам меоранд, ки бозорро ташаккул медиҳад.

Мавҷудияти дороиҳои донишҳои ҷумҳуриявӣ тавассути донишгоҳҳои маҳаллӣ ва пажӯҳишгоҳҳо навовариҳои мамлакатро таъмин мекунад. Таҳқиқоти маҳаллӣ сохторҳои тиҷоратии мамлакатро инкишоф медиҳад ва қувваи кории маҳаллиро тавлид мекунад.

Демография нисбат ба тамоюлҳои рушди оянда бозори миллии меҳнат ва сармояи миллии инсонӣ талабҳои қатъӣ мегузорад. Сохтори синну соли аҳолӣ ба сӯи афзоиши шумораи одамони аз синни қобили меҳнат калонтар гузашта истодааст. Шумораи аҳолии қобили меҳнат кам мешавад. Ин тамоюлҳо боиси хеле зиёд шудани бори демографии аҳолии қобили меҳнат мегардад.

Сармояи инсонии миллӣ ҷузъи таркибии сарвати миллии он мебошад. Шарти ҷамъшавии сармояи инсонӣ сифати баланди зиндагӣ мебошад. Рушди сармояи инсонӣ ва беҳбуди сифати зиндагӣ бештар ба татбиқи лоиҳаҳои миллӣ такя мекунад. Сармояи инсонӣ қобилияти аҳолӣ барои рушди иқтисодӣ мебошад.

Сармояи миллии инсонӣ дар бар мегирад:

- сармояи иҷтимоӣ;
- сармояи сиёсӣ;
- афзалиятҳои миллии зеҳнӣ;
- афзалиятҳои рақобатпазирии миллӣ;
- потенсиали табиии миллат [86, с.49].

Сармояи миллии инсонӣ як қисми захираҳои инноватсионии (эҷодӣ) меҳнатӣ, донишҳои ҷамъшудаи рақобатпазир ва сермаҳсул, низоми инноватсиони, сармояи зеҳнӣ ва технологияҳои инноватсионии тамоми соҳаҳои ҳаёт ва иқтисодиёт, инчунин сифати зиндагӣ мебошад, ки дар якҷоягӣ рақобатпазирии иқтисодиёти кишвар ва давлатро дар бозорҳои ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ таъмин менамояд.

Сармояи инсонии миллӣ аз рӯи арзиши он чен карда мешавад, ки бо усулҳои гуногун – сармоягузорӣ, тахфиф ва ғайра ҳисоб карда мешавад. Арзиши сармояи инсонии миллӣ ҳамчун маҷмӯи сармояи инсонии ҳамаи одамон ҳисоб карда мешавад. Сармояи инсонии миллӣ беш аз нисфи сарвати миллии ҳар як кишвари рӯ ба тараққӣ ва зиёда аз 70-80% кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонро ташкил медиҳад. Хусусиятҳои сармояи инсонии миллӣ рушди таърихии тамаддунҳои ҷаҳонӣ ва кишварҳои ҷаҳонро муайян мекунанд.

Сармояи инсонии миллӣ дар асрҳои 20 ва 21 омили асосии интенсивии рушди иқтисодиёт ва ҷомеа буд, боқӣ мемонад. Амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути рушди низоми миллии инноватсионӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба даст оварда мешавад.

Глобализатсия ҳамчун ҳаракати озод ва табиии тамоми захираҳо: сармоя, молҳо, технология ва одамон фаҳмида мешавад. Глобализатсияи иқтисод сатҳи миллӣ ва глобалии рушди сармояи инсониро ба вуҷуд меорад. Глобализатсия имконият медиҳад, ки ба ҳавзҳои нави сармояи инсонӣ дар саросари ҷаҳон дастрасӣ пайдо кунад. Гузаронидани сармояи инсонӣ ва истеъдодҳо дар сарҳадҳои миллӣ хатари рушди иқтисодиро барои созмонҳо ва кишварҳое ба вуҷуд меорад, ки ҳавзи сармояи инсониро тарк мекунанд.

Ҳаракати глобалии сармояи инсонӣ дар дохили корпоратсияҳо ва муассисаҳои ҷаҳонӣ даромади иқтисодии онҳоро афзоиш медиҳад. Муҳоҷирати байнисарҳадии коргарони соҳибихтисос дар тӯли 20 соли оянда метавонад боиси афзоиши бекорӣ ва ноором иҳои иҷтимоӣ гардад.

Сармояи инсонии ҷаҳонӣ маҷмӯи маълумот, таҷриба, сифатҳои шахсӣ ва салоҳиятҳое мебошад, ки дар қувваи корӣ дар саросари ҷаҳон мавҷуд буда, ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд. Консепсияи коргарон ҳамчун дороиҳои муҳиме, ки арзиши ченшавандаи иқтисодӣ доранд, боиси сиёсати рушди созмонҳои байналмилалӣ дар кишварҳои сусттараққикарда шудааст. Аксари қонунҳои байналмилалӣ дар атрофи ҳуқуқҳои коргарон ва эътирофи аҳамияти эҷоди сармояи инсонии арзиши баланд барои саломатӣ ва суботи кишвар тамаркуз мекунанд. Сармояи инсонии аз ҳама рақобатпазир қувваи корӣ аз Чин, Ҳиндустон ва Кореяи Ҷанубӣ мебошад.

Таҳлилгарон ва созмонҳои байналмилалии рушди иқтисодӣ иқтидори кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва муваффақияти кӯшишҳои сармоягузориро тавассути нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ба мисли суръати ташаккули сармояи инсонӣ арзёбӣ мекунанд.

Суръати ташаккули сармояи инсониро «Индекси рушди инсон» муайян мекунад, ки маълумотро дар бораи давомнокии умр, сатҳи таҳсилот ва даромади миёнаи шахсиро дар бар мегирад. Консепсияи сармояи инсонии ҷаҳонӣ арзишҳои миқдории қувваи кориро дар кишварҳои гуногун муқоиса ва арзёбӣ мекунад.

Глобализатсияи сармояи инсонӣ муассисаҳоро ба навоварӣ ва тағир додани таҷрибаҳои идоракунии сармояи инсонӣ ҳавасманд мекунад. Ташаккули сармояи инсониро дар ҳар як кишвар тавассути сармоягузорӣ ба маориф, низоми тандурустӣ, таҳкими шароити зиндагии оилавӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандӣ ба даст овардан мумкин аст.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Развитие инноваций в Сингапуре. М. 20– [Электронный ресурс] // Режим доступа: https:// rosinfocominvest.ru/upload/iblock/62c/ 62cb7ed735db67.
2. Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution, 1958. – https// karollgomes. wordpress.com/uploads/2014/10/ minser1958. -5 с.
3. Носкова К.А. Многоуровневая система оценки человеческого капитала // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2014. № 4 [Электронный ресурс]. URL: http://ekonomika.snauka.ru/2014/04/4842 (дата обращения: 31.07.2014). 324 с.
4. Экономический энциклопедический словарь: в 2 т. Т.2 / [Мочерний С.В., Ларша Я.С., Устенко О.А.]; ред.С.В. Мочерный. - Львов: Мир - 2006. – 271 с.

НЕРӮИ ЗЕҲНИИ ҶАВОНОН ҲАМЧУН АСОСИ ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ДАВРАИ РАҚАМИСОЗӢ

Раҳмоналиева Ҳусния

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалии ДДТТ.

Аннотатсия. Мақсади асосии ин мақола аз он иборат аст, ки нақши нерӯи зеҳнии ҷавононро дар раванди ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити рушди босуръати рақамсозӣ ба таври илмӣ таҳлил намояд. Дар ин замина, мақола сиёсатҳои давлатӣ ва стратегияҳои миллӣ оид ба рушди захираҳои инсонӣ,ислоҳоти низоми таҳсилот, рақамигардонии соҳаҳои иқтисод ва имконияти татбиқи ин равандҳоро аз ҷониби ҷавонон мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Инчунин, омилҳои таъсиргузор ба ташаккули қобилиятҳои зеҳнии ҷавонон, аз ҷумла дастрасӣ ба таҳсилоти босифат, муҳити инноватсионӣ, барномаҳои давлатии дастгирии ҷавонон, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иқдомҳои бахши хусусӣ дар ин самт мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Калидвожаҳо: Сармояи инсонӣ, нерӯи зеҳнии ҷавонон, СММ, Бонки Ҷаҳонӣ, IT, экосистемаҳои инноватсионӣ, ЮНЕСКО, стартап.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СИЛА МОЛОДЕЖИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ПЕРИОД ЦИФРОВИЗАЦИИ

Рахмоналиева Хусния

ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений ТГУК.

Аннотация. Основная цель данной статьи заключается в научном анализе роли интеллектуального потенциала молодежи в процессе формирования человеческого капитала в условиях стремительного цифрового развития. В этом контексте в статье рассматриваются государственные политики и национальные стратегии по развитию человеческих ресурсов, реформы системы образования, цифровизация отраслей экономики, а также возможности реализации этих процессов молодежью. Кроме того, исследуются факторы, влияющие на формирование интеллектуальных способностей молодежи, включая доступ к качественному образованию, инновационную среду, государственные программы поддержки молодежи, международное сотрудничество и инициативы частного сектора в данной сфере.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный потенциал молодежи, ООН, Всемирный банк, IT, инновационные экосистемы, ЮНЕСКО, стартап.

THE INTELLECTUAL POWER OF YOUTH AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN THE ERA OF DIGITALIZATION

Rakhmonalieva Husniya

assistant at the Department of World Economy and International Relations, TSUK**.**

Annotation. The main objective of this article is to provide a scientific analysis of the role of youth intellectual potential in the process of human capital formation amid rapid digital development. In this context, the article examines government policies and national strategies for

human resource development, education system reforms, the digitalization of economic sectors, as well as the opportunities for youth to implement these processes. Furthermore, the factors influencing the development of youth intellectual capacities are explored, including access to quality education, an innovative environment, government youth support programs, international cooperation, and private sector initiatives in this field.

Keywords: human capital, intellectual potential of youth, UN, World Bank, IT, innovation ecosystems, UNESCO, startup.

Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушди иҷтимоию иқтисодии худ ворид гардидааст. Марҳалае, ки дар маркази он таҳкими пояҳои иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар ва ташаккули сармояи инсонӣ ҳамчун унсури калидии амнияти миллӣ қарор дорад. Сармояи инсонӣ, ки маҷмӯи дониш, малака, тахассус, саломатӣ ва қобилиятҳои эҷодии инсонро фаро мегирад, на танҳо манбаи асосии истеҳсолот ва инноватсия мебошад, балки ҳамчун омили муҳими рушди устувор ва идоракунии босамари ҷомеа хизмат мекунад.

Дар баробари ин, сармояи инсонӣ барои тақвияти қудрати иқтисодию иҷтимоии давлат, баланд бардоштани тавоноии идоракунӣ ва таъмини ҳаракати устувори давлати соҳибистиқлоли миллӣ нақши калидӣ мебозад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди инсон танҳо ба такмили сатҳи маълумот маҳдуд намешавад. Он равандест фарогир, ки беҳдошти саломатии ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ, афзоиши қобилияти фикрронӣ, ташаккули ҳунарҳои амаливу зеҳнӣ ва тақвияти неруи эҷодиро дар бар мегирад. Ин омилҳо барои истифодаи самарабахши иқтидори миллии кишвар ва пешбурди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа аҳамияти хоса доранд.

Чуноне, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатиашон қайд намуданд: «Рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад. … сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ барои давлату Ҳукумат аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад».[1]

Рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ҳамчун ташаббуси стратегӣ арзёбӣ мешавад, зеро маҳз он имконият медиҳад, ки кишвар дар фазои рақобатии ҷаҳонӣ мавқеи устувор пайдо намояд. Дар солҳои охир, низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи нави ислоҳоти ҷиддиро таҷриба мекунад. Ин ислоҳот ба баланд бардоштани сифати таҳсилот, мутобиқ кардани муҳтавои таълим ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ва омодасозии мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи бозори муосири меҳнат равона шудаанд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки ин раванд, ҷорӣ кардани барномаҳои таълимӣ мебошад, ки ба касбҳои бозоргир ва навоварона, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ, муҳандисӣ, экология, идоракунии инноватсионӣ ва соҳибкорӣ нигаронда шудаанд. Ин иқдомҳо ба ташаккули неруи зеҳнии ҷавонон ва болоравии имкониятҳои касбии онҳо мусоидат карда, заминаи устувор барои рушди иқтисодиёти муосир ва баланд бардоштани нуфузи байналмилалии кишвар фароҳам меоранд.[2]

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки дар он иқтисодиёт ба зинаи рақамӣ ворид шуда, дониш ва маҳорат ба манбаи асосии рушди давлатҳо табдил ёфтааст, сармояи инсонӣ ба унсури калидии пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ мубаддал гардидааст. Дар ин раванд, нерӯи зеҳнии ҷавонон муҳимтарин захираи стратегӣ маҳсуб мешавад, зеро насли ҷавон дорои қобилияти баланди мутобиқшавӣ, эҷодкорӣ ва истифодаи технологияҳои нав мебошад.

Дар солҳои **2024–2025**, бахусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи рушди зеҳният, баланд бардоштани саводи рақамӣ, таъмини имкониятҳои баробар дар таҳсил ва ҷалби ҷавонон ба иқтисодиёти ҷаҳонии рақамӣ яке аз афзалиятҳои сиёсати давлатӣ гардид. Барномаҳои давлатӣ, стратегияи миллии рақамикунонӣ, ислоҳоти таҳсилоти олӣ ва ташкили экосистемаҳои инноватсионӣ далел бар онанд, ки Тоҷикистон ба тақвияти сармояи инсонӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд.

Рақамикунонӣ дар соли 2024–2025 ба марҳилаи нав ворид гардид. Бунёди инфрасохтори рақамӣ, рушди хизматрасониҳои электронӣ, афзоиши талабот ба кадрҳои IT, шуғли фосилавӣ, таҳсилоти онлайн ва автоматизатсияи фаъолиятҳои истеҳсолӣ, талабот ба зеҳни баланд ва малакаҳои рақамиро дар ҷомеа афзоиш дод.[3]

Тибқи маълумотҳои СММ ва Бонки Ҷаҳонӣ дар соли 2025 беш аз **70% ҷойҳои корӣ дар ҷаҳон** ба малакаҳои рақамӣ ниёз доранд. Тоҷикистон низ аз ин раванд истисно нест.

Соли 2024 ҳукумати Тоҷикистон **Стратегияи миллии рақамӣ то соли 2040**–ро ба марҳилаи амалигардонӣ ворид кард, ки ҳадафаш рушди иқтисоди рақамӣ, таҳкими сармояи инсонӣ, афзоиши иқтидори зеҳнии ҷавонон ва ташкили ҷомеаи рақамӣ мебошад. [4]

Тоҷикистон дар лоиҳаҳои байналмилалии таълимӣ низ фаъолона иштирок мекунад. Бунёди платформаҳои таҳсилоти онлайнӣ қадами муҳимест, ки ба ҷавонони кишвар имкон медиҳад, ки касбҳои навро фосилавӣ омӯзанд. Курсҳои онлайн оид ба барномасозӣ, маркетинг ва соҳибкорӣ бо усули азхудкунии фосилавӣ барои бисёр ҷавонон дастрас шуда истодаанд, ки ин иқдомҳо барои баланд бардоштани малакаи онҳо ва рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунанд. Яке аз чунин лоиҳаҳо шарикӣ бо USAID мебошад, ки дар доираи он тақрибан 10 000 омӯзгор аз рӯи барномаҳои баланд бардоштани сифати таълим дар деҳот омӯзонида шудаанд. [5]

Дар Тоҷикистон ҷавонон зиёда аз **70% аҳолиро** ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳанда барои мамлакат бартарии демографӣ ва имконияти калон дар рушди сармояи инсонӣ мебошад. Ҷавонони дорои иқтидори зеҳнӣ метавонанд муҳаррики асосии инноватсия, стартапҳо, таҳияҳои рақамӣ, технологияҳои баланд гарданд. [6]

Мусаллам аст, ки тақдири минбаъдаи ҳар як давлату ҷомеа аз насли наврасу ҷавони он вобастагии зиёд дорад. Дар алоқамандӣ бо ин масъала Пешвои миллат дарҷ намуданд, ки дар муқоиса бо соли 2017 (2,1 миллион нафар) теъдоди муҳассилини макотиби миёнаву муассисаҳои таълимии олии касбии кишвар то соли 2023 ба 2,6 миллион нафар расидааст, яъне 0,5 миллион зиёд шудааст.

Ин нишондиҳанда аз он далолат мекунад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри ҷалби насли наврасу ҷавон ба таҳсили илм ва донишандӯзӣ талошу ғамхориҳои пайвастаро амалӣ мегардонанд. Бо зиёд шудани теъдоди хонандагони макотиби миёнаву олии кишвар зарурати бунёди муассисаҳои таълимии нав ва баланд бардоштани имкониятҳои низоми маориф баҳри донишандӯзии хонандагон ба миён меояд.

Пешвои миллат дар паёми хеш тазаккур доданд, ки «…Тоҷикистон тибқи таҳлилҳои ЮНЕСКО ва Бонки Ҷаҳонӣ ба гурӯҳи кишварҳое дохил шудааст, ки ҳаҷми маблағгузории онҳо ба соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлат зиёд мебошад. Дар ин раддабандӣ мамлакати мо аз 183 кишвари таҳти омӯзиш қарордошта ҷойи 21-умро ишғол менамояд».[7] Мавриди таваҷҷуҳи ташкилотҳои байналхалқӣ қарор гирифтани ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва баҳои сазовор додан ба он боз ҳам гуфтаҳои қаблиро дар хусуси талошҳои пайваста ва кӯшишҳои бардавоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати кишварро дар пешрафти ин соҳа тақвият мебахшад.

Дар давраи рақамсозии ҷаҳонӣ нерӯи зеҳнии ҷавонон ба ҷузъи калидии рушду инкишофи сармояи инсонӣ табдил мeёбад. Тоҷикистон дар солҳои 2024–2025 қадамҳои муҳим дар самти рақамисозии иқтисод, таҳсилот ва барномаҳои инноватсионӣ гузошт. Ҷавонони тоҷик дорои иқтидори бузурги фикрронӣ, эҷодкорӣ ва технологӣ мебошанд ва метавонанд дар рушди иқтисодиёти рақамӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии миллӣ ва густариши нуфузи байналмилалии кишвар нақши ҳалкунанда бозанд.[8] Таҳкими нерӯи зеҳнии ҷавонон – ин таҳкими сармояи инсонӣ, пешрафти иқтисодӣ, устувории иҷтимоӣ ва ояндаи давлат мебошад. Барои амалӣ гардидани ин ҳадаф, зарур аст, ки ислоҳоти соҳаи таҳсилот, барномаҳои инноватсионӣ, сиёсати давлатии ҷавонон ва инфрасохтори рақамӣ пайваста такмил дода шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. https://www.president.tj/ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024. шаҳри Душанбе.
2. Аслиддинов, Ф. «Сармояи инсонӣ ва рушди иқтисоди миллӣ». Душанбе, 2022.
3. Нурзода, С. «Таҳсилоти олӣ ва рақобатпазирии кадрҳо дар Тоҷикистон». Душанбе, 2023.
4. Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ (2025). Трансформатсияи рақамии Тоҷикистон – 2025.
5. Вазорати маориф ва илми ҶТ (2024–2025). *Маълумоти таҳсилоти олӣ.*
6. Кумитаи омори ҶТ (2024). *Маълумоти демографӣ.*
7. https://www.president.tj/ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024. шаҳри Душанбе.
8. Ҳусейнов, Ҷ. «Нерӯи зеҳнии ҷавонон ва инноватсия дар Тоҷикистон». Душанбе, 2024.

ПРОБЛЕМАҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Сафаралиев Фарҳод Сангович

саромӯзгори кафедраи методикаи таълими физика ва технологияи маводҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 917-95-00-47, **E-mail:** farhod_sangovich@mail.ru

Аннотатсия. Муаллифон проблемаи актуалии ҷорӣ кардани технологияҳои рақамиро дар системаи таҳсилоти олӣ дида баромадаанд. Азбаски дар айни замон донишгоҳҳои ҷумҳурӣ рақамикунонии таҳсилотро ҳамчун пешомадҳои рушди ояндаи худ ишорат мекунанд, он гоҳ барои муаллифон кор мантиқан ин муайян кардани индикаторҳо ва принсипҳои рақамикунонии таҳсилоти олӣ ва ошкор кардани проблемаҳо мебошад. Инчунин шавқу рағбати таҳқиқотии муаллифон барои ҳал кардани проблемаҳои нишон дода шуда бо мақсадҳои такмил додани раванди таҳсилотӣ равона карда шудааст. Маҷмуан дида баромадани раванди рақамикунонии донишгоҳҳо зарурияти баланд бардоштани сифати таҳсилотро бо татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ қонеъ мекунонанд. Методологияи таҳқиқот ба лавозимоти васеи методҳои умуминазариявӣ ва махсус такя мекунад. Дар мақола таҳлили мунтазамӣ истифода бурда шудааст, ва он имконият медиҳад, ки ҷабҳаҳои мазмунии рақамикунонии таҳсилот дар шароитҳои постиндустриалии ҷомеа муайян карда шавад. Татбиқ намудани методи сохторӣ-функсионалӣ ба муаллифон имконияд дод, ки синоними рақамикунонии донишгоҳҳо бо назардошти ошкор кардани тарафҳои мусбат дида баромада шаванд. Барои ин ба таъминоти барномавии хеле босифат ва устувор, коркарди маҷмӯйии алгоритми раванди таҳсилотӣ бо назардошти формати омехта таваҷҷӯҳ додан лозим аст.

Калидвожаҳо; рақамикунонии таҳсилот, таҳсилоти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, онлайн-курсҳо, технологияҳои интерактивӣ, таҳсилоти олӣ, муассисаи олии таълимӣ.

ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сафаралиев Фарҳод Сангович

старший преподаватель кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Тел.: (+992) 917-95-00-47, **E-mail:** farhod_sangovich@mail.ru

Аннотация. Авторами рассмотрена актуальная проблема внедрения цифровых технологий в систему высшего образования. Поскольку в настоящее время республиканские вузы обозначают цифровизацию образования как перспективу своего развития, то логичной задачей для авторов является определение показателей и принципов

цифровизации высшего образования и выявление проблем. Также исследовательский интерес авторов направлен на решение обозначенных проблем с целью совершенствования образовательного процесса. Комплексное рассмотрение процесса цифровизации вузов удовлетворяет потребность в повышении качества образования посредством внедрения цифровых технологий. Методология исследования основана на широком спектре общетеоретических и специальных методов. В статье используется системный анализ, позволяющий выявить содержательные аспекты цифровизации образования в постиндустриальных условиях общества. Применение структурно-функционального метода позволило авторам рассмотреть синонимы цифровизации вузов с учетом выявления позитивных сторон. Для этого необходимо уделять внимание качественному и стабильному программному обеспечению, комплексной разработке алгоритма образовательного процесса с учетом смешанного формата.

Ключевые слова: цифровизация образования, цифровое образование, цифровые технологии, онлайн-курсы, интерактивные технологии, высшее образование, высшее учебное заведение.

PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION

Safaraaliev Farhod Sangovich

Senior Lecturer at the Department of Methods of Teaching Physics and Materials Technology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

Tel.: (+992) 917-95-00-47, E-mail: farhod_sangovich@mail.ru

Abstract. The authors examine the pressing issue of implementing digital technologies in the higher education system. Since currently republican universities designate the digitalization of education as a prospect for their development, a logical task for the authors is to determine the indicators and principles of digitalization of higher education and to identify problems. The authors' research interest is also directed towards solving the identified problems in order to improve the educational process. A comprehensive examination of the digitalization process in universities meets the need to enhance the quality of education through the introduction of digital technologies. The research methodology is based on a wide range of general theoretical and special methods. The article employs systemic analysis, which allows revealing the substantive aspects of education digitalization in post-industrial societal conditions. The application of the structural-functional method enabled the authors to consider synonyms of university digitalization, taking into account the identification of positive aspects. To achieve this, attention must be paid to high-quality and stable software, as well as the comprehensive development of an algorithm for the educational process, considering a blended format.

Keywords: digitalization of education, digital education, digital technologies, online courses, interactive technologies, higher education, higher educational institution.

Муқаддима

Аҳамияти донишгоҳи муосир бо маҷмӯйи индикаторҳо алоқаманд мебошад. Дар байни асосиҳо – ин мавҷуд будани барномаҳои самараноки тезҳаракатии академӣ, сифати хизматрасониҳои таҳсилотии дар ихтиёр дошта, дараҷаи тахассуси баланди ҳайати профессорон-муаллимон мебошад. Бо вуҷуди ин ташкил кардани чунин намудҳои фаъолиятнокӣ, бо ҳар ҳол рақамикунонии таҳсилоти олиро дар назар дорад. Такмил додани таҳсилоти олӣ истифода бурдани технологияҳои муосирро дар назар дорад, ки табдилёбии муҳити таҳсилотиро ҷалб мекунад ва барои хеле босифат омода кардани хатмкунандагони муассисаҳои олии таълимӣ кӯмак мерасонад.

Методҳо ва принсипҳои таҳқиқот

Методологияи таҳқиқот ба лавозимоти васеи методҳои умуминазариявӣ ва махсус такя мекунад. Дар мақола таҳлили мунтазамӣ истифода бурда шудааст, ва он имконият медиҳад, ки ҷабҳаҳои мазмунии рақамикунонии таҳсилот дар шароитҳои постиндустриалии ҷомеа муайян карда шавад. Татбиқ намудани методи сохторӣ-функсионалӣ ба муаллифон имконияд дод, ки синоними рақамикунонии донишгоҳҳо бо

назардошти ошкор кардани тарафҳои мусбат дида баромада шаванд. Методи баромадан аз мавҳум ба муайян дар ҷудо кардани минтақаи проблемавии рақамикунонии донишгоҳҳо зарур мебошад. Муносибати аксиологӣ дар матни дида баромадани дегуманизатсияи таҳсилоти олӣ дар доираи рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ истифода бурда шуда буд.

Натиҷаҳои асосӣ

Аз нав ташкил кардани раванди таҳсилотӣ дар тарафи истифода бурдани технологияҳои рақамӣ бо як қатор шароитҳо алоқаманд мебошад.

Якум, раванди таълими рӯзона бо сабаби хатару таҳдидҳои паҳн шудани пандемия умуман имконнопазир буд. Зарурияти пайдо шудани рақамикунонии донишгоҳҳо дар доираи таҳсилоти фосилавӣ амалӣ карда шуданд.

Дуюм, раванди таҳсилоти дар донишгоҳҳо бо талаботҳои бозори меҳнат алоқаманд мебошад, вақте ки талаботи соҳибкорон ба амал меояд. Барои ҳамин технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ бо ёрии ташкил кардани онлайн-курсҳо кӯмак мерасонад, ки омода кардани мутахассисон таҷдид карда шавад.

Сеюм, рақамикунонӣ барои ҷалб кардани худи донишгоҳҳо мусоидат мекунад. Довталабон ва донишҷӯйён дар он муассисаҳои таълимие дохил мешаванд, ки ба қадри кифоя дорои инфрасохтор мебошанд.

Ҳамаи дар боло гуфта шудаҳо мубрамияти таҳқиқотро тасдиқ мекунанд ва имконият медиҳанд, ки як қатор проблема ва мухолифатҳо таҳқиқ карда шаванд.

Дар таърихи илм проблемаи технологикунонии ҳаёти ҷомеа чанд маротиба боло баромадааст. Васеъ шудани раванди рақамикунонӣ дар ҳамаи доираи ҳаёти ҷомеа масъаларо оид ба гуногун будани маънои ин хирқа, аз он ҷумла, инчунин дар раванди таҳсилотӣ масъаларо мегузорад. Таҳқиқи омилҳои мусбат ва манфӣ, ки бо паҳн шудани рақамикунонии таҳсилоти олӣ алоқаманд мебошанд, имконият медиҳанд, ки ба савол оид ба пешомадҳои он ва самтиояндаи рушди муассисаҳои олии таълимӣ ҷавоб диҳад.

Гузариши донишгоҳҳо ба платформаи рақамӣ ба пайдо шудани чунин мухолифатҳо мусоидат мекунад:

· талаботи ҷомеа барои дар андозаи пурра истифода бурдани технологияҳои рақамӣ дар сатҳи донишгоҳҳо ва нокифоя будани аз худ кардани онҳо;

· зарурияти рушди маҳоратҳои таҳқиқотии таълимгирандагон дар раванди омӯзиши фанҳои гуногун дар муассисаи олии таълимӣ ва нокифоя будани сатҳи омодагии ҳайати муаллимон нисбат ба истифода бурдани технология;

· зарурияти истифода бурдани барномаҳои гуногуни компютерӣ ва дастнорас будани онҳо.

Аз мухолифати ба амал омада проблемаи таҳқиқот мебарояд, ки на фақат ошкор кардани минтақаи проблемавиро дар истифода бурдани технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим дар донишгоҳҳо, балки инчунин ҳалли онҳоро дар проблемаҳои нишон дода шуда дар назар дорад.

Мақсади мақола – ин таҳқиқ намудани омилҳои мусбат ва манфии рақамикунонии таҳсилоти олӣ ва кор карда баромадани механизми чен кардани он мебошад, ки барои такмил додани раванди таҳсилоти дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ мусоидат мекунад. Аз аломати мақсаднок мебарояд, ки муаллифони мақола чунин вазифаҳоро нишон додаанд:

1) муайян кардани индикаторҳо ва принсипҳои рақамикунонии таҳсилоти олӣ, ки ба паҳншавии он таъсир мекунанд;

2) асоснок кардани проблемаҳое, ки бо технологияҳои рақамӣ дар системаи таҳсилот алоқаманд мебошанд;

3) муайян кардани самти такмил додани таҳсилот дар матни рақамикунонии раванди таҳсилот.

Методологияи таҳқиқот ба лавозимоти васеи методҳои умуминазариявӣ ва махсус такя мекунад. Дар мақола таҳлили мунтазамӣ истифода бурда шудааст, ва он имконият медиҳад, ки ҷабҳаҳои мазмунии рақамикунонии таҳсилот дар шароитҳои

постиндустриалии ҷомеа муайян карда шавад. Татбиқ намудани методи сохторӣ-функсионалӣ ба муаллифон имконияд дод, ки синоними рақамикунонии донишгоҳҳо бо назардошти ошкор кардани тарафҳои мусбат дида баромада шаванд. Барои ин ба таъминоти барномавии хеле босифат ва устувор, коркарди маҷмӯйии алгоритми раванди таҳсилотӣ бо назардошти формати омехта таваҷҷӯҳ додан лозим аст.

Методи баромадан аз мавҳум ба муайян дар ҷудо кардани минтақаи проблемавии рақамикунонии донишгоҳҳо зарур мебошад. Муносибати аксиологӣ дар матни дида баромадани дегуманизатсияи таҳсилоти олӣ дар доираи рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ истифода бурда шуда буд.

Рақамикунонии таҳсилоти олӣ имрӯз дар минтақаи шавқу рағбатҳои давлат ҷой дорад. Дар соли 2022 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул кард, ки ба муаллимони мактабҳои олӣ тааллуқ доштанд, ки мувофиқ ба ин бояд ҳатман курсҳои баланд бардоштани дараҷаи тахассусиро дар доираи технологияҳои рақамӣ гузаронида шаванд. Чунин шавқангезӣ ба чунин индикаторҳо асос карда шудаанд:

1. Самаранокӣ. Сухан оид ба он меравад, ки ворид кардани технологияҳои рақамӣ барои самаранок кофтуков кардани маълумотҳо кӯмак мерасонад, ки ин дар навбати худ истифодаи сермаҳсулии онро таъмин мекунад. Вакте ки ҷамъбаст ба амал меояд, такмил додани интиқоли маълумотҳо ва муҳити робитавии зарурӣ эҷод карда мешавад [9, с. 1-7];

2. Маҳсулнокӣ. Таъсири мусбати рақамикунонӣ аз ҳисоби татбиқ намудани технологияҳои интерактивӣ эҷод карда мешавад. Чунин сохтакориҳои бозигӣ ба сермаҳҳсулии раванди таълим мусоидат мекунад, вақте ки донишҷӯйён босалоҳиятии заруриро дар доираи андозаҳои рақамӣ аз худ мекунанд;

3. Озодӣ. Имкониятҳои рақамикунонӣ амалӣ кардани траекторияҳои фардии таълим аз тарафи донишҷӯйён;

4. Босифатӣ. Азбаски рақамикунонии таҳсилот ба худ мутлақан андозаи нави матнро тасаввур мекунад, дар он ҷо роҳ нисбат ба маълумотҳо бо ёрии андозаи матнӣ ва «расмҳои» аудиовизуалӣ таъмин карда мешавад, ки ин кофтукови маълумотҳоро хеле мубрам мекунад [1, с. 53-56];

5. Омехтагӣ. Афзалияти рақамикунонӣ ба истифода бурдани захираҳои таҳсилотии гуногун асос карда шудааст, ки аз вебинарҳо, ташкил кардани конференсияҳо то китобхонаи электронӣ оғоз мегардад. Илова бар ин, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки раванди таҳсилотӣ аз ҳисоби технологияҳои фосилавӣ, почтаҳои электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ самаранок идора карда шаванд.

6. Ҷаҳонишавӣ. Тарафи пурқуввати рақамикунонӣ ин ба таври трансмиллӣ пешниҳод кардани хизматрасониҳои таҳсилотӣ мебошад. Донишгоҳҳо сарҳади давлати худро мегузаранд ва имконият медиҳанд, ки таҳсилоти босифати донишҷӯйёни аз дигар мамлакатҳо ба даст оварда шавад.

Қайд кардан мумкин аст, ки тарафи пурқуввати раванди рақамикунонӣ дар ҷумҳурӣ ин мавҷуд будани малакаҳои зарурӣ дар донишҷӯйён ҳангоми кор бо технологияҳои рақамӣ мебошад. Аз рӯйи натиҷаҳои пурсиши донишҷӯйён (оид ба кор дар реҷаи дур дар давраи таълими фосилавӣ) дар системаи таҳсилоти олӣ фақат 8,7 %- и пурсидагон доир ба набудани босалоҳияти зарурӣ дар соҳаи фазои таҳсилоти рақамӣ изҳор намуданд [6, с. 3-6].

Ҳамин тариқ, рақамикунонии таҳсилот имрӯз ба худ элементи зарурии раванди таълимро аз ҳисоби рушди онлайн-таҳсилот ва эҷод кардани муҳити мумтозӣ тасаввур мекунад.

Лекин рақамикунонии таҳсилотӣ ба миқдори калони афзалиятҳо нигоҳ накарда, инчунин дорои норасогиҳо мебошад, ки дар матни чунин проблемаҳо дида баромадан мумкин аст:

Якум, нисбат ба мушкилиҳои калидии рақамикунонӣ дегуминазатсияи фазои таҳсилотиро овардан мумкин аст. Ҳамин тавр, аз ҳисоби баробар кардани «муносибати зинда» дар системаи координат «муаллим-донишҷӯй» ба амал меояд. Объективӣ кардани раванди педагогӣ ба амал меояд [3, с. 10]. Аз як тараф, саҳеҳ саф оростани алгоритми ҷавоб

бо ёрии супоришҳои тестӣ дар ташкил кардани назорат аз тарафи муаллимон мусоидат мекунад. Лекин аз тарафи дигар – рӯзона бурдани машғулият бо назардошти хусусиятҳои гурӯҳҳи донишҷӯӣ ба нақши дуюм мегузарад. Махфӣ нест, ки барои педагогҳои мактаби олӣ саф оростани лексияҳо ё ин ки машғулияти семинарӣ ва/ё ин ки машғулияти амалӣ ҳама вақт «аз рӯйи нав» мегузарад, чунки раванди таълим дар шароитҳои робитаи «зинда» ба амал меояд.

Дуюм, муносибати шубҳаомези як қатор педагогҳо нисбат ба андозаи рақамии таълим. Яъне дар муаллимон нуқсонҳои назаррас дар маҳоратҳои истифода бурдани захираҳои рақамӣ мушоҳида карда мешавад. Чунин бесалоҳиятӣ наметавонад, ки ба муносибати донишҷӯйён нисбат ба педагогҳо ва нисбат ба фанҳои таълимӣ таъсир нарасонад, ки онҳо мебаранд [2, с. 22].

Сеюм, қисми аз ҳад зиёди машғулият, ки дар андозаи рақамӣ пешниҳод карда шудаанд, метавонад, ки дар деформатсияи фаъолияти фикрии хонандагон мусоидат намояд. Муҳити мумтозӣ сарҳади мустақилона биниши раванди таълимро вайрон мекунад. Аз рӯйи моҳият таълимгирандагон саъю кӯшиши аз худ кардани мақолаи илмӣ, кори курсӣ ё ин ки рисолаи хатм, реферат, баромад ва м. и. маҳрум мебошанд. Муносиб ва фаврӣ будани рақамикунонии таҳсилот ба «несту нобуд» шудани донишҷӯй ҳамчун шахси эҷодӣ мусоидат мекунад [7, с. 24].

Чаҳорум, расмикунонии омодагии донишҷӯйён аз ҳисоби муносибати стандартикунонӣ нисбат ба назорати дониш аз тарафи ҳайати муаллимон [5, с. 84].

Панҷум, паст шудани сифати таҳсилот аз ҳисоби сатҳи пасти маводҳои таълимӣ, ки дар муҳити мумтозӣ ҷойгир аст [4, с. 13-17].

Шашум, порча-порча кардани матн траекторияи фардии омӯзиши донишҷӯйёнро аз ҳисоби калон будани миқдори маводҳо ба таври манфӣ инъикос мекунанд, ки якдигарро такроран нишон медиҳанд.

Проблемаҳои додашуда натиҷаҳои пурсишро тасдиқ мекунанд, ки соли 2022 аз тарафи ВМ ИҶТ дар байни муаллимони муассисаҳои олии таълимӣ гузаронида шуда буд. Таҳқиқоти мазкур нисбат ба муаллимони ба таҳсилоти фосилавӣ дар шароитҳои паҳншавии COVID-19 тааллуқ дорад. Дар пурсиш 3398 муаллимон иштирок намуданд (тақрибан 15 %-и ҳамаи ҳайати профессорон-муаллимон) [8, с. 33].

Натиҷаҳои пурсиши мазкурро таҳлил намуда, аз нуқтаи назари мо, ба таври айёни хатари таҳсилоти рақамиро дидан мумкин аст. Маҳз барои ҳамин дар доираи проблемаҳои ишорат карда шуда механизмеро кор карда баромадан зарур аст, ки қобилияти хатари додаҳоро баробар кардан дошта бошад. Чунин чораҳоро ишорат кардан мумкин аст:

Якум, зарурияти мушоиат кардани донишгоҳҳо таъминоти барномавии хеле босифат ва устувор. Сухан оид ба роҳ додани муассисаҳои таълимӣ нисбат ба захираҳои таҳсилотии ҷаҳонӣ меравад.

Дуюм, кор карда баромадани алгоритмии маҷмӯйии раванди таҳсилотӣ бо назардошти андозаҳои омехта, ки ҳамчун контенти рӯзона ва мумтозӣ пешниҳод карда мешавад.

Сеюм, кӯмаки меъёрии донишгоҳҳо барои пурарзиш ва функсионалӣ истифода бурдани контенти қонунӣ.

Чаҳорум, кӯмаки молиявии донишгоҳҳо барои имкониятҳои татбиқ намудани платформаҳои пулакӣ.

Панҷум, иваз кардани аксентҳо дар фаъолиятнокии худи муаллимон зарур аст. Сухан доир ба амиқии малакаҳо бо техника ҳангоми омодагӣ нисбат ба машғулиятҳо меравад. Махсусан, ин ба ташкилдиҳандаи методии кори педагог тааллуқ дорад: интихоб кардани таъминоти барномавии зарурӣ, ҷустуҷӯйи онҳо ё ин ки дигар супоришҳо барои донишҷӯйён, ба таври алтернативӣ интихоб кардани вақти таълим ва истироҳат ҳангоми кор бо компютер, мутобиқат кардани назорат кардани иҷроиш ва баҳо додани супориш ва ғ.

Шашум, бо мақсадҳои баробар кардани тамоюли дегуманизатсияи раванди таҳсилотӣ истифода бурдани робитаи донишҷӯйён ва муаллимон дар андозаи омехта – муносибати шахсӣ ва бо ёрии экран зарур аст.

Ҳафтум, аз тарафи муаллим ташаккул додани малакаҳои зарурӣ дар донишҷӯйён барои кофтукови маълумотҳои зарурӣ. Барои ҳамин ҳайати профессорон-муаллимон бояд дар оммаи сайтҳои гуногун, системаҳои кофтуковӣ, захираҳои иттилоотӣ равона карда шуда бошанд. Барои ташкил кардани чунин кофтуков дарк кардани дастгоҳи системаи кофтуковӣ, донистани сайтҳо зарур аст, ки метавонанд «ҳамсафаронӣ» донишҷӯйён дар ҳалли мушкилиҳо бошанд, ки дар раванди аз худ кардани фанҳои таълимӣ пайдо мешаванд.

Ҳаштум, дар машғулиятҳо на фақат барномаҳои компютерии навро истифода бурдан зарур аст, балки инчунин татбиқ намудани лавозимотҳои гуногун дар таълим лозим аст [2, 22].

Нӯҳум, эҷод кардани маҳсулҳои рақамии якҷоя дар байни донишгоҳҳо бо мақсадҳои самаранокии раванди таҳсилотӣ.

Даҳум, гузаронидани онлайн-лекторҳо бо иштироки муаллимони беҳтарин барои баланд бардоштани сатҳи босифатии дониши донишҷӯйён.

Хулоса

Ҳамин тариқ, таҳлили гузаронидашуда имконият дод, ки шартҳои асосии рақамикунонии таҳсилоти олӣ муайян карда шаванд. Шартҳои ошкор карда шуда, бо хавфу хатари паҳн шудани пандемия, чандирии бозори меҳнат ва равандҳои ҷаҳоникунӣ алоқаманд мебошанд. Дар баробари ин гузариши донишгоҳҳо ба платформаи рақамиро пайдо шудани мураккабиҳо, аз нокифоя будани сатҳи аз худ кардани онҳо сар карда, то сатҳи нокифоягии омодагии ҳайати муаллимон нисбат ба истифода бурдани онҳо, дастрас набудани онҳо мушоиат мекунад. Майдони проблемавии рақамикунонии таҳсилот объективӣ кардани раванди педагогиро дар натиҷаи баробар кардани муносибати ҳайати профессорон-муаллимон дар назар дорад. Шаккокии муаллимон нисбат ба андозаи рақамӣ дар проблемаҳо, дар маҳорати истифода бурдани захираҳои рақамӣ пайдо мешавад. Фаъолияти фикрии донишҷӯйён аз ҳисоби аз ҳад зиёд кардани технологияҳои рақамӣ хеле маҳдуд мегардад. Ба таври расмӣ омода кардани донишҷӯйён аз ҳисоби муносибати стандартикунонидашуда нисбат ба назорати дониш аз тарафи ҳайати муаллимон инчунин ба паҳн шудани рақамикунонӣ халал мерасонад. Маҷмӯан дида баромадани раванди рақамикунонии донишгоҳҳо зарурияти баланд бардоштани сифати таҳсилотро бо татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ исбот мекунад. Барои ин ба таъминоти барномавии хеле босифат ва устувор, коркарди маҷмӯйии алгоритми раванди таҳсилотӣ бо назардошти формати омехта таваҷҷӯҳ додан лозим аст, ки ҳамчун контенти рӯзона ва мумтозӣ, кӯмаки меъёрии донишгоҳҳо барои пурарзиш ва функсионалӣ истифода бурдани матни қонунӣ, кӯмаки молиявии донишгоҳҳо барои имкониятҳои татбиқ намудани платформаҳои пулакӣ пешниҳод карда мешавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Бурганова И.Н. Многоуровневое высшее образование в РФ: состояние и проблемы / И.Н. Бурганова, О.А. Фарус // Проблемы современного педагогического образования. - 2021. - № 71-1. - с. 53-56.
2. Гаврилюк Е.С. Основные направления и факторы цифровой трансформации сектора науки и образования / Е.С. Гаврилюк, А.Г. Изотова // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. - 2021. - № 1. - с. 22-31.
3. Данилов С.А. Рискогенность образования и социокультурный потенциал общества в условиях цифровизации / С.А. Данилов, В.А. Ручин // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Философия. Психология. Педагогика. - 2020. - т. 20. - № 1. - с. 10-14.
4. Клочкова Е.Н. Трансформация образования в условиях цифровизации / Е.Н. Клочкова, Н.А. Садовникова // Открытое образование. - 2019. - т. 23. - № 4. - с. 13-22.

5. Минина В.Н. Цифровизация высшего образования и ее социальные результаты / В.Н. Минина // Вестник Санкт- Петербургского университета. Социология. - 2020. - т. 13. - вып. 1. - с. 84-101.
6. Преподаватели высказали свое мнение о вынужденном переходе образовательного процесса в онлайн // Новости Министерства науки и высшего образования РФ. - 2023.
7. Седов Д.Н. Аксиологический анализ цифровизации российского образования / Д.Н. Седов // Вестник Бурятского государственного университета. - 2020. - № 4. - с. 24-30.
8. Справка. По результатам опроса студентов вузов России о работе в удаленном режиме в период вынужденного перехода на дистанционное обучение в марте-июне 2020 года // Общероссийская общественная организация «Российское профессорское образование». - 2020.
9. Строков А.А. Цифровизация образования: проблемы и перспективы / А.А.Строков//Вестник Мининского университета. -2020.-т. 8. - № 2(31).-с. 15.

РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ ТАҲКИМИ ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДӢ БО ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН

Сафаров Усмон Шаҳобиддинович
шутахасиси шуъбаи Раёсати таълими Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Тел: (+992) 888-84-56-88

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили илмии нақши ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Покистон дар рушди сармояи инсонӣ бахшида шудааст. Дар таҳқиқ тавассути баррасии робитаҳои иқтисодӣ, транзитӣ, энергетикӣ, илмиву таълимӣ ва фарҳангӣ нишон дода мешавад, ки густариши ҳамкорӣ метавонад ба баланд бардоштани иқтидори зеҳнӣ, тахассусӣ ва иҷтимоии ҷомеаи тоҷик мусоидат намояд. Мақола ба усули таҳлили муқоисавӣ, иктибос аз манбаъҳои расмӣ, хулосаҳои илмӣ ва далелҳои оморӣ асос ёфта, робитаи мустақими ҳамкориҳои дуҷониба бо такмили неруи инсонӣ дар шароити ҷаҳони муосирро нишон медиҳад.

Калимавожа:Сармояи инсонӣ; Тоҷикистон; Покистон; ҳамкории дуҷониба; таҳсилоти олӣ; иқтисоди донишбунёд; транзит; энергетика; ҳамгироӣ; рушди устувор.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН ПОСРЕДСТВОМ УКРЕПЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ПАКИСТАН

Сафаров Усмон Шахобиддинович
Специалист отдела Управления образования Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 888-84-56-88

Аннотация. Статья посвящена научному анализу роли политического и экономического сотрудничества Республики Таджикистан с Исламской Республикой Пакистан в развитии человеческого капитала. В исследовании демонстрируется, что расширение двустороннего взаимодействия в сферах экономики, транзита, энергетики, образования, науки и культуры положительно влияет на формирование интеллектуального, профессионального и социального потенциала таджикского общества. Работа основывается на сравнительном анализе, официальных данных, современных научных подходах и обоснованных выводах.

Ключевые слова: Человеческий капитал; Таджикистан; Пакистан; двустороннее сотрудничество; высшее образование; экономика, основанная на знаниях; транзит; энергетика; интеграция; устойчивое развитие.

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN THROUGH THE STRENGTHENING OF POLITICAL AND ECONOMIC COOPERATION WITH THE ISLAMIC REPUBLIC OF PAKISTAN

Usmon Shahobiddinovich Safarov

Specialist of the Education Management Department of the Tajik State University of Commerce. Tel: (+992) 888-84-56-88

Annotation. This article provides a scientific analysis of the role of political and economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Pakistan in the development of human capital. The study demonstrates that bilateral collaboration in economic, transit, energy, educational, scientific and cultural spheres contributes significantly to strengthening the intellectual, professional, and social capacity of Tajik society. The article is based on comparative analysis, official data, modern academic methodologies, and evidence-based conclusions.

Keywords: Human capital; Tajikistan; Pakistan; bilateral cooperation; higher education; knowledge-based economy; transit; energy; integration; sustainable development.

Рушди сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳони муосир ба яке аз муҳимтарин ҳадафҳои стратегӣ ва омили калидии рақобатпазирии миллӣ табдил ёфтааст. Барои кишварҳое мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳ ба сӯи рушди устувори иқтисодӣ қарор доранд, сармояи инсонӣ на танҳо захираи меҳнатӣ, балки манбаи асосии эҷодкорӣ, инноватсия ва пешрафти иҷтимоӣ мебошад. Аз ин рӯ, таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳамчун воситаи тақвияти неруи инсонӣ дорои аҳамияти хос мегардад. Дар миёни кишварҳои ҳамкор, Ҷумҳурии Исломии Покистон мавқеи хосро ишғол мекунад, зеро робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, транзитӣ ва илмиву таълимӣ бо ин кишвар ба тавсеаи имкониятҳои зеҳнии ҷомеаи тоҷик мусоидат менамоянд.

Муносибатҳои Тоҷикистон ва Покистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатии Тоҷикистон таҳким меёбанд. Покистон яке аз аввалин давлатҳои минтақа буд, ки истиқлолияти Тоҷикистонро расман эътироф кард ва аз ҳамон солҳо равандҳои ҳамкорӣ то имрӯз ҷараёни устувор касб кардаанд (1). Бо гузашти вақт, заминаҳои нави ҳамкорӣ, аз ҷумла дар соҳаи маориф, илм, энергетика, инфрасохтор ва робитаҳои тиҷоратӣ пайдо шуданд, ки ин ҳама бевосита ба рушди неруи инсонӣ таъсир дорад.

Барои рушди сармояи инсонӣ, пеш аз ҳама, арзишҳои зеҳнӣ, дониш, малака ва муҳити созгор заруранд. Иқтисоддонҳо, аз ҷумла Т. Шултс ва Г. Беккер, таъкид мекунанд, ки сармояи инсонӣ натиҷаи хислатҳои табиӣ набуда, балки маҳсули сармоягузории дарозмуддат дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, илм ва фарҳанг мебошад (2). Аз ин лиҳоз, ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодӣ бо кишварҳое, ки дорои инфрасохтори пешрафтаи омӯзишӣ ва таҷрибаи ғании касбӣ мебошанд, метавонанд ба ташаккули нерӯи инсонӣ такони назаррас бахшанд.

Покистон яке аз марказҳои муҳими илмӣ ва саноатии минтақа буда, дар бахшҳои муҳандисӣ, тиббӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва илмҳои табиӣ таҷрибаи васеъ ва муассисаҳои таълимии қавӣ дорад. Донишгоҳҳои маъруфи ин кишвар, аз қабили Донишгоҳи миллии илмҳо ва технологияҳо, Институти муҳандисӣ ва илмҳои амалии Покистон, Донишгоҳи Қайд-и-Аъзам ва дигарон, дар рейтингҳои байналмилалӣ ҷойгоҳҳои муносибро соҳиб шудаанд (3). Ҳамасола шумораи муайяни донишҷӯёни тоҷик тавассути барномаҳои ҳамкорӣ ва квотаҳои давлатӣ дар ин муассисаҳо таҳсил менамоянд. Ин раванд ба рушди сатҳи тахассусии мутахассисони тоҷик мусоидат карда, бозори меҳнатро бо кадрҳои дорои донишҳои муосир таъмин менамояд.

Аз ҷониби дигар, Тоҷикистон метавонад ба Покистон имкониятҳои омӯзиши забони русӣ, омӯзиши фанҳои гуманитарӣ, таърихи минтақа, равандҳои иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ ва муҳити фарҳангӣ пешниҳод кунад. Ин мубодилаи донишҳо сатҳи ҳамдигарфаҳмии илмӣ ва фарҳангиро боло мебарад.

Чунончи, ҳамкориҳои иқтисодӣ низ ба рушди сармояи инсонӣ бевосита таъсир мегузоранд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари бебаҳрият (landlocked) барои дастрасӣ ба роҳҳои

транзитӣ ба кишварҳои соҳил доштани монанди Покистон ниёз дорад. Бандарҳои Карочӣ ва Гвадар барои Тоҷикистон метавонанд ба сифати роҳҳои муҳимми савдо хизмат кунанд. Имконоти транзитии Покистон дар доираи лоиҳаҳои CAREC ва CPEC барои Тоҷикистон на танҳо имкони дастрасӣ ба бозорҳои ҷанубро фароҳам меорад, балки ба такмили малакаҳои логистӣ, тиҷорати байналмилалӣ, идоракунии транзит ва рушди инфрасохтори миллӣ низ мусоидат менамояд (4).

Ба гайр аз ин, энергетика яке аз самтҳои муҳими ҳамкориҳои дуҷониба ба ҳисоб меравад. Лоиҳаи CASA–1000, ки Тоҷикистонро бо Покистон ва Афғонистон мепайвандад, на танҳо як тарҳи иқтисодӣ, балки мактаби бузурги таҳқиқоту таҷрибаомӯзӣ барои садҳо мутахассис мебошад. Ин лоиҳа таҷрибаи кор бо технологияҳои муосир, идоракунии лоиҳаҳои минтақавӣ, стандарти бехатарии энергетикӣ ва ҳамоҳангсозии байналмилалиро ба миён меорад (5). Ҳар як мутахассиси тоҷик, ки дар ин лоиҳа фаъолият мекунад, қисмати муҳими сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Аз дидгоҳи иҷтимоӣ, робитаҳои фарҳангию илмӣ низ аҳамияти калон доранд. Баргузории конфронсҳои муштарак, барномаҳои табодули илмӣ, ҷаласаҳои байнидонишгоҳӣ ва форумҳои ҷавонон на танҳо дониши мутахассисонро ғанӣ мегардонад, балки ҷаҳонбинии онҳоро низ тавсеа мебахшад. Ин раванд ба рушди таълим, баланд бардоштани сифат ва мазмуни таҳсилот, ва афзоиши тафаккури илмии ҷавонон мусоидат мекунад.

Дар заминаи таҳқиқоти оморӣ ва таҳлили стратегӣ муайян гардид, ки ҳамкориҳои дуҷониба байни Тоҷикистон ва Покистон ба рушди иқтисоди донишбунёд, рақобатпазирӣ ва афзоиши иқтидори кадрҳои миллӣ таъсири мустақим доранд. Таҳлилҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки гардиши тиҷорат байни ду кишвар дар солҳои охир афзоиш ёфтааст. Масалан, тибқи маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдо, ҳаҷми мубодилаи молу маҳсулот дар соли 2023 ба 52,7 миллион доллар расид (6). Маҳсулоти воридотӣ аз Покистон ба Тоҷикистон асосан маҳсулоти кишоварзӣ, доруворӣ, нассоҷӣ ва ашёи рӯзгорро дар бар мегирад, дар ҳоле ки Тоҷикистон ба Покистон маъданҳо, пахта ва маҳсулоти саноатӣ содир мекунад (7).

Бо ин ҳол, ҳамкориҳои иқтисодӣ танҳо як ҷузъи равандҳои рушди сармояи инсонӣ мебошанд. Мавқеи муҳимро ҳамкориҳои таълимӣ ва илмӣ ишғол мекунанд. Бино ба маълумоти Комиссияи таҳсилоти олӣ ва илмии Покистон, соле тақрибан 120 донишҷӯёни тоҷик тавассути барномаҳои стипендия ва мубодилаи илмӣ дар донишгоҳҳои Покистон таҳсил мекунанд (8). Ин донишҷӯён, ки соҳиби малакаҳои инноватсионӣ ва малакаи техникӣ мегарданд, пас аз бозгашт ба Тоҷикистон ба рушди лоиҳаҳои стратегӣ, аз ҷумла инфрасохторӣ, энергетикӣ ва технологӣ мусоидат мекунанд.

Рушди технология ва таҳсилоти STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) низ аз ҳамкориҳои дуҷониба ҷудонашаванда аст. Донишгоҳҳои Покистон таҷрибаи васеъ дар соҳаҳои IT, муҳандисӣ ва илмҳои дақиқ доранд. Бо ворид кардани ин таҷрибаҳо дар низоми таълимии Тоҷикистон, донишҷӯён ва мутахассисон метавонанд малакаи худро ба сатҳи байналмилалӣ расонанд. Ин ҳамкориҳо ба рушди стартапҳо, ширкатҳои технологӣ ва инноватсионӣ таъсири мусбат мерасонанд ва ба бозори меҳнат мутахассисони рақобатпазир мебароранд (9).

Аз ҷиҳати энергетикӣ, ҳамкориҳои дуҷониба самти муҳими тавсеаи сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад. Лоиҳаҳои минтақавӣ мисли CASA–1000 ва CASA–1000+ на танҳо интиқоли нерӯи барқро таъмин мекунанд, балки мактаби техникии амалиро барои садҳо муҳандисон ва мутахассисони энергетикӣ фароҳам меоранд. Омӯзиши таҷрибаи идоракунии лоиҳаҳои мураккаб, кор бо технологияҳои нав ва ҳамоҳангсозии байналмилалӣ ба баланд бардоштани малакаи мутахассисон мусоидат мекунад (10).

Ба ҷуз ин, ҳамкориҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ низ як ҷузъи муҳими рушд ба ҳисоб меравaнд. Баргузории конфронсҳо, форумҳои ҷавонон, мубодилаи олимон, иштирок дар семинарҳо ва вебинарҳо имкониятҳои омӯзишии зиёд фароҳам меоранд. Таҳлилҳо нишон

медиҳанд, ки донишҷӯён ва олимон бо таҷрибаи байналмилалӣ имкониятҳои бештар барои таҳқиқоти илмӣ, инноватсия ва рушди малакаи раҳбарӣ пайдо мекунанд (11).

Ҳамзамон, ҳамкориҳои дуҷониба метавонанд ба таҳкими иқтисоди миллӣ таъсири мусбат расонанд. Ҷалби сармояи Покистон ба лоиҳаҳои Тоҷикистон дар бахшҳои энергетика, нақлиёт, IT ва истеҳсолот на танҳо имкониятҳои нави корӣ фароҳам меорад, балки ба такмили малакаҳои мутахассисон ва рушди иқтидори илмӣ мусоидат мекунад. Ин раванд ба афзоиши даромади аҳолӣ, рушди иҷтимоӣ ва беҳбуди сифати зиндагӣ таъсир мерасонад (12).

Аз нуқтаи назари стратегӣ, густариши ҳамкориҳои дуҷониба бо Покистон барои Тоҷикистон имконият медиҳад, ки дар чаҳорчӯби минтақа, махсусан дар доираи Шӯрои ҳамкориҳои Шанхай ва ЭКО, нақши фаъол ва устувор дошта бошад. Ҳамкориҳо дар доираи ин созмонҳо барои баланд бардоштани иқтидори кадрӣ ва мубодилаи донишҳои илмӣ имкониятҳои нав фароҳам меоранд .

Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки рушд ва тақвияти сармояи инсонӣ танҳо тавассути ҳамкориҳои дуҷониба бо Покистон ба даст оварда мешавад. Таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба таври зич ба рушди кадрҳои баландихтисос, рушди иқтидори зеҳнӣ ва устувории иҷтимоӣ таъсир мерасонанд. Ин раванд бояд бо барномаҳои муштараки таълимӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва ташаббусҳои минтақавӣ ҳамоҳанг карда шавад, то ки рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ба сатҳи байналмилалӣ бардошта шавад .

Дар маҷмӯъ, таҳкими ҳамкориҳои дуҷониба бо Покистон на танҳо як воситаи сиёсӣ ё иқтисодӣ нест, балки омили муҳим барои рушди устувори иҷтимоӣ, афзоиши иқтидори зеҳнӣ, баланд бардоштани малакаи касбӣ ва ташкили иқтисоди донишбунёд мебошад. Ҳар як тадбир дар доираи ҳамкорӣ – аз таълим, илм, энергетика, нақлиёт ва фарҳанг – ба ин раванд такон мебахшад ва аҳолии Тоҷикистонро барои ворид шудан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бозори рақобатпазир омода мегардонад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Вазорати корҳои хориҷии Покистон. Муносибатҳои дуҷониба бо Тоҷикистон. – Исламабод, 2024.
2. Шултс Т.В. Сармояи инсонӣ: сармоягузорӣ дар таҳсил ва тадқиқот. – Чикаго, 2020.
3. Комиссияи таҳсилоти олӣ ва илмии Покистон. Маълумоти солонаи стипендияҳо. – Исламабод, 2023.
4. Бонки Осиёии Рушд. Барномаи роҳҳои транзитии CAREC. – Манила, 2023.
5. CASA–1000. Технический отчет о проекте. – 2024.
6. Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Статистика торговли. – Душанбе, 2023.
7. Совет бизнеса Пакистана. Доступ на рынок. – 2022.
8. Посольство Таджикистана в Пакистане. Академическое сотрудничество. – 2023.
9. Wasif, M., Shad, K. Blended Learning in Pakistan Higher Education. – 2022.
10. World Bank. Human Capital Index. – 2023.
11. Economic Cooperation Organization (ECO). Regional Cooperation Initiatives. – 2023.
12. Diplomatic Insight. Geo-strategic Cooperation Pakistan–Tajikistan. – 2023.

ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚ НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТАРБИЯВИИ РАҚАМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ

Самариддинова Зайнаб Наимовна

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, декани факултети физика, математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 987-77-20-28.

Лутфияи Ҷурахон
номзади илмҳои педагогӣ, муаллимаи калони кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи маводҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Тел.: (+992) 987-26-93-86

Аннотатсия. Мақсади мақолаи мазкур – ин таҳлили назариявии проблемаҳои ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилот ва тавсиф кардани таҷрибаи ҳақиқии амалӣ кардани онҳо дар муассисаи олии таълимӣ мебошад. Муносибатҳои назариявӣ нисбат ба ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилоти муассисаҳои олии таълимӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ таҳлил карда шудаанд. Маҳз технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳанд, ки дар донишҷӯйён шавқу рағбати устувор нисбат ба фаъолиятнокии таълимӣ ташаккул дода шавад, ва дар оянда он нигоҳ дошта шавад. Дар мақола ҷабҳаҳои калидии «Стратегияи рушди тарбия дар ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2025» омӯхта шудаанд, ки барои зарурияти ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамиро нишон медиҳад. Нисбат ба технологияҳои додаҳои технологӣ фаъол гардонидани тафаккури эҷодии донишҷӯйён, ташаккул додани муносибатҳои арзишии онҳоро нисбат ба фаъолиятнокии таълимӣ, ҷалб кардани доираи васеи таълимгирандагон дар иштирок дар шаклҳои анъанавии фаъолиятнокии тарбиявиро овардан мумкин аст.

Дар мақола муҳити тарбиявии мумтозӣ амалӣ карда карда шудааст, ки дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ тасвир карда шудааст. Ҳангоми кор кардани он хусусиятҳои корҳои мустақилона дар муассисаи таҳсилоти касбӣ ба эътибор гирифта шудааст, чунки донишгоҳ маҳз кадрҳоро барои додаҳои муассисаҳои таълимӣ омода мекунад.

Муҳити тарбиявии мумтозии кор карда баромада шуда дар худ чунин технологияҳои тарбиявии инновасиониро дарбар мегирад, монанди медиатекаи тарбия, устохонаи интерактивии тарбиядиҳанда, кабинети тарбиявии мумтозии педагоги оянда, портфолиои муваффақиятҳои тарбиявӣ, блогҳои муаллимон аз рӯйи масъалаҳои тарбия. Технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳанд, ки ба таври ҳақиқӣ вазъиятҳои тарбиявӣ таҷдид карда шавад, донишҷӯйён дар кори тарбиявӣ мубтало шаванд, чорабиниҳои тарбиявӣ амсиласозӣ карда шаванд.

Калидвожаҳо: технологияҳои тарбиявии рақамӣ, муҳити тарбиявии мумтозӣ, муассисаи олии таълимӣ, муассисаи таълимии касбӣ, медиатекаи тарбия, устохонаи тарбиявии интерактивӣ.

ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ И СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Самариддинова Зайнаб Наимовна
кандидат педагогических наук, доцент, декан факультета физики, математики и информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки.
Тел.: (+992) 987-77-20-28.
Лутфияи Ҷурахон
кандидат педагогических наук, старший преподователь кафедры методики обучения физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Тел.: (+992) 987-26-93-86.

Аннотация. Целью данной статьи является теоретический анализ проблем внедрения цифровых образовательных технологий в образовательный процесс и описание реального опыта их внедрения в высшем учебном заведении. Проанализированы теоретические подходы к внедрению цифровых образовательных технологий в образовательный процесс высших учебных заведений и учреждений профессионального образования. Именно цифровые образовательные технологии позволяют сформировать у студентов устойчивый интерес к образовательной деятельности и поддерживать его в дальнейшем. В статье

исследованы ключевые аспекты «Стратегии развития образования в республике на период до 2025 года», которые указывают на необходимость внедрения цифровых образовательных технологий. В отношении технологий цифровых образовательных технологий можно отметить активизацию творческого мышления студентов, формирование у них ценностных установок по отношению к образовательной деятельности, вовлечение широкого круга студентов в участие в традиционных формах образовательной деятельности.

В статье описывается реализация классической образовательной среды, которая описана в Кулябском государственном университете имени А. Рудаки. При разработке учитывались особенности самостоятельной работы в профессиональном образовательном учреждении, поскольку именно университет готовит кадры для данных образовательных учреждений. Разработанная классическая образовательная среда включает в себя такие инновационные образовательные технологии, как медиатека для образования, интерактивный практикум для педагогов, классический образовательный кабинет будущего учителя, портфолио образовательных достижений и блоги педагогов по образовательной тематике. Цифровые образовательные технологии позволяют осуществлять реальную реконструкцию образовательных ситуаций, вовлекать обучающихся в образовательную работу и моделировать образовательную деятельность.

Ключевые слова: цифровые образовательные технологии, традиционная образовательная среда, высшее учебное заведение, профессиональное образовательное учреждение, образовательная медиатека, интерактивный образовательный практикум.

OPPORTUNITIES FOR IMPLEMENTING DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN HIGHER AND SECONDARY VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Samariddinova Zaynab Naimovna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Physics, Mathematics and Informatics at Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Tel.: (+992) 987-77-20-28.

Lutfiya Jurakhon

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Methods of Teaching Physics and Technology of Materials at Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Tel.: (+992) 987-26-93-86.

Abstract. The purpose of this article is to provide a theoretical analysis of the problems of implementing digital educational technologies in the educational process and to describe real experience of their implementation in a higher educational institution. Theoretical approaches to the implementation of digital educational technologies in the educational process of higher educational institutions and vocational education institutions have been analyzed. It is digital educational technologies that allow forming a sustainable interest in educational activities among students and maintaining it in the future. The article examines key aspects of the "Strategy for the Development of Education in the Republic for the Period up to 2025," which indicate the need for implementing digital educational technologies. Regarding digital educational technologies, it can be noted that they activate students' creative thinking, form value orientations towards educational activities, and involve a wide range of students in participating in traditional forms of educational activities.

The article describes the implementation of a classical educational environment, which is described at Kulob State University named after A. Rudaki. During development, the specifics of independent work in a vocational educational institution were taken into account, since it is the university that trains personnel for these educational institutions. The developed classical educational environment includes such innovative educational technologies as an educational media library, an interactive workshop for teachers, a classical educational classroom for future teachers, a portfolio of educational achievements, and teachers' blogs on educational topics. Digital

educational technologies allow for real reconstruction of educational situations, involving learners in educational work, and modeling educational activities.

Keywords: digital educational technologies, traditional educational environment, higher educational institution, vocational educational institution, educational media library, interactive educational workshop.

Муқаддима

Дар шароитҳои муосир дар системаи таҳсилот лозим мешавад, ки бо муҳити шавқоварӣ доимо рушдёбандаи дар рақобат бошад, ва ин оид ба зарурияти амалӣ кардани технологияҳои тарбиявии инноватсионӣ шаҳодат медиҳад, ки барои ҷалб кардани донишҷӯйён дар раванди тарбиявӣ равона карда шудааст. Аз рӯйи фикри мо, маҳз технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳанд, ки дар донишҷӯйён шавқу рағбати устувор нисбат ба фаъолиятнокии тарбиявӣ ташаккул дода шавад, ва дар оянда онро нигоҳ дошта истад.

Насли ҷавони муосир моҳиятан аз пешинаҳо тафовут дорад, онҳо қобилият доранд, ки нисбат ба шароитҳои рақамикунонии ҷаҳонии ҳамаи доираи ҷомеа тез мувофиқат намоянд. Барои ҷавонон фазои рақамӣ назар ба робитаи ҳақиқӣ дар ҷомеа хеле муқаррарӣ мегардад [8, с. 400]. Муассисаи олӣ ва миёнаи касбӣ бо «зарурияти ҷустуҷӯйӣ технологияҳои сифатан нав дучор шуданд, ва онҳо имконият доданд, ки бо проблемаҳои арзишноки таълимгирандагон кор ва фаъолият намоянд» [10, с. 25]. Дар шароитҳои задухӯрди танқидии идора кардан ва идора накардани сотсиаликунонии таълимгирандагон ҷорӣ кардани технологияҳои таҳсилоти рақамӣ дар раванди таҳсилоти муассисаҳои олии таълимӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ боз хеле проблемаи мубрам ва муҳим мегарданд.

Мақсади мақолаи мазкур – ин таҳлили назариявии проблемаҳои ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилотӣ ва тасвир кардани таҷрибаи ҳақиқии амалӣ кардани онҳо дар муассисаи олии таълимӣ мебошад.

Маводҳо ва методҳои таҳқиқот

Таҳқиқот тавассути таҳлили адабиётҳҳои илмӣ аз рӯйи проблемаи таҳқиқот, манбаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҷамъбаст кардани таҷрибаи хусусии ҳақиқӣ аз рӯйи матни номгӯй карда шуда гузаронида шуданд. Ҳангоми омӯзиши адабиётҳои илмӣ аз рӯйи мавзӯйи мазкур проблемаҳо ва имкониятҳои татбиқ намудани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар муассисаи олии таълимӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ошкор када шуданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо

Ба таҳқиқоти Н.О. Вербитская [2, с. 25], А.К. Орешкина [6, с. 17] ва И. В. Роберт [54с. 184] такя карда, мо ҳисоб мекунем, ки технологияҳои тарбиявии инноватсионӣ имкониятҳои нави захираҳои рақамиро дар фаъолиятнокии тарбиявӣ мекушояд, ва ин имконият медиҳад, ки донишҷӯйён дар раванди тарбиявӣ ҷалб карда шаванд ва таҷрибаи тарбиявии пешқадам ва бомуваффақият шунавонида шавад, ки ба дилрабоии шаклҳои анъанавии тарбия мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин дарк кардан лозим аст, ки технологияҳои тарбиявии рақамиро дар раванди таҳсилот мунтазам ва марҳила ба марҳила ҷорӣ кардан зарур аст, барои ин имкониятҳои хавфу хатарҳо ва маҳдудият ба эътибор гирифта шавад, вагарна додаҳои технология худи табиати таъсири тарбиявиро тағйир медиҳанд [10, с.50; 11, с.1-6].

Барои зарурияти ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилотӣ инчунин «Стратегияи тарбия дар ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2025» тамоюл дорад [5, с. 89; 12, с. 275]. Дар ҳуҷҷати мазкур чунин имкониятҳои технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар таҳсилот инъикос ёфтаанд:

- ташкилотӣ, методӣ, таҷҳизонидани иттилоотӣ ва моддӣ-техникии раванди тарбиявӣ дар мувофиқа бо тамоюлҳои рақамикунонӣ ва конвергенсияҳои таҳсилот;
- эҷод кардани шароит ва технология барои ҷалб кардани таълимгирандагон дар фаъолияти тарбиявӣ тавассути захираҳои иттилоотӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғ.
- кӯмаки оммафаҳмӣ дар муҳити иттилоотии нуқтаи назари ватандӯстӣ ва арзишҳои маданӣ, меъёрҳои оилавӣ, шаклҳои маънавии рафтору одоб;

· пешгирӣ кардани таъсири манфии захираҳои иттилоотӣ дар насли ҷавон аз ҳисоби эҷод кардани захираҳои тарбиявии интерактивӣ [4, с. 184; 1, с. 400].

Ба сифати афзалияти ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилот чунинҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

· имконияти дар таҷрибаи педагогии муассисаҳои олии таълимӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ татбиқ намудани маводҳои ҷумҳуриявии интернет-порталҳои маданӣ-таърихӣ;

· дар раванди тарбиявӣ истифода бурдани маводҳои методӣ ва иттилоотии порталҳои таҳсилот;

· таъмин намудани иштироки донишҷӯйён дар иттиҳодияҳои тарбиявии шабакавӣ, барномаҳои тарбиявӣ;

· ҷалб кардани таълимгирандагон дар фаъолияти таълимӣ аз ҳисоби робита дар фазои мумтозӣ, бино кардани муносибатҳои байнишахсӣ дар он;

· шаклҳои гуногуни робитаҳо дар муҳити тарбиявии мумтозӣ, дар он пайваст кардани ҳамаи субъектҳои раванди таҳсилотӣ (алоқаи видеоӣ, месенҷерҳо, блогҳо, форумҳо ва ғ.);

· фаъол гардонидани таъсири тарбиявӣ ҳамчун муҳити муассисаи таҳсилотии чӣ дохилӣ, ва инчунин чӣ беруна;

· ташкил кардани ҷомеаи интерактивии иштирокчиёни фаъолиятнокии тарбиявӣ новобаста аз вақт ва ҷойӣ пайдо кардани онҳо, ёрмандии баланди самаранокии чорабиниҳои тарбиявии гузаронидашуда [7, с. 10; 9, с. 340-347].

Акнун нисбат ба тасвир кардани муҳити тарбиявии мумтозӣ мегузарем, ки дар давраи пандемия эҷод намуданро оғоз намуда буд. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми кор карда баромадани муҳити тарбиявии мумтозӣ дар муассисаи таҳсилоти миёна хусусиятҳои корҳои тарбиявӣ ба эътибор гирифта шуданд, чунки муассиса кадрҳоро маҳз барои муассисаҳои таълимии мазкур омода мекунад.

Ҳангоми кор карда баромадани муҳити тарбиявии мумтозӣ чунин талаботҳо ба эътибор гирифта шуданд:

· зарурияти фаъол гардонидани тафаккури эҷодии донишҷӯйён, муносибати танқидӣ нисбат ба маълумотҳое, ки дар муҳити иттилоотӣ ба даст оварда мешаванд;

· ташаккул додани муносибатҳои арзишии донишҷӯйён нисбат ба фаъолиятнокии таълимӣ, далеловарии устувор нисбат ба вуҷуд омадани он;

· ҷалб кардани доираи васеӣ донишҷӯйён дар иштирок дар шаклҳои анъанавии фаъолиятнокии тарбиявӣ, ахборот додани онҳо оид ба чорабиниҳои тарбиявии гузаронидашуда;

· имкониятҳои амалӣ кардани парадигмаҳои шахсӣ-нигаронидашудаи фаъолиятнокии тарбиявӣ, интихоб кардани чорабиниҳои тарбиявӣ вобаста аз талаботҳо ва шавқу рағбатҳои ҳар як донишҷӯй;

· пур кардани муҳити тарбиявии муассисаи олии таълимӣ бо маводҳои методӣ ва видеоӣ, ки дар доираи омӯзиши фанҳои таълимӣ ва барои омода кардан нисбат ба чорабиниҳои тарбиявӣ истифода бурда мешаванд;

· эҷод кардани шароит барои озодона муносибат кардани ҳамаи субъектҳои фаъолиятнокии таълимӣ ва ташаккул додани муомилаи муассирии мусбат барои иштирок дар он [9, с. 340-347].

Муҳити тарбиявии мумтозӣ кор карда баромада шуда, чунин технологияҳои тарбиявии инноватсиониро, монанди блогҳои тарбиявии муаллимон, онлайн-сайёҳатҳо, амсиласозии мумтозии вазъиятҳои тарбиявиро дарбар мегирад, ва инчунин барои ошкор кардани меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккул додани омодагии педагогҳои ояндаи таълими касбӣ нисбат барои ба вуҷуд овардани фаъолиятнокии тарбиявӣ мусоидат мекунад [9, с. 340-347].

Муҳити тарбиявии мумтозӣ дар тағйир додани ман-симои донишҷӯй дар фаъолиятнокии тарбиявӣ мусоидат мекунад, функсияи иттилоотӣ-тарғиботиро амалӣ мекунад – дастрас буданро нисбат ба маводҳои дохилии муассисаҳои олии таълимӣ чӣ барои донишҷӯйён, ва инчунин чӣ барои муаллимон васеъ мекунад ва бой мегардонад. Технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳанд, ки ба таври ҳақиқӣ вазъиятҳои тарбиявӣ таҷдид карда шаванд, донишҷӯйён дар кори тарбиявӣ мубтало шаванд, чорабиниҳои тарбиявӣ мукаммал карда шаванд.

Сифатҳои шасӣ, тамоюлҳои арзишӣ ва мақсадҳо, ки дар педагогҳои оянда бо ёрии технологияҳои тарбиявии рақамӣ ташаккул дода шудаанд, дар оянда аз тарафи онҳо, донишҷӯйёни муассисаҳои таҳсилоти касбӣ тағйир дода мешаванд. Таҷрибаи татбиқ намудани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар муассисаи олии таълимӣ рушдро дар таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба даст овард.

Хулоса

1. Технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳад, ки дар донишҷӯйён шавқу рағбати устувор нисбат ба фаъолиятнокии тарбиявӣ ташаккул дода шавад, ва дар оянда он нигоҳ дошта шавад, ва фазои рақамӣ барои ҷавонон назар ба ҷомеаи робитавии ҳақиқӣ хеле муқаррарӣ мегардад.

2. Барои зарурияти ҷорӣ кардани технологияҳои тарбиявии рақамӣ дар раванди таҳсилот инчунин «Стратегияи тарбия дар ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2025» тамоюл дорад. Нисбат ба афзалиятҳои калидии додаҳои технологӣ чунинҳоро овардан мумкин аст: фаъол гардонидани тафаккури эҷодии донишҷӯйён, ташаккул додани муносибати арзишии онҳо нисбат ба фаъолиятнокии тарбиявӣ, ҷалб кардани доираи васеӣ иштироки таълимгирандагон дар шаклҳои анъанавии фаъолиятнокии тарбиявӣ.

3. Муҳити тарбиявии мумтозӣ кор карда баромада шуданд, монанди чунинҳо технологияҳои тарбиявии инноватсиониро, монади медиатекаи тарбия, устохонаи интерактивии мурработӣ, кабинети тарбиявии мумтозии педагоги оянда, портфолиои муваффақиятҳои тарбиявӣ, блогҳои муаллимон аз рӯйи масъалаҳои тарбия.

4. Муҳити тарбиявии мумтозӣ дар тағйир додани ман-симои донишҷӯй дар фаъолиятнокии тарбиявӣ мусоидат мекунад, функсияи иттилоотӣ-тарғиботиро амалӣ мекунад – дастрас буданро нисбат ба маводҳои дохилии муассисаҳои олии таълимӣ чӣ барои донишҷӯйён, ва инчунин чӣ барои муаллимон васеъ мекунад ва бой мегардонад. Технологияҳои тарбиявии рақамӣ имконият медиҳанд, ки ба таври ҳақиқӣ вазъиятҳои тарбиявӣ таҷдид карда шаванд, донишҷӯйён дар кори тарбиявӣ мубтало шаванд, чорабиниҳои тарбиявӣ мукаммал карда шаванд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ваганова О.И., Корнилова Е.С., Комлева А.П. Формирование воспитательной среды вуза средствами цифровых технологий // Проблемы современного педагогического образования. 2023. № 81-3. с. 49-51.

2. Вербицкая Н.О. Возможности нейроисследований и виртуальной реальности в формировании профессиональных навыков в симуляционных средах // Инновационное развитие профессионального образования. 2021. № 3 (31). с. 34–40.

3. Мылова И.Б. Применение цифровых технологий для решения воспитательных задач в педагогической работе с младшими школьниками // Герценовские чтения. Начальное образование. 2023. Т. 14, № 2. с. 10-16.

4. Орешкина А.К. Теоретико-методологические основы развития саморегуляции как психического ресурса творческой личности в условиях цифрового обучения // Профессиональное образование и общество. 2021. № 1 (37). с. 89-94.

5. Распоряжение Правительства от 29 мая 2015 г. РФ № 996-р «Об утверждении Стратегии развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года». URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_180402/.

6. Роберт И.В. Дидактика периода цифровой трансформации образования // Мир психологии. 2020. № 3 (103). с. 184-198.

7. Савченков А.В. Стратегия подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности: дис. … д-ра пед. наук. Челябинск, 2021. 586 с.

8. Сергеева М.Н. К вопросу об использование информационных и цифровых технологий воспитательной практике ТУВГУ // E-Scio: науч. электрон. журн. 2021. № 9 (60). с. 400-404.

9. Чернявский А.Г. К вопросу о поиске оптимальных путей реализации культурно-воспитательной функции государства в условиях развития современных цифровых технологий // Вестник ВНИИДАД. 2019. № 3. с. 50-61.

10. Яковлева О.В., Носкова Т.Н. Исследование особенностей применения учителями цифровых технологий в воспитательной деятельности // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. 2021. № 9 (162). с. 25-31.

11. Idrisova J., Alikhadzhiev S., Shudueva, Z. Innovative Educational Technologies and the Use of Virtual Research Tools // SHS Web of Conferences. 2023. Vol. 172. p. 1-6. DOI: 10.1051/shsconf/202317201002.

12. Haleem A., Javaid M., Qadri M. A., Suman R. Understanding the role of digital technologies in education: A review // Sustainable Operations and Computers. 2022. Vol. 3. p. 275-285. DOI: 10.1016/j. susoc. 2022.05.004.

КОРИ ТАҶРИБАВӢ-ЭКСПЕРИМЕНТАЛӢ ОИД БА МЕТОДҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ҚИСМИ «ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ»

Султонов Ф.Ҳ.

магистранти курси 1- уми ихтисоси «Физика», факултети физика-математикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Тошматов А.Д.

н. и. ф-м., дотсенти кафедраи «Физикаи умумӣ ва назариявӣ»- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Аннотатсия: Дар вақти ҳозира барои ташаккул додани технологияҳои компютерӣ фавқулодда бениҳоят кам барномаҳо барои таҳқиқотҳои физикаи ядро бахшида шудааст. Натиҷаи корҳои мо эҷод кардани лаҳзаибарномаҳо оид ба физикаи ядро барои мактабҳои асосӣ ва касбӣ бо маводҳои амалӣ ва назариявии хушобуранг кардашуда ба ҳисоб меравад.

Ташкилдиҳандаҳои ин захираҳо қисман дар таҷҳизонидани таҷрибаи педагогии ман, дар дарсҳои физика барои синфи 7 ҳамчун омодагӣ нисбат ба мафҳумҳои бениҳоят мураккаб, монанди, молекула, атом, таъсири мутақобилаи заррачаи модда, диффузия, ҳаракати броунӣ истифода бурда шуда буданд.

Мавзӯи кор карда баромада шуда метавонад роҳро ба манбаъҳои ғайристандартии иттилоотӣ кушояд, самаранокии корҳои мустақилонаро афзун намояд, мутлақан имкониятҳои нав барои эҷод кардан, маҳоратҳои гуногунро пайдо ва мустаҳкаи намояд, ва ба муаллим имконияти бошуурона ҷон нисор кардани шалҳои навтарин ва тарзҳои таълимро медиҳад.

Калидвожаҳо: ҳодисаҳои физикӣ, таҷрибаҳо ва далелҳои бунёдӣ, физикаи ядрои атом, захираҳои маърифатӣ, қобилиятнокии зеҳнӣ ва эҷодӣ, захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити атроф.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ЭФФЕКТИВНЫМ МЕТОДАМ ПРЕПОДАВАНИЯ РАЗДЕЛА «ФИЗИКА АТОМНОГО ЯДРА»

Султонов Ф.Х.

магистрант 1-го курса специальности «Физика», факультет физики и математики КГУ имени А. Рудаки

Тошматов А.Д.
к. ф.-м. н., доцент кафедры «Общая и теоретическая физика» КГУ имени А. Рудаки
Аннотация. В нынешнее время для становления компьютерных технологий чрезвычайно мало программ посвящено исследованию ядерной физики. Результатом нашей работы считается творение фрагмента программы по ядерной физике для базисных и профильных школ с комфортной навигацией красочно представленного теоретического и практического материала. Составляющие этого ресурса были частично приняты на вооружение в моей педагогической практике на уроках физики в 7 классе как подготовку к пониманию более трудоемких понятий, этих как молекула, атом, взаимодействие частиц вещества, диффузия, броуновское движение.

Разработанный курс может раскрывать доступ к нестандартным источникам информации, увеличивать эффективность самостоятельной работы, выдавать абсолютно свежие возможности для творчества, обретения и укрепления разных умений, а учителям дает возможность продавать сознательно новейшие формы и способы обучения.
Ключевые слова: физические явление, фундаментальные опыты и факты, физика атомного ядра, образовательные ресурсы, интеллектуальные и творческие способности, природные ресурсы и охраны окружающей среды.

EXPERIMENTAL-EXPERIMENTAL WORK ON EFFECTIVE METHODS OF TEACHING THE SECTION "PHYSICS OF THE ATOMIC NUCLEUS"

Sultonov F.H.
1st-year master's student in the specialty "Physics", Faculty of Physics and Mathematics, Kulob State University named after A. Rudaki
Toshmatov A.D.
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of "General and Theoretical Physics" of Kulob State University named after A. Rudaki
Abstract. In the current era of the development of computer technologies, there are extremely few programs dedicated to the study of nuclear physics. The result of our work is considered to be the creation of a program fragment on nuclear physics for basic and specialized schools with convenient navigation of colorfully presented theoretical and practical material. Components of this resource have been partially adopted in my pedagogical practice in physics lessons in the 7th grade as preparation for understanding more labor-intensive concepts, such as molecule, atom, interaction of matter particles, diffusion, Brownian motion.

The developed course can provide access to non-standard sources of information, increase the effectiveness of independent work, offer completely new opportunities for creativity, acquisition and strengthening of various skills, and for teachers, it provides the opportunity to consciously implement the latest forms and methods of teaching.
Keywords: physical phenomena, fundamental experiments and facts, nuclear physics, educational resources, intellectual and creative abilities, natural resources and environmental protection.

Дар доираи таҳқиқоти рисолаи магистрии «Истифода бурданӣ методҳои самараноки таълими қисми «Физикаи ядрои атом»- и курси физикаи мактабӣ» масъалаҳои методикаҳо кор карда баромада шуда истодааст, ки ба ташаккул додани чунин маҳоратҳо равона карда шудаанд [5, с. 134]:

- ҳал кардани масъалаҳои ҳисобӣ ва сифатии амалӣ-тамоюлӣ;
- кор кардан бо матнҳо, мантиқан баҳо додани маълумотҳо аз манбаъҳои гуногун;
- забонҳои шифоҳӣ ва графикӣ-рамзиро истифода бурда, табдил додани маълумотҳо аз як намуд ба намуди дигар;
- дарк кардани муваффақиятҳои физика дар муҳити атроф, доираҳои технологӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии фаъолияти инсон.

Маҳоратҳои мазкур барои ташаккул додани муносибатҳои муносиби хонандагон нисбат ба масъалаҳои нурбарории физикаи ядрои атом мусоидат мекунад. Инчунин дар

доираи таҳқиқотҳои рисолаи магистрӣ элементҳои мундариҷавӣ кор карда баромада мешаванд, ва онҳо имконият медиҳанд, ки маҳорати дар боло нишон додашуда ташаккул ва мустаҳкам карда шавад.

Маҷмӯйи элементҳои мундариҷавӣ ва системаҳои методиро дар намуди курси факултативӣ ё ин ки элективӣ пешниҳод кардан мумкин аст, илова бар ин, элементҳои алоҳидаи мундариҷавиро дар курси физикаи синфҳои 10-11 ҳангоми гузаштани мавзӯйи «Физикаи атом ва ядрои атом» дохил кардан мумкин аст.

Дар марҳилаи ҷустуҷӯйӣ таҳқиқоти рисолаи магистрӣ кори таҷрибавӣ-эксперименталӣ аз рӯйи ташаккул додани тасаввуротҳои хонандагон оид ба таъсирҳои нурбарориҳои радиоактивӣ ба объектҳои зинда гузаронида шуданд.

Баъзе хусусиятҳои методикаи кор карда баромадашударо қайд мекунем [2, с. 34]:

1. Баёни мавод – дар мантиқи таърихи кашфиётҳо.

Дар доираи мавзӯйи интихоб кардашуда чунин муносибат мувофиқи мақсад мебошад, чунки ба хонандагон имконият медиҳад, ки роҳи кашфиёти илмӣ ва таҳқиқи ҳодиса намоиш дода шавад.

2. Ба таври васеъ истифода бурдани супоришҳои амалӣ-тамоюлӣ, тартиб додани худи супоришҳо – дар намуди мантиқан басташудаи занҷирчаҳо.

Навъҳои супоришҳо, ки дар маводи кор карда баромадашуда истифода бурда мешаванд [7, с. 104]:

- кор бо матнҳо;
- масъалаҳои вазъиятӣ;
- масъалаҳои сифатнок, ки ба кор бо расмҳо асоснок карда шудаанд;
- масъалаҳои ҳисобӣ, ки кор бо графикаҳо, ҷадвалҳо ва диаграммаҳо асонок карда шудааст.

Кор карда баромадани элементҳои мундариҷавӣ ва усулҳои методиро дар мисоли дарси «Таърихи кашфиёти ҳодисаи радиоактивӣ» тасвир мекунем [1, с. 11-24]:

- Дар оғози дарс (~15 дақиқа) – ҳикоя-сӯҳбат бо истифода бурдани машинаҳои электронии ҳисоббарорӣ (МЭҲ);
- Дар оянда ба хонандагон матн тақсим карда мешавад (ҳаҷмаш – 6 саҳифа), барои хониши пешакӣ вақт дода мешавад (~10 дақиқа);
- Баъди хониш хонандагон супоришро барои ба вуҷуд овардани маълумотҳо ва таҳлил аз рӯйи матн иҷро мекунанд: гузоштани калимаи партофташуда дар занҷирчаи истилоҳҳо, ки дар матн истифода бурда мешавад, ёфтани ҷавоб ба савол дар асоси маълумотҳо аз матн, интихоб кардани калимаҳои дуруст аз вариантҳои пешниҳод кардашуда (~15 дақиқа).

Барои хона хонандагон чӣ супориш аз рӯйи матн, ва чӣ супориш, ки бо матн алоқаманд мебошад, ба даст мегиранд.

Кори таҷрибавӣэксперименталӣ дар ду марҳила гузаронида шуд: солҳои хониши 2019/2020 ва 2020/2021. Дар рафти корҳои мазкур хонандагон ба 2 гурӯҳҳо тақсим карда шуданд [6, с. 33]::

- гурӯҳи 1- ум – омӯзиши мустақилонаи мавзӯйи алоҳида дар намуди иҷро кардани вазифаи хонагӣ барои хонандагони синфҳои 10 ва 11, гузаштани охиринҳо саволҳои мувофиқ дар курси базавии физика;
- гурӯҳи 2- юм – омӯзиши аудитории мавод аз тарафи хонандагони синфи 11 дар доираи курси асосии физика бо якҷоя кардани элементҳои иловагии мундариҷа (гурӯҳи химбиолог – 2 соат физика дар як ҳафта, гурӯҳи физмат – 5 соат физика дар як ҳафта), бо вуҷуди ин 4 машғулият дар гурӯҳи химбиологҳо ва 5 машғулият дар гурӯҳи физматҳо дода шуда буд.

Ба ғайр аз ин, бо хонандагон дар доираи омӯзиши аудитории мавод дар ҳарду зергурӯҳҳо кори лабораторӣ аз рӯйи чен кардани савияи фони радиатсионии табиӣ дар манзил гузаронида шуда буд. Ба он нигоҳ накарда, ки дар матни корҳои лабораторӣ барои

ҳисобкуниҳои зарурӣ луқмапартоиҳои мустақим дода шуда буданд, ин ҳангоми иҷро кардани супоришҳо мушкилотҳои зиёдро ба вуҷуд овард, ки дар рафти он ҳисоб кардани миқдори ҷуфти ионҳо гузаронидан лозим буд.

Таҳлили натиҷаҳои гзаронидани корҳои таҷрибавӣ-эксперименталӣ чунин натиҷаҳоро нишон дод [4, с. 45]:

- Ҳангоми мустақилона омӯхтан ва иҷро кардан супоришҳо ибораҳои маъногӣ фақат дар сохти матн дода мешаванд, лекин вақти иҷроиш маҳдуд карда нашудааст, ба ғайр аз ин, имконияти истифода бурдани манбаъҳои иловагии маълумотҳо мавҷуд аст, ки хонандагон аз рӯйи матн супоришро нағз иҷро мекунанд, лекин баъзе ғояҳои калидиро, ки дар он ҷойгир аст, қайд намекунанд.
- Ҳангоми омӯзиши аудиторӣ дар доираи сӯҳбатҳо муаллим таваҷҷӯҳи хонандагонро ба маълумотҳои калидӣ (оҳангӣ, саволҳо дода мешавад ва м. и.), лекин вақти иҷроиш маҳдуд карда мешавад. Хонандагон нисбат ба маълумотҳои пешниҳод кардашуда шавқу рағбат зоҳир мекунанд, саволҳои калидиро мебинанд, ғояҳои асосиро аз худ мекунанд.
- Фоизи баландтарини иҷроиш – ин дар супоришҳо аз рӯйи кор бо матнҳо мебошад, ва фоизи хурдтарини иҷроиш – ин дар супоришҳое, ки ҷалб кардани донишҳои иловагиро талаб мекунад (супориш аз рӯйи матн).
- Аз ҳама бештар мушкилиро саволҳои сифатӣ нисбат ба расмҳо ба вуҷуд оварданд.
- Ҳангоми кор бо ҳарду зергурӯҳҳо ин ноҳурматӣ нисбат ба ҷузъҳои матн ба қайд гирифта шудааст.
- Зарурияти ҷудо кардан вақти иловагӣ ба таҳлил ва иҷро кардани супоришҳо аз рӯйи матн дар рафти дарсҳои курс, таваҷҷӯҳ додан ба кор бо воҳидҳои бузургиҳо, ва инчунин ба саволҳои хусусӣ, мисол, таркиб ва хосияти нурбарории радиоактивӣ ошкор карда шуд.
- Ҳангоми кор карда баромадани корҳои ҷамъбастӣ дар доираи курси факултативӣ ё ин ки элективӣ зарур аст, ки дар кор қисми тестии супориш ва кор бо матнро дохил намоем.

Ҳамин тариқ, аз рӯйи ҷамъбасти гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-эксперименталӣ чунин тавсияҳо ҷудо карда шуданд, ки дар корҳои оянда ба назар гирифтан муҳим аст [3, с. 111-109]:

- Ҳангоми омода намудани мавод барои корҳои мустақилона – ин истифода бурдани воситаҳои муоинашавандаи иловагии ҷудокунанда (ҷудо кардани калима, ибора дар матн, қайд кардан ва ғ.).
- Тақсим кардани матн ба лаҳзаҳои хеле кӯтоҳ имконпазир аст.
- Таваҷҷӯҳи зиёд ба бузургиҳои воҳидҳои физикӣ, робитаи байни онҳо дода шавад.
- Касбӣ кунонидани гурӯҳҳо ва сатҳи омодагии физикӣ ва математикии онҳо ба эътибор гирифта шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Альтшуллер, Г.С. Верткин, И.М. Как стать гением: жизненная стратегия творческой личности [Текст]. – Минск: Беларусь, 1994. – 479 с.

2. Владимирова Е.В., Янин Л.А. Краткая информация об атомных ядрах [Электронный ресурс] // Ядерный практикум для школьников ЛОСП НИИЯФ МГУ– Режим доступа: http://prac-gw.sinp.msu.ru/teacher/leaflet.pdf. (дата обращения: 20.03.2018).

3. Гуревич, А.Е. Введение в естественно-научные предметы. Естествознание. Физика. Химия. 5–6 кл. [Текст]: учеб. / А.Е. Гуревич, Д.А. Исаев, Л.С. Понтак. – 7-е изд., стереотип. –М.: Дрофа, 2018. – 191 с.

4. Зверева, И.М. Межпредметные связи физики с другими школьными курсами как одно из средств формирования радиационной грамотности обучающихся [Текст] // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Педагогика. – 2017. – № 2. – С. 109–116.

5. Зверева, И.М. Задачник по ОБЖ [Электронный ресурс] // ЛОСП НИИЯФ МГУ. – Режим доступа: http://prac-gw.sinp.msu.ru/festival/zadachnikOBJ.htm (дата обращения: 11.02.2018).

6. Карта атомных ядер [Электронный ресурс] / В.В. Варламов, Б.С. Ишханов, С.Ю. Комаров. – М., 2015. – Режим доступа: http://cdfe.sinp.msu.ru/services/ground/NuclChart_release.html (дата обращения: 11.02.2018).

7. Парадоксальные результаты международных исследований оценки качества образования [Текст] //Вопросы Образования, Круглый стол, 13 февраля 2008 г. – 2008. – № 1. – С. 160–189.

СУПОРИШИ ПРОПЕДЕВТИКӢ АЗ РӮЙИ ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ

Султонов Ф.Ҳ.

магистранти курси 1- уми ихтисоси «Физика», факултети физика-математикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Тошматов А.Д.

н. и. ф-м., дотсенти кафедраи «Физикаи умумӣ ва назариявӣ» - и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Аннотатсия. Имкониятҳои пропедевтикии қисмҳои алоҳидаи курси мактабии физикаи ядрои атом дар доираи дарсҳои математика, табиатшиносӣ, информатика ва фаъолияти бехатарии зист дида баромада мешавад. Таъсири таълими пештара ба нерӯйи далелнокии мактаббача муҳокима карда мешавад. Масъалаҳо барои шифоҳӣ ҳисоб кардан, шеърҳо-чистонҳо ва супоришҳо барои ҷустуҷӯйи таъмин намудани бехатарӣ дар назар дошта шудааст.

Калидвожаҳо: пропедевтикаи физика, саводнокии радиатсионӣ, харитаи ядроҳои атом, робитаҳои байнипредметӣ, намудҳои нурбарорӣ.

ПРОПЕДЕВТИЧЕСКОЕ ЗАДАНИЕ ПО ФИЗИКЕ АТОМНОГО ЯДРА

Султонов Ф.Х.

магистрант 1-го курса специальности «Физика», факультет физики и математики КГУ имени А. Рудаки

Тошматов А.Д.

к. ф.-м. н., доцент кафедры «Общая и теоретическая физика» КГУ имени А. Рудаки

Аннотация. Рассматриваются пропедевтические возможности отдельных разделов школьного курса физики атомного ядра в рамках уроков математики, естествознания, информатики и деятельности по безопасности жизнедеятельности. Обсуждается влияние предварительного обучения на доказательную силу школьников. Предусмотрены задачи для устного счета, стихи-загадки и задания для поиска обеспечения безопасности.

Ключевые слова: пропедевтика физики, радиационная грамотность, карта атомных ядер, межпредметные связи, виды излучения.

PROPEDEUTIC ASSIGNMENT ON THE PHYSICS OF THE ATOMIC NUCLEUS

Sultonov F.H.

1st-year master's student in the specialty "Physics", Faculty of Physics and Mathematics, Kulob State University named after A. Rudaki

Toshmatov A.D.

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of "General and Theoretical Physics" of Kulob State University named after A. Rudaki

Abstract. The propedeutic possibilities of individual sections of the school course on the physics of the atomic nucleus within the framework of mathematics, natural science, informatics lessons, and life safety activities are considered. The impact of preliminary education on the

evidential strength of schoolchildren is discussed. Problems for oral calculation, riddle poems, and assignments for searching to ensure safety are provided.

Keywords: propedeutics of physics, radiation literacy, map of atomic nuclei, interdisciplinary connections, types of radiation.

Донишкадаи физикӣ-техникии ба номи академик С.У. Умарови назди АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба «Бистсолагии рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ» ҳар сол дар зери номи садодор «Эксперименти бузургонро такрор кунед! чорабиниҳои илмӣ-маълумотии маҳорат-истеъдод» мегузаронад. Азбаски чорабинии мазкур бо иштироки олимон, ходимони соҳаҳои илмҳои техникӣ ва технологияҳо, муаллимон, ва магистрантону донишҷӯён дар сатҳи баланд мегузарад, бинобар ин падару модарон кӯдакони хурдсол ва синни мактабии худро дар ин чорабинӣ барои баланд бардоштани шавқу рағбати маърифатӣ нисбат ба илму маърифат, сатҳи эҷодӣ, техникӣ ва технологӣ оварда, иштирок мекунанд

Мо саққоҳои магнитиро барои сохтани амсилаи алфа-заррачаҳо ва ғирғирак барои намоиши айёнии ҳаёти дохилии ядро захира намудем. «Нақшу нигори ядроӣ»- и табдилёбии ядроро дар занҷирчаҳои машҳури ядроӣ омода намудем. Варақаҳо бо маҳви бесаводии ядроӣ кор карда баромадем. Мактаббачагони хурдсол ҳам барои мо тӯҳфаи гуворо омода намуданд: то замоне ки ченкуниҳо рафта истода буданд, онҳо бо сарбаландӣ аз рӯйи ҳисобкуниҳои табдилёбиҳои ядроии атомҳо баромаданд.

Мисоли 1. Аз берун Заминро Офтоб гарм мекунад, аммо аз дохил гармӣ ҳангоми табдилёбиҳои ядрои торий $^{232}_{90}Th$ *ҷудо карда мешавад. Дар ядрои* Ra *чанд протонҳо ва нейтронҳо мавҷуд аст, ки аз ядрои торий пайдо мешаванд* [7, с 122]*?*

$$^{232}_{90}Th \rightarrow *\, Ra + {}^{4}_{2}He$$

Магар масъалаҳои пропедевтикӣ аз рӯйи физикаи ядрои атом оқилона аст. агар ба таври техникӣ онҳо ба мактаббача мувофиқи қувваташ бошад?

Сохти атом ва ядро дар синфҳои 5-6 дар курсҳои пропедевтикии физика муҳокима карда мешаванд. Дар китоби дарсии табиатшиносӣ амсилаи протон-нейтронии ядро баъди ба хотир овардани экспериментҳои Резерфорд шарҳу эзоҳ дода мешаванд. Дар матни китоби дарсӣ ҷадвали Д.И. Менделеев оварда шудааст [5, с. 56].

Ба он таваҷҷӯҳ намоед, ки чӣ тавр сохти протон-нейтронии ядро харитаи ядрои атомро намоиш медиҳад (ҷадвали 1). Баёни мураккаби мавод дар ин ҳолат омили мавҷуд будани ядроҳои ғайриустувор мебошад. Лекин ҳангоми истифода бурдани харитаҳои ядроҳои атомҳо гурӯҳи саволҳо ва масъала нисбатан васеъ мегарданд, ки барои мустаҳкам кардани мафҳумҳои дохилшуда ба мактаббача пешкаш кардан мумкин аст.

Мисоли 2. Ядро бо адади тоқи протонҳо ва адади тоқи нейтронҳо (ба ғайр аз истиснои чаҳор ядро) ноустувор мебошанд. Дар лаҳзаи овардашудаи харитаҳои ядроҳои атомҳо чунин ядроҳои «ноком» чандто аст [6, с.34-48]*?*

Ҷадвали 1

$^{39}_{20}Ca$ 0,9 сония электронҳоро аз орбитаҳо забт мекунад	**$^{40}_{20}Ca$ 96,9 % дар табиат**	**$^{41}_{20}Ca$ 99 400 сол электронҳоро аз орбитаҳо забт мекунад**	**$^{42}_{20}Ca$ устувор 0,6 % дар табиат**	**$^{43}_{20}Ca$ устувор 0,1 % дар табиат**
$^{38}_{19}K$ 35 рӯз электронҳоро аз орбитаҳо забт мекунад	$^{39}_{19}K$ устувор 93,3 % дар табиат	$^{40}_{19}K$ 1,2 млрд. сол 0,1 % дар табиат, 11 % электронҳоро аз	$^{41}_{19}K$ устувор 6,7 % дар табиат	$^{42}_{19}K$ 12 соат β^- аз ядро электрон мебарояд

		орбитаҳо забт мекунад		
$^{37}_{18}Ar$ **35 рӯз электронҳоро аз орбитаҳо забт мекунад**	$^{38}_{18}Ar$ устувор 0,06 % дар табиат	$^{39}_{18}Ar$ 269 сол β^- аз ядро электрон мебарояд	$^{40}_{18}Ar$ устувор 0,1 % дар табиат	$^{41}_{18}Ar$ 110 дақиқа β^- аз ядро электрон мебарояд

Дар китоби дарсии А.Е. Гуревич оид ба табдилёбии ядрои як таклиф аст: «Тағйирёбии таркиби ядро фақат дар реаксияҳои ядроии мураккаб ба амал меоянд» [3, с.234].

Табдилёбӣ дар ҳақиқат дар сатҳи кваркҳо мураккаб аст, ва дар баробари ин маҳз дар чунин равандҳои физикаи ядроӣ ҳар вақт ҳеҷ гоҳ «нисбат ба ҷисм наздик» намешавад. Чунин табдилёбӣ дар ҳар яки мо дар натиҷаи радиоактивияти табиӣ ба амал меояд.

Мисоли 3. Ҳамаи мо дар рӯйи Замин ҳаёт ба сар мебарем – намояндагони ҳаёти гази карбон мебошем. Маҳз карбон кӯмак мерасонад, ки атомҳо байни худ дар ҷисмҳои мо (рагҳо, ҳуҷайраҳо) «часпонида шаванд». Дар байни ядроҳои карбон дар табиат ядроҳои ноустуворро вохӯрдан мумкин аст. Онҳо ба … табдил меёбанд. Ядрои ноустувори карбон -14 ба чӣ табдил меёбад [2, с. 13]*?*

$$^{14}_{6}C + X \rightarrow {}^{0}_{-1}e^{-} + {}^{0}_{0}\tilde{\nu}_e$$

Масъалаи ин намуд соҳаҳои пурмазмунии предметҳои гуногунро аз худ намудаанд. Ба ғайр аз мустаҳкам кардани амсилаи протон-нейтронии сохти ядро ва машқҳои ҳисобкуниҳои шифоҳии арифметикӣ, ҳангоми ҳал кардани онҳо шиносоӣ бо элементҳои химиявӣ ва ҷидду ҷаҳди саводнокии радиатсионӣ рафта истодааст.

Мисоли 4. Дар донишкадаи муттаҳидаи физикаи ядроӣ (ДМФЯ) дар шаҳри Дубнаи вилояти Москов пайдо шудани элементи нави вазнин дар натиҷаи чунин реаксияҳои ядроӣ бо хориҷ шудани се нейтронҳо ба қайд гирифта шуд [4, с. 76]*:*

$$^{48}_{20}Ca + {}^{249}_{98}Cf \rightarrow Og + 3{}^{1}_{0}n.$$

Муайян кунед, ки чӣ қадар протонҳо ва нейтронҳо дар ядрои оганесон – Og *мавҷуд аст, бо шарафи роҳбари эксперимент Юрий Оганесян номгузори карда шудааст.*

Мисоли 5. Аз рӯйи ақидаи ду физикони исроилҳо, барои киштиҳои кайҳонӣ метавонад америтсий – Am бо адади массавии 242 муваффақиятнок бошад. Онҳо тасдиқ мекунанд, ки ба қадри кофӣ захираи ин изотопро дошта, то Марс дар муддати ду ҳафта парвоз кардан мумкин аст. Изотоп ноустувор аст. Ҳангоми афтидани нейтрон, вай ба ду порча бо хориҷ шудани якчанд нейтронҳо боис мегардад. Яке аз имкониятҳои роҳҳои коҳиши он чунин реаксияи ядроӣ бо хориҷ гардидани се нейтрон мебошад [4, с. 86]*:*

$$n + {}^{242}_{95}Am \rightarrow {}^{161}_{64}Gd + X + 3{}^{1}_{0}n.$$

Маълумотҳои норасогиро дар реаксия нависед.

Хосияти заррачаро шеърҳо-чистонҳо бо луқма партофтан метавонад мстаҳкам намояд.

Хонандаи синфи ёздаҳ метавонад носаҳеҳиро дар чистон оид ба фотон ёбад (ҳангоми эффекти Комптон гамма квант самти худро тағйир медиҳад).

Мо фарз мекунем, ки элементҳои пештар омӯхташудаи ядрои атом метавонад нисбат ба афзоиши нерӯйи далелнокӣ оварда расонад. Дар канорҳо харитаи ядроҳои атомҳо бисёр квадратҳои сафед – ядроҳо ҷойгиранд, ки ҳоло инсоният онро эҷод накардааст. Мувофиқи ақидаи Г.С. Алтшуллер «қабати махсуси адабиётҳо зарур аст, ки оммакунонии проблема машғул шавад [1, с. 145]. Муваффақиятҳо не, ва маҳз проблема. Гуйё ки торикии таҳқиқодҳои фардоина». Дар ин маъно физикаи ядро метавонад «даъват намояд».

Физикаи ядро ин қисми муосири илм, барои ҳаёт, экология, рушд, ғасби кайҳонӣ мубрам мебошад. Чен кардани нурбориҳо бо ёрии дозиметрҳо ё ин ки ҳисобгиракҳо майдони фаъолиятнокиро барои лоиҳаҳои амалии кори хонандагон мекушояд.

Инчунин нерӯйи тарбиявии ин қисм муҳим аст. Ҳангоми ҳал кардани занҷирчаи табдилёбиҳои ядрой, ки дар Офтоб ба амал меояд, мактаббача боварӣ ҳосил мекунад, ки рӯшноӣ муфт, ва яку якбора дода намешавад. Рӯшноии пайдошуда, фурӯ бурда шуда ва аз нав бароварда мешавад, ва ҳазор сол аст, ки аз маркази Офтоб омада расад, то ки сайёҳати 8 дақиқаро нисбат ба Замин оғоз намояд. Кашф кардани элементҳои нав – кори муттасил, дарози лабораторияҳо мебошад. Ба сифати мисол, дар феҳрасти олимон, ки оганесонро кашф кардаанд, ному насаби 24 олимон дарҷ ёфтааст. Ҳоло дар Дубна суръатфизо барои ҳосил кардани дастаҳои хеле тавонои ядроҳои вазнин сохта шуда истодааст [2, с. 76].

Далели шавқовар: курси физикаи атом ва ядро дар факултети физика-математикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ дар 10 соли охир дар нақшаи таълимӣ камаш 3-4 маротиба иваз карда шудааст. Муддати се соли охир ин фан дар семестри 2- юми курси 5- ум хонда мешавад, ки тамоман ба Стандартҳои давлатии таҳсилот мувофиқат намекунад. Сабаби ин албатта аз нофаҳмӣ ва нодуруст пешниҳод кардани нақшаи таълимӣ аз тарафи Раёсати шӯъбаи таълими донишгоҳ ва мутахассиони он мебошад. Бояд қайд кард, ки курси мазкур хеле муҳим мебошад ва асоси техника ва технологияҳои муосирро дарбар мегирад. Дар физикаи ядро ба қадри кофӣ амсилаҳои содда кардашуда мавҷуд аст (амсилаи протон-нейтронӣ, амсилаи чакрагии ядро), ки қонунҳои бақо амал мекунанд ва онҳо дар ададҳои бутун ифода карда мешаванд.

Аз тарафи мо манфиати дутарафаи робитаҳои байнипредметии физикаи ядрои атом бо дигар курсҳои мактабии синфҳои болой қайд карда шуд. Имкониятҳои зиёд барои таъсириҳамдигарии предметҳо инчунин дар мактабҳои асосӣ мебошад.

Дар дарсҳои информатика ҳангоми омӯзиши муҳаррири графикӣ барои автоматӣ иҷро кардани малакаи нусхабардорӣ ва гузоришҳо фоидаовар аст, ки супориши тасвир кардани ядрои карбон- 14 ё ин ки калий- 40 бошад. Ҳангоми эҷод кардани аниматсияҳо инчунин амсилаи айёнии табдилёбии ядроро бо хориҷшавии нурбарорӣ амалӣ кардан мумкин аст.

Ҳодисаҳои радиатсионӣ дар курси бехатарии фаъолияти зист дар синфи 8 дохил мешавад. Гурӯҳи масъалаҳоро дар борои ин мавзӯъ васеъ кардан мумкин аст, барои ин ба мактаббача имконият дода дода мешавад, ки аз ҳама бештар маҳраки бехатарии ҳаракат, фурӯбаранда ва ғафсии он интихоб карда шавад.

Мисоли 6. Ба Шумо зарур аст, ки одамонро аз дохили хонае гузаронед, ки дар фарши хона (бе ин ҳам рӯй дод) манбаъҳои радиоактивӣ аз рӯйи андозаашон хурд ҷойгир карда шудааст, ки навъҳои гуногуни нурбориҳоро хориҷ мекунанд. Дар ихтиёри Шумо роботи идоракунандаи радиоӣ дар ғилдиракчаҳо мавҷуд аст, ва барои он сохта шудааст, ки хамираи дандонро бо чӯткаи дандоншуяк чарх зада зер кунад. Робот дорои ҳимояи радиатсионӣ нест ва наметавонад, ки бо худ вазнинтар аз лӯпачаи хамираи дандонро барад. Онро ба хонаи хатарнок якумин шуда равон кардан мумкин аст. Маҳраки ҳаракати роботро аз рӯйи хона тасвир куне два нақшаи амалиёти Худро аз рӯйи идора кардан робот нависед. Деворҳои хона ба қадри кофӣ ғафс мебошанд ва он аз нурбарории манбаъҳо Шуморо муҳофизат мекунад.

Дар сайти таҷрибаи лабораторӣ умумӣ ва махсуси ДМФЯ- и ш. Дубна миқдори зиёди масъала аз рӯйи муайян кардани намудҳои нурбарорӣ ва назорати дозиметрӣ пешкаш карда шудааст.

Пропедевтикаи физикаи ядро аз лаҳзаҳои мунокиша маҳрум нест. Олимон огоҳи мекунанд, ки ҳангоми барвақт омӯхтани физика дар мактаббача таассуроти дурӯғи маҳмаддоноӣ пайдо мешавад ва «афрӯзиши нерӯйи далелнокӣ» ба амал меояд: «... пропедевтикӣ – ин чизи хеле муҳим мебошад, лекин мо бояд дилхоҳ мавзӯъро хотима дода, гуем, ки: шумо ... алифу беро шинохтед». Дар ҳақиқат, нейтронҳо ва протонҳо – ин саққоҳои хурд фақат дар «тақрибиҳои аввал» мебошанд. Онҳо дорои сохти дохилӣ,

моменти магнитӣ, хосиятҳои мавҷӣ мебошанд. Мантиқан, гуфтан мумкин аст, ки ин заррачаҳо бисёр асрорро нигоҳ медоранд, ки барои мактаббачаи донишдӯст кушода мешавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Альтшуллер, Г.С. Верткин, И.М. Как стать гением: жизненная стратегия творческой личности [Текст]. – Минск: Беларусь, 1994. – 479 с.

2. Владимирова Е.В., Янин Л.А. Краткая информация об атомных ядрах [Электронный ресурс] // Ядерный практикум для школьников ЛОСП НИИЯФ МГУ– Режим доступа:http://prac-gw.sinp.msu.ru/teacher/leaflet.pdf. (дата обращения: 20.03.2018).

3. Гуревич, А.Е. Введение в естественно-научные предметы. Естествознание. Физика. Химия. 5–6 кл. [Текст] : учеб. / А.Е. Гуревич, Д.А. Исаев, Л.С. Понтак. – 7-е изд., стереотип. –М.: Дрофа, 2018. – 191 с.

4. Зверева, И.М. Межпредметные связи физики с другими школьными курсами как одно из средств формирования радиационной грамотности обучающихся [Текст] // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Педагогика. – 2017. – № 2. – С. 109–116.

5. Зверева, И.М. Задачник по ОБЖ [Электронный ресурс] // ЛОСП НИИЯФ МГУ. – Ре-жим доступа: http://prac-gw.sinp.msu.ru/festival/zadachnikOBJ.htm (дата обращения: 11.02.2018).

6. Карта атомных ядер [Электронный ресурс] / В.В. Варламов, Б.С. Ишханов, С.Ю. Комаров. – М., 2015. – Режим доступа: http://cdfe.sinp.msu.ru/services/ground/NuclChart_release.html (дата обращения: 11.02.2018).

7. Парадоксальные результаты международных исследований оценки качества образования [Текст] //Вопросы Образования, Круглый стол, 13 февраля 2008 г. – 2008. – № 1. – С. 160–189.

ПРОБЛЕМАҲО ВА ОМОДАГИИ ТАЪЛИМ ДАР МУҲИТИ РАҚАМӢ

Сулаймонзода Убайдулло Исматулло
ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи факултети физика, математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Тел.: (+992) 985-86-68-67. **E-mail:** ubaydullo-1992@mail.ru

Аннотатсия. Дар таҳқиқоти мазкур кӯшиши омодагии муаллимон ва донишҷӯйён нисбат ба таъсири дутарафа дар муҳити рақамӣ, баъзе проблемаҳо ва тағйирот дар вазифаи муаллимон иқдом карда шудааст. Дар мақола чунин вазифаҳо ҳал карда шудаанд: муайян кардани таърифи мафҳуми педагогикаи рақамӣ, чудо кардани проблемаҳои асосии дидактика дар шароитҳои нав, нишон додани сохти босалоҳиятии рақамӣ, ки барои таъмин намудани самаранокии таълим зарур аст. Инчунин вазифаи ошкор кардани нуқтаи биниши донишҷӯйён ва муаллимон ба муносибати онҳо нисбат ба истифода бурдани технологияҳои рақамӣ ва ҳал, баҳо додани таҷрибаи аз худ кардани босаводии рақамии онҳо гузошта шудааст. Таҳлили адабиётҳои илмӣ аз рӯйи мавзӯъ нишон дод, ки имрӯз вазифаи педагогӣ дар ҳудуди тағйирёбии хеле ҷиддӣ ҷойгир аст. Ташвиши махсусро паст шудани қисмати тарбиявӣ дар раванди таҳсилоти система ҳамчун фаъолиятнокии таҳсилотӣ мувофиқи мақсад будани системаи таҳсилот аз рӯйи ташаккул додани арзишҳо дар марҳилаи ташаккул додани ҷомеаи иттилоотӣ даъват мекунад. Проблемаи мубрами таҳсилот равшан карда мешавад, ки бо омӯзиш ҳангоми тағйирёбии технология ва восита аз ҳисоби табдилдиҳиҳои рақамӣ алоқаманд мебошад. Таҳлили аз худ кардани малакаҳои рақамии муаллимон ва донишҷӯйён оварда шудааст, проблемаҳои асосии дидактикаи рақамӣ дар шароитҳои рушди шаклҳои фосилавии таълими донишҷӯйён нишон дода шудааст. Таваҷҷӯҳи махсус ба тағйирёбии нақшҳои муаллимон дар шароитҳои рақамикунонии системаи таҳсилот дода шудааст

Калидвожаҳо: дидактикаи рақамӣ, педагогикаи рақамӣ, босалоҳиятии рақамӣ, захираҳои иттилоотӣ, омодагӣ нисбат ба омӯзиши рақамӣ, табдилдиҳии рақамӣ, рақамикунонӣ.

ПРОБЛЕМЫ И ПОДГОТОВКА ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Сулаймонзода Убайдулло Исматулло
ассистент кафедры методики преподавания информатики факультета физики, математики и информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.
Тел.: (+992) 985-86-68-67. **E-mail:** ubaydullo-1992@mail.ru

Аннотация. В данном исследовании предпринята попытка подготовить учителей и студентов к двустороннему влиянию цифровой среды, некоторым проблемам и изменениям в роли учителей. В статье решаются следующие задачи: определить понятие цифровой педагогики, выявить основные проблемы дидактики в новых условиях, продемонстрировать структуру цифровой компетентности, необходимую для обеспечения эффективности образования. Задача также состоит в том, чтобы выявить точку зрения студентов и преподавателей относительно их отношения к использованию цифровых технологий и решений, оценить их опыт освоения цифровой грамотности. Анализ научной литературы по теме показал, что сегодня педагогическая роль находится в зоне весьма серьезных изменений. Особую обеспокоенность вызывает снижение образовательной составляющей образовательной системы как образовательной деятельности в соответствии с назначением системы образования с точки зрения формирования ценностей на этапе становления информационного общества. Уточняется актуальная проблема образования, которая связана с обучением в период смены технологий и средств вследствие цифровых трансформаций. Представлен анализ освоения цифровых навыков преподавателями и студентами, показаны основные проблемы цифровой дидактики в условиях развития дистанционных форм обучения. Особое внимание уделено изменению роли преподавателя в условиях цифровизации системы образования.

Ключевые слова: цифровая дидактика, цифровая педагогика, цифровая компетентность, информационные ресурсы, готовность к цифровому обучению, цифровая трансформация, цифровизация.

PROBLEMS AND PREPARATION OF EDUCATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Sulaymonzoda Ubaydullo Ismatullo
Assistant of the Department of Methods of Teaching Informatics, Faculty of Physics, Mathematics and Informatics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.
Tel.: (+992) 985-86-68-67. E-mail: ubaydullo-1992@mail.ru

Abstract. This study attempts to prepare teachers and students for the two-way influence of the digital environment, certain problems, and changes in the role of teachers. The article addresses the following tasks: to define the concept of digital pedagogy, to identify the main problems of didactics in new conditions, to demonstrate the structure of digital competence necessary to ensure the effectiveness of education. The task also involves identifying the point of view of students and teachers regarding their attitude towards the use of digital technologies and solutions, and evaluating their experience in mastering digital literacy. Analysis of scientific literature on the topic showed that today the pedagogical role is in a zone of very serious changes. Particular concern is caused by the decline in the educational component of the educational system as educational activity in accordance with the purpose of the education system from the point of view of value formation at the stage of the formation of the information society. The current problem of education is clarified, which is related to learning during the period of change in technologies and tools due to digital transformations. An analysis of the mastery of digital skills by teachers and students is presented, the main problems of digital didactics in the context of the development of

distance learning forms are shown. Special attention is paid to the change in the role of the teacher in the context of the digitalization of the education system.

Keywords: digital didactics, digital pedagogy, digital competence, information resources, readiness for digital learning, digital transformation, digitalization.

Муқаддима

Имрӯз олами воқеӣ ва мумтозӣ ҳодисаи муқаррарии якдигарро пуркунанда гардида истодааст, ва шаклҳои таълим муҳити ҳаёти навро нусхабардорӣ мекунад, барои ҳамин манзараи таҳсилотӣ моҳиятан тағйир меёбад. Дар фазои таҳсилотӣ бо роҳи маҷбурӣ бо суръати калон ҳам муаллимон ва ҳам донишҷӯйён барои гузаронидани раванди таҳсилотӣ ворид мешаванд, ки нисбат ба шаклҳои нави таҳсилотӣ омода мебошанд. Муҳити рақамӣ ҳангоми истифода бурдани технологияҳои таҳсилотии рақамӣ, платформа ва лавозимотҳо дар назди муаллимон ва донишҷӯйён як қатор масъалаҳоро гузошт. Ва дар навбати аввал муаллимон ва донишҷӯйён барои таъсири мутақобила дар андозаи фосилавии таълимӣ бояд кадом босалоҳиятҳои рақамиро дошта бошанд? Таҷрибаи мавҷуда нишон медиҳад, ки ҳангоми андозаи фосилавии таълим аз муаллимон тағйироти муҳими дигар кардани раванди таълим, ва аз таълимгирандагон далелҳои пурқувват ва таваҷҷӯҳи сафарбар кардани зиёд, суботкорӣ, соҳибихтиёрӣ ва омодагӣ зарур аст.

Барои устувор истифода бурдани технологияҳои таҳсилоти рақамӣ, кор карди методологияҳо, принсипҳо ва қоидаи ягонаи омӯзиш дар муҳити рақамӣ талаб карда мешавад, ки аз истифода бурдани онҳо на он қадар вақти зиёд гузаштааст, ҳоло боз он қадар фаҳмо нест, ки то андозае эксперименти табиӣ дар таҳсилот бомуваффақият ё ин ки бемуваффақият мешавад. Барои ҳамин санҷиши эксперименталӣ ва асоснокии назариявии қоидаи истифода бурдани шаклҳо ва методҳои нави таълим талаб карда мешавад.

Мақсад ва вазифаҳо

Дар таҳқиқоти мазкур кӯшиши нишон додани омодагии муаллимон ва донишҷӯйён нисбат ба таъсири мутақобила дар муҳити рақамӣ, баъзе проблемаҳо ва тағйирёбии вазифаҳои муаллимон дида баромада мешавад.

Вазифаҳо аз чунинҳо иборат аст: муайян кардани таърифи мафҳуми педагогикаи рақамӣ: ҷудо кардани проблемаҳои асосии дидактикӣ дар шароитҳои нав; нишон додани сохтори босалоҳиятии рақамӣ, ки барои таъмин кардани самаранокии таълим зарур аст. Инчунин маъала гузошта шуда буд, ки нуқтаи назари донишҷӯйён ва муаллимон дар муносибати онҳо нисбат ба истифода бурдани технологияҳои рақамӣ ва ҳал, баҳо додани онҳо дар таҷрибаи аз худ кардани босаводии рақамӣ ошкор карда шавад.

Метод

Асосӣ ин методи мунтазамӣ-аналитикӣ дар доираи майдони проблемавӣ ташаккул додан ва рушди дидактикаи рақамӣ мебошад. Кор аз рӯйи таҳлили ҳаҷми калони нашрияҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз рӯйи мавзӯйи мазкур иҷро карда шуд, барои ин таҷрибаи хусусии таъсири мутақобила бо муассисаҳои олии таълимӣ ва муаллимон истифода бурда шуданд.

Ҳагоми кор бо манбаҳо меъёрҳои асосии интихоб кардани маълумотҳо мубрамияти мазмун, аҳамияти номгӯйи манбаҳои истифода бурда шуда, боэътимодии таҳлили муносибатҳои назариявӣ нисбат ба проблемаҳои таҳсилоти рақамӣ буданд. Дар қисми амалии таҳқиқот саволномаи муаллимон ва донишҷӯй аз рӯйи доираи васеи масъалаҳо оид ба фаъолиятнокӣ дар муҳити рақамӣ гузаронида шуд, ва натиҷаҳои он имконият доданд, ки имкониятҳои истифода бурдани малакаҳои рақамии он ва дигарҳо дар фаъолиятнокии таҳсилотӣ муқоиса карда шавад. Пурсиш дар платформаи Google Form бо ёрии саволномаҳои мумтозӣ аз рӯйи доираи васеи масъалаҳо барои иқтибоси тасодуфӣ барои 560 нафар гузаронида шуд (24,3 % муаллимон ва 75,7 % донишҷӯйён).

Проблемаҳо, мафҳум ва таърифи педагогикаи рақамӣ

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ захираҳои муҳимтарини ёрӣ додани таълим ва омӯзиш дар фазои таҳсилоти нав гардиданд. Вобаста ба ин педагогикаи анъанавӣ то андозае аз қаноатманд кардани талаботи ҷомеа дар омода кардани ҷавонон нисбат ба ҳаёт ва фаъолиятнокии касбӣ даст кашидааст.

Ин равндҳо кор карда баромадани воситаҳои таълими нав, ташаккул додани захираҳои иттилоотӣ ва платформаҳои таҳсилотӣ, тағйир додани асосҳои дидактикии педагогика ва тарзҳои ташкил кардани раванди таҳсилотиро фаъол гардониданд [4, с. 81; 15, с. 114]. Дар асри системаи таҳсилоти рақамӣ имкониятҳои платформаҳои мобилӣ ва гузоришҳо пайдо мешаванд, ки рушди малакаҳои маърифатӣ ва рақамии таълимгирандагонро таъмин мекунанд.

Дохил намудани шаклҳо, технология, методҳо ва лавозимотҳои нав (видеои таълимии интерактивӣ, воқеияти мумтозӣ ва иловагӣ, технологияҳои тира, технологияҳои рақамии дутарафа ва ғ.) дар таҷрибаи таҳсилотии муосир барои таъмин кардани муваффақиятҳои мутахассисони оянда дар олами рақамӣ ногузир ва аз ҳад зиёд муҳим мегарданд. Дар чунин шароитҳо васеъ кардани асос ва принсипҳои дидактикӣ талаб карда мешавад.

Вазифаи дидактикаи рақамӣ ин илмӣ асоснок кардан мебошад, ки чӣ тавр олами мумтозиро ҳамчун лавозимоти муҳими иловагӣ истифода бурдан лозим аст, ки мавқейи инсонро дар он муайян мекунад ва лавозимотҳои муосир ва методҳои идрокро истифода мебарад. Дар назарияи педагогӣ ва таҷрибаи таҳсилотӣ мафҳумҳои бисёри нав дохил карда мешаванд [9, с. 56; 13, 3553]: «омӯзиши онлайн», «педагогикаи рақамӣ», «дидактикаи рақамӣ», «муҳити рақамӣ», «фазои рақамӣ», «системаи экологии рақамӣ», «босаводии рақамӣ», «босалоҳиятии рақамӣ» ва ғ.

Педагогикаи рақамӣ ҳамчун самти нави илмӣ бо истифода бурдани ҳамаи гуногунии муҳити рақамӣ фаъолиятнокии таълимиро барои баланд бардоштани сифати таълим алоқаманд мекунад. Педагогикаи анъанавӣ, чӣ тавре ки таҷриба нишон дод, ҳоло барои ҳал кардани проблемаҳои ҷаҳонии ташкил кардан ва гузаронидани таълими рақамӣ қобилият надорад, барои ҳамин дар назди илми педагогӣ масъалаи кор карда баромадани методологияи нави таълим – дидактикаи рақамӣ ҳамчун омӯзиш доир ба ташкил кардани фаъолиятнокии таҳсилотӣ дар муҳити рақамӣ бармехезад. Ба сифати предмети он коркарди қоида, принсипҳо ва методҳои ташкил кардан ва гузаронидани раванди таҳсилотӣ дар фазои таҳсилоти рақамӣ баромад мекунад [11, с. 123].

Фазои рақамӣ – ин равандҳои рақамӣ, воситаи таъсири мутақобилаи рақамӣ, захираҳои иттилоотӣ, ва инчунин ба тартиб даровардани маҷмӯйи ҳамгироии механизмҳои ташкил ва идора кардан, истифода бурдани инфрасохторҳои рақамӣ дар асоси меъёрҳои махсус мебошад [12, с. 74], ва муҳимтарини аз онҳо дастрас будани маълумотҳои фазои таҳсилотӣ мебошад, ки бо имкониятҳои системаи экологии рақамӣ таъмин карда мешавад.

Системаи экологии рақамӣ- ин маҷмӯйи хизматрасониҳо ва равандҳои иттилоотӣ мебошад, ки аз ҳисоби маркази ягонаи мутобиқ кардан дар платформаи ягонаи технологии бемуҳимият табдил додани истифодабарандагони байни хизматрасониҳои гуногун мебошад. Мисол системаи экологии рақамии муассисаи олии таълимӣ имкониятҳои эҷод кардан ва истифода бурдани муҳити таҳсилотии шахсии ҳар як таълимгирандаро таъмин мекунад. Дар айни замон дар мамлакат ташкил кардани системаи экологии рақамии ягонаи таҳсилоти рақамӣ ҳамчун маҷмӯйи хизматрсониҳои новобаста ва боэътимодӣ рафта истодааст. Дар он партфолиои таҳсилотии шахсӣ, системаи баҳо додани муваффақиятҳои таҳсилотӣ, ёрдамчии зеҳнӣ, бозори валютаи (пулии) таҳсилоти рақамӣ ва ғ. дохил мешаванд. Барои таълим ва таъсири мутақобила дар чунин муҳит сатҳи муайяни босаводии рақамӣ талаб карда мешавад.

Босаводии рақамӣ ҳамчун қобилияти бехатарӣ ва ба таври муносиб идора ва дарк кардан, ҳамгироӣ ва мубодила кардан, баҳо додан, ахборот эҷод кардан ва ба даст овардани роҳ нисбат ба он бо ёрии таҷҳизоти рақамӣ ва технологияҳои шабакавӣ барои иштирок кардан дар таълим, ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дида баромада мешавад [1, с.51]. Ин дониш дар соҳаи технологияҳои рақамӣ, малакаҳои истифода бурдани лавозимотҳои рақамӣ, дастгоҳ барои ба таври васеъ истифода бурдани босалоҳиятии рақамӣ дар фаъолиятнокии таълимӣ ва касбӣ мебошад.

Босалоҳиятии рақамӣ (digital competencies) дар қобилияти ҳал кардани масъалаҳои гуногунро дар соҳаи истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) нишон медиҳанд: истифода бурдан ва эҷод кардани контент (мазмун) бо ёрии технологияҳои рақамӣ, аз он ҷумла кофтуков ва мубодилаи маълумот, ҷавобҳо ба саволҳо, таъсири мутақобила бо дигар одамон, гузаронидани барномасозии компютерӣ. Мафҳуми «шаҳрванди рақамӣ» ҳамчун қобилият ва арзиши одобу ахлоқӣ иштирок кардан дар ҳаёти ҷомеа дар шабака пайдо мешавад, вай то андозае ҳамчун элементи муҳими зиндагии асри XXI мубрам мегардад.

Вазифаҳои нави педагогҳо дар муҳити рақамӣ

Рақамикунонии таҳсилотӣ ташаккул додани навъи нави педагогика, маданияти нави педагогӣ, нақшҳои нав ва вазифаҳои муаллимон ва донишҷӯйёнро дар назар дорад. Муаллимон – ин транслятори маълумотҳои таълимӣ фаромадан аз саҳна мебошанд. Баланд бардоштани фаъолияти таълимӣ ба худ ҳаракати бошууронаи ҳар як таълимгирандаро нисбат ба мақсадҳои худ аз рӯйи маҳруки муайяни фардӣ тасаввур мекунад, барои ҳамин фасилитаторҳо ҳамчун шарики кооперативӣ аз рӯйи таълим зарур аст, ки таваҷҷӯҳро нисбат ба дархостҳои таълимӣ ва мушкилиҳои таълимгирандагон зоҳир мекунанд, ва кӯмак мерасонанд, ки дар фазои таҳсилоти рақамӣ равона карда шаванд.

Саф оростан ва таъмин намудани амалӣ кардани ин маҳрукҳо масъалаҳои мураккаб гардида истодаанд, ки барои ҳалли онҳо мушоҳидакунандагони изи рақамии таълимгирандагон лозим мегардад, ки оммаи калони додаҳоро доир ба муваффақиятҳои таълимӣ дар платформаҳои таҳсилотии кушод ҷамъ намояд ва кор карда бароянд. Хусусиятҳои вазифавии ин нақшҳои муаллимон инчунин предмети омӯзиши дидактикаи рақамӣ мебошад.

Калид нисбат ба таҳсилоти рақамӣ ин устувор баҳо додани натиҷаҳои таълим ва дастрас кардани онҳо ба истифодабарандагон мебошад [3, с. 227-244]. Дар муаллимон зарурияти кор карда баромадани системаи нави баҳо додани муваффақиятҳои таҳсилотӣ дар андозаи фосилавӣ на фақат дар дониш ва маҳорат, балки инчунин дар босалоҳиятӣ пайдо мешавад. Ба назар мегирем, ки босалоҳияти ташаккул мeёбад, зоҳир мегардад ва мувофиқан метавонад, ки фақат дар фаъолиятнокӣ баҳо дода шавад, он гоҳ проблемаи мураккаб бармехезад, ки чӣ тавр чунин фаъолиятро дар вазъияти баҳо додан ҳангоми таҳсилоти фосилавӣ ташкил кардан мумкин аст.

Рақамикунонии таҳсилот ба ташаккул додани системаи ягонаи баҳо додани сифат дар сатҳҳои байналмиллалӣ, миллӣ ва минтақавӣ мусоидат мекунад, ки дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз пешомадҳои миллии сиёсати таҳсилотӣ мебошад [5, с. 46]. Барои ҳамин проблемаи ба назар гирифтани талаботҳои байналмиллалӣ нисбат ба сифати истифода бурдани маводҳои таҳсилотӣ ва баҳогузорӣ пайдо мешавад. Таълим ва омӯзиши самаранок дар муҳити рақамӣ метавонад, ки ба рушди малакаҳои техникӣ ва босалоҳиятии рақамӣ чӣ барои муаллимон, ва инчунин чӣ барои таълимгирандагон мусоидат намояд. Ҳоло аз ҳама бештар маводи маълумотии арзишнок аз рӯйи босалоҳиятии педагогӣ ин доираи Аврупоии босалоҳиятии рақамии муаллимон мебошад (DigCompEdu) [16, с. 204]. Сохти босаводии рақамии педагогии Аврупоӣ (DigCompEdu) 33 босалоҳиятиро тақдим мекунад, ки дар 6 сатҳи прогрессивӣ маттаҳид карда шудаанд:

· пайрави касбӣ ҳамчун қобилияти истифода бурдани технологияҳои рақамӣ барои беҳтар кардани таълим;

· муайян кардани захираҳои рақамии таҳсилоти босифат;

· маҳорати кор карда баромадан, ба нақша гирифтан ва ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар ҳамаи марҳилаҳои раванди таълим;

· ташкил кардани баҳогузорӣ ва робитаи баръакс бо роҳи таҳлили миқдори калони додаҳои рақамӣ барои кӯмак расонидани таълимгирандагон ва педагогҳо;

· васеъ кардани ҳуқуқ ва имкониятҳои таълимгирандагон аз ҳисоби технологияҳои рақамӣ;

· кӯмак расонидан ба рушди босалоҳияти рақамии таълимгирандагон.

Барои таълимгирандагон 8 ҷабҳаҳои асосии босаводии рақамӣ ҷудо карда мешавад: когнитивӣ, сохторӣ, маданӣ, танқидӣ, робитавӣ, иҷтимоӣ, эҷодӣ ва устуворӣ ҳангоми истифода бурдани технологияҳои рақамӣ [2, с. 54-79].

Қайд кардан лозим аст, ки ҳоло суръати рақамикунонӣ моҳиятан аз суръати рушди малакаҳо ва маҳорати рақамии аксарияти муаллимон ва донишҷӯйён зиёд аст. Нисбат ба малакаҳои аз ҳама бештар мураккаб чунинҳоро овардан мумкин аст:

- қобилияти барқарор ва аз нав барқарор кардани системаҳои амалиётӣ;
- тағйир додани параметрҳои таъминоти барномавӣ;
- эҷод кардани контенти таҳсилоти рақамӣ;
- кор бо ҷадвалҳои электронӣ;
- кофтуков ва полиш додани додаҳо, маълумотҳо ва контенти рақамӣ;
- ҳамкорӣ тавассути технологияҳои рақамӣ;
- идора кардани мутобиқати рақамии худ;
- омӯзиш ва баҳо додани муваффақиятҳо бо татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ.

Натиҷаҳои пурсиши саволнома

Кобилияти баланди (97,7 %) иштироккунандагони (респондентов) кор бо маълумотҳои рақамӣ ошкор карда шуданд:

- нусха бардоштан, аз ҷойе ба ҷойе гузаштан, ва инчунин файлҳоро нигоҳ доштан;
- номи нав гузоштан, дуртар кардан, ва файлҳоро аз нав барқарор кардан;
- нашр кардани ҳуҷҷатҳои конструкторӣ ва технологӣ;
- мушоҳида кардани ҳуҷҷатҳои матнӣ ва графикӣ;
- таҳлил кардани додаҳои ҷадвалӣ ва ғ.

Аз онҳо 80,9 % ҳисоб мекунанд, ки маҳорати идора кардан кифоя мебошад (пайдо кардан, дарк кардан, таҳлил кардан, дар хотир нигоҳ доштан ва интиқол додан). Лекин фақат 69,6 % муаллимон ва донишҷӯйён технологияҳои рақамиро барои таълим/омӯзиш истифода мебаранд, ва 59,5 % малакаҳои робитавиро аз худ кардаанд. Муносибати танқидӣ нисбат ба маълумотҳоро дар муҳити рақамӣ (баҳо додан ба дурустии маълумотҳо, хулосабарории мантиқӣ дар асоси додаҳо) 58,2 % иштироккунандагон аз худ кардаанд. Имкониятҳои худрушдиҳӣ бо истифода бурдани воситаҳои рақамиро 71,8 %, эҷод кардани медиамаҳсулотии тайёрро 44,8 % қайд кардаанд.

Васеъ кардани намудҳои фаъолиятнокии таҳсилотӣ дар муҳити таҳсилоти рақамӣ дар назди муаллимон зарурияти аз худ кардани функсияҳо ва нақшҳои навро мегузорад. Дар муҳим будани маҳсулҳо ва муҳити таҳилоти рақамӣ 41, 4 % нишон доданд; роҳбари фаъолиятнокии таҳсилотӣ дар муҳити рақамӣ 39,4 %- ро қайд намуданд; мутахассис аз рӯйи ташхиси захираҳои таҳсилоти электронӣ – 33, %. Талабот дар тютор аз рӯйи ташаккул додани траекторияи таҳсилоти фардӣ 28,7 %; педагоги куратори шабакавӣ – 32, 3 %; веб-психолог -27,7 %; дастурдиҳанда аз рӯйи интернет-навигатсия – 27,3 %, аналитик-мусаҳҳеҳи изи рақамӣ – 16,6 %- ро қайд намуданд. Муносибати муаллимон ва донишҷӯйён нисбат ба имкониятҳои дидактикии нав дар муҳити рақамӣ

Муҳокима ва хулосаҳо

Проблемаҳое, ки дар ин мақола дида баромада шудаанд, миқдори зиёди онҳо ҳангоми рақамикунонии таҳсилот ҳал карда намешаванд, барои ҳалли бисёри онҳо даҳсолаҳо лозим аст. Таҳлили адабиётҳои илмӣ аз рӯйи мавзӯъ нишон дод, ки ҳоло илми педагогӣ дар ҳудуди хеле тағйирёбиҳои ҷиддӣ қарор дорад. Ташвиши махсусро паст шудани қисмати тарбиявӣ дар раванди таҳсилоти система ҳамчун фаъолиятнокии таҳсилотӣ мувофиқи мақсад будани системаи таҳсилот аз рӯйи ташаккул додани арзишҳо дар марҳилаи ташаккул додани ҷомеаи иттилоотӣ даъват мекунад [6, с. 3-16]. Дар ҳамаи ҷабҳаҳои фаъолиятнокии таҳсилотӣ дар шароитҳои табдилдиҳии рақамӣ тағйирёбии ҷиддӣ

ба амал меояд, технологияҳо, маданияти таъсири мутақобила, принсипҳои эҷод кардани маҳсулҳои таҳсилоти рақамӣ тағйир меёбанд [7, с. 9; 17 с. 91]. Ташаккул додани амсилаҳои рақамии шахсикунонидашудаи таҳсилоти шабакавӣ рафта истодааст [10, с. 240]. Ба таври васеъ татбиқ намудани технологияҳои рақамии дутарафа то андозае татбиқи худро дар илмҳои муҳандисӣ ёфтаанд [14, с. 71], ки дар он фазои таҳсилотӣ-иттилоотӣ [8, с. 36-41] ва дар умум ҳамаи фаъолиятнокии таҳсилотӣ тағйир меёбанд. Проблема инчунин аз он иборат мешавад, ки фазои иттилоотии рақамиро маҳдуд кардан мумкин нест, лекин дар он маълумот на ҳама вақт мусбат мебошад.

Муҳимтрин монеаи рушди ин самт ин норасогии захираҳои таҳсилоти рақамӣ, норасогии далеловарӣ ва муносибати зинда чӣ дар байни таълимгирандагон, ва инчунин чӣ бо муаллимон мебошад. Гузариш нисбат ба шаклҳо ва методҳои нав ташкил кардани раванди таҳсилотӣ корҳои илмӣ ва методии ҷиддиро аз рӯйи эҷод кардани методологияҳои омӯзиши рақамии фардӣ карда шударо талаб мекунад. Рушди дидактика дар марҳилаи рақамӣ дар фазаи нав ворид шуд, ки ин аз нав дида баромадан, рушд ва пурра кардани принсипҳо ва гузориши омӯзиш ва тарбияи ҷавононро барои бомуваффақиятии ҳаёт ва фаъолиятнокӣ дар олами рақамӣ талаб мекунад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Аймалетдинов Т.А., Баймуратова Л.Р., Зай-цева О.А., Имаева Г.Р., Спиридонова Л.В. Цифро-ая грамотность российских педагогов. Готовность к использованию цифровых технологий в учебном процессе // Аналитический центр НАФИ. М., 2019.
2. Дмитриев Я.В., Алябин И.А., Бровко Е.И. [и др.] Развитие цифровых навыков у студентов вузов: деюре vs дефактов // Университетское управление: практика и анализ. 2021. т. 25. № 2. с. 59-79.
3. Ефремова Н.Ф. Мотивационный аспект независимой оценки достижений учащихся // Рос. психол. журн. 2017. т. 14. № 2. с. 227-244.
4. Мур М., Макинтош У., Блэк Л. и др. Информационные и коммуникационные технологии в дистанционном образовании: специализированный учебный курс / пер. с англ. М., 2006.
5. Просторы и горизонты цифрового образования // Материалы вебинаров, бесед и исследований Юрайт. Академии. вып. 3. Весенний семестр 2021 / сост. А.А. Сафонов, П.А. Частова. М., 2021.
6. Роберт И.В. Цифровая трансформация образования: вызовы и возможности совершенствования // Информатизация образования и науки. 2020. т. 3. № 47. с. 3-16.
7. Сердитова Н.Е., Белоцерковский А.В. Образование, качество и цифровая трансформация // Высшее образование в России. 2020. т. 29. № 4. с. 9-15.
8. Шилова О.Н. Цифровая образовательная среда: педагогический взгляд // Человек и образование. 2020. № 2(63). с. 36-41.
9. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator // United Nations, UNESCO Institute for statistics, 2018 10. Bezoluk S., Azarko E., Danchenko I., Kupriyanov I. Fundamentals of Digital Didactics: Specifcs and Development at the Present Stage // E3S Web of Conferences. 2021. Vol. 258.
11. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. The Digital Competence Framework for Citizens with eight profciency levels and examples of use. Luxembourg, 2017.
12. Hashim M., Tlemsani I., Matthews R. Higher education strategy in digital transformation. Education and Information Technologies. 2021.
13. Lin M.H., Chen H.C., Liu K.S. A Study of the Effects of Digital Learning on Learning Motivation and Learning Outcome // EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education. 2017. Vol. 13. No. 17. p. 3553-3564.
14. Meskhi B., Gerasin P., Efremova N. Psychological and pedagogical aspects of the development of engineering competencies of students // E3S Web of Conferences. 2021. Vol. 273.

15. Moore M.G., Kearsley G. Distance Education: A Systems View of Online Learning // Wadsworth Cengage Learning, 2012.
16. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu) // Joint Research Centre. Luxembourg, 2017.
17. Ţălu Ş., Dallaev R., Pisarenko T., Sobola D., Holcman V., Nazarov A. Analysis of learning methods in the digital educational environment // SHS Web of Conferences. 2022. № 141.

ТАҲСИЛОТИ МУОСИР ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Тошматов Абдунаби Давлатович
номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Тел.: (+992) 988-48-80-88. **E-mail:** toshmatov.a@mail.ru
Қодирова Дилафруз Толибовна
номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълимӣ физика технологияи материалҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Тел.: (+992)935-38-00-33. **E-mail:** dilafruz.71@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф талаботҳои муосири истифода бурдани технологияҳои рақамиро дар раванди таҳсилот таҳлил мекунад ва зарурияти мунтазам, муфассал пайваст кардани восита ва методҳои инноватсионии таълимии кор карда баромадашударо дар барномаҳои муассисаҳои таълимӣ бо назардошти динамикии муҳити беруна қайд мекунад, ки бо шароитҳои фаъолияти ҳаёти ҷомеа тағйир меёбанд. Ҳолати додашуда тасдиқ мекунад, ки ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар таҳсилот бояд, ки раванди мунтазам ва ғайримустақим бошад, ва бо назардошти ҳамаи омилҳо ва вазъиятҳои воқеияти муосир, иҷтимоӣ, демографӣ, территориалӣ ва дигар хусусиятҳои мамлакат ба амал меоянд. Рақамикунонии таҳсилот бояд, ки барои доираи васеӣ шасиятҳо равона карда шуда бошад, ки шавқу рағбати ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимиро ба эътибор гирад ва эҳтиром намояд, илова бар ин ба маҳдуд кардани ҳуқуқ ва имкониятҳои гурӯҳи алоҳидаи таълимгирандагон роҳ надиҳад. Дар мақола, инчунин қайд карда шудааст, ки дар оянда бе назорат мубтало шудан дар муҳити рақамӣ ва номунтазам ҷорӣ кардани навовариҳои технологӣ, бе ба назар гирифтани иқтидорҳои хавфу хатар ва оқибатҳои манфӣ метавонад, ки нисбат ба як қатор самараҳои номатлуб оварда расонанд, ки таъсири манфӣ ба рушди психологӣ, иҷтимоӣ ва шахсии таълимгирандагон мерасонад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти муосир, проблемаҳо, хавфу хатарҳо, пешомадҳо, тамоюли тағйирёбӣ, раванди технологӣ, технологияҳои рақамӣ, навовариҳо.

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Тошматов Абдунаби Давлатович
кандидат физико-математических наук, доцент кафедры общей и теоретической физики, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.
Кодирова Дилафруз Толибовна
кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Тел.:** (+992) 917-95-00-47, **E-mail:** dilafruz.71@mail.ru

Аннотация. В статье автор анализирует современные требования к использованию цифровых технологий в образовательном процессе и отмечает необходимость системной, детальной интеграции разрабатываемых инновационных образовательных средств и методов в программы образовательных учреждений с учетом динамики внешней среды, меняющейся вместе с условиями общественной жизни. Изложенная ситуация подтверждает, что внедрение цифровых технологий в образование должно быть системным и прерывистым процессом, учитывающим все факторы и обстоятельства современной

действительности, социальные, демографические, территориальные и иные особенности страны. Цифровизация образования должна быть ориентирована на широкий круг лиц, учитывая и уважая интересы и мотивы всех участников образовательного процесса, а также не допуская ограничения прав и возможностей отдельной группы обучающихся. В статье также отмечается, что в перспективе неконтролируемое погружение в цифровую среду и нерегулярное внедрение технологических инноваций без учета потенциальных рисков и негативных последствий могут привести к ряду нежелательных эффектов, негативно влияющих на психологическое, социальное и личностное развитие обучающихся.

Ключевые слова: современное образование, проблемы, риски, перспективы, тенденции изменений, технологический процесс, цифровые технологии, инновации.

MODERN EDUCATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES

Toshmatov Abdunabi Davlatovich

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of General and Theoretical Physics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

Kodirova Dilafruz Tolibovna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Physics and Technology of Materials, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel.: (+992) 917-95-00-47, E-mail: <dilafruz.71@mail.ru>

Abstract. In the article, the author analyzes modern requirements for the use of digital technologies in the educational process and notes the need for systematic, detailed integration of developed innovative educational tools and methods into the programs of educational institutions, taking into account the dynamics of the external environment changing along with the conditions of public life. The described situation confirms that the introduction of digital technologies into education should be a systematic and intermittent process, taking into account all factors and circumstances of modern reality, social, demographic, territorial, and other features of the country. The digitalization of education should be oriented towards a wide range of people, taking into account and respecting the interests and motives of all participants in the educational process, as well as not allowing restrictions on the rights and opportunities of a separate group of students. The article also notes that in the future, uncontrolled immersion in the digital environment and irregular implementation of technological innovations without taking into account potential risks and negative consequences may lead to a number of undesirable effects that negatively affect the psychological, social, and personal development of students.

Keywords: modern education, problems, risks, prospects, trends of changes, technological process, digital technologies, innovations

Системаи таҳсилот имрӯз мубталои раванди фаъоли ҷаҳоникунонӣ ва бошиддат ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар ҳамаи доираҳои фаъолияти ҳаёти инсон гардидааст, ба онҳо таъсири муҳим мерасонад, ва онҳо ба табдилдиҳиҳои муҳим дучор мешаванд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳамгироии технологияҳои рақамӣ дар доираи таҳсилот дорои ҷӣ тарафҳои мусбат, ва инчунин ҷӣ хавфу хатарҳои муайянро тавлид мекунад, ки таваҷҷӯҳи дақиқро талаб мекунад.

Дар айни замон мо табдилёбиҳои раванди таълими анъанавиро мушоҳида мекунем, ки пештар бештар ба таъсири мутақобилаи бевоситаи байни шахсиятҳо асос карда шуда буданд, дар раванди технологӣ бошад, вай бо рушди бошиддат ва васеъ паҳн шудани технологияҳои коммуникатсионӣ асос карда шудаанд.

Мақсади бунёдии табдилдиҳиҳои рақамӣ дар системаи таҳсилот ин ташаккул додани системаҳои таъминоти иттилоотии таъсирбахш ва самаранок мебошад, ки барои ба даст овардани сифати нави таълим мусоидат мекунад [2, с. 60-67].

Лекин амалӣ кардани масъалаҳои дар боло ишорат кардашудаи табдилдиҳиҳои рақамии таҳсилот бо як қатор душвориҳои намунавӣ ва иқтидорҳои хавфу хатар алоқаманд мебошанд, ва метавонанд, ки ба таври манфӣ ба самаранокии раванди таълим таъсир

расонанд ва таҳлили муфассал ва аз нав кор карда баромаданро талаб мекунад. Нисбат ба проблемаҳо ва хавфу хатарҳои аз ҳама бештар паҳншуда чунинҳо тааллуқ доранд:

- набудани муносибати якхела нисбат ба ташаккул додан ва истифода бурдани матни таҳсилоти рақамӣ, ки ин нисбат ба гуногунии сифат ва дастрас будани захираҳои таҳсилотӣ оварда мерасонад;
- сарбории тағйиротӣ барои кормандони педагогӣ, ки бо зарурияти аз худ кардани лавозимотҳои рақамии нав, муносиб кардани методикаи таълим ва ҳаҷми афзояндаи корҳо дар муҳити рақамӣ алоқаманд мебошад;
- ҳамгироии нокифояи технологияҳо ва навовариҳои рақамӣ дар раванди таълим, ки чӣ ба омилҳои объективӣ (нарасидани таҷҳизот, нокифоя будани дараҷаи тахассусии педагогҳо), ва инчунин чӣ ба сабабҳои субъективӣ (кӯҳнапарастии ҷомеаи педагогӣ, муқовимати тағйирёбӣ) асос карда шудаанд.

Таваҷҷӯҳи нокифоя нисбат ба омилҳои дар боло ишорат карда шуда метавонад, ки аз болои худ як қатор натиҷаҳои манфиро ҷалб намояд, доираи оташин [3, с. 108-113], ҳолати психологӣ-физиологӣ, ва инчунин ташкилдиҳандаҳои далеловарӣ ва рафтору кирдорҳои фаъолияти ҳаёти таълимгирандагон ва муаллимонро ба вуҷуд орад.

Норасогии таъсири мутақобилаи зиндаи байни шахсият ва ҳукмфармо будани ғайримустақимии муносибати рақамӣ қобилият дорад, ки деприватсияи оташин, паст шудани зуҳурот ва аутентичности реаксияҳои инсонӣ, ва инчунин бад шудани баъзе параметрҳои биологиро ба ангезиш дарорад, ки ҳолати узвҳоро тавсиф медиҳад [1, с. 9-11].

Дар таълимгирандагон ва ҳайати профессорон-муаллимон хавфу хатари ташаккул додани муомилаи бепарво меафзояд ки инро мунтазам аз даст додани шавқу рағбат нисбат ба иштиокчии фаъол дар доираҳои гуногуни ҳаёт, аз он ҷумла фаъолияти таълимӣ ва касбӣ ҳамроҳӣ мекунад.

Амсилаҳои рафтору кирдорӣ метавонад аломатҳоеро ба даст дарорад, ки ба кор кардани иҷрокунандагони муайян карда шуда хос мебошад, барои ин зоҳир гардидани ташаббусҳои эҷодӣ, фаъолнокии иҷтимоӣ ва саъю кӯшиш нисбат ба афзоиши шахсият танг карда баровარда мешавад.

Таъсири манфии омилҳои антропогенӣ ва рақамии муҳити атроф баланд бардоштани талаботро нисбат ба иқтидори муносиб ва механизмҳои ислоҳии психологии хонандагон ва муаллимонро дар назар дорад.

Илова бар ин, барқарор кардани захираҳои психологӣ-физиологӣ-мантиқӣ, ки барои бомуваффақият кор кардан дар шароитҳои додашуда зарур аст, на ҳама вақт мунтазам ва фаврӣ иҷро карда мешавад. Таваҷҷӯҳи зиёдро ба масъалаҳо оид ба кӯмаки психологӣ расонидан ба иштирокчиёни раванди таълим ҷудо кардан лозим аст, онҳоро бо методҳои худ ба танзимдарорӣ, stress-менеҷмент омӯхтан лозим аст, сабаби ташаккул додани тарзи ҳаёти солим шудан лозим аст.

Илова бар ин, давраи маҳдуди истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ дар доираи таҳсилот то имрӯз имконият намедиҳад, ки баҳои пурарзиши самарабахш будани онҳо, аз он ҷумла таҳқиқ намудани амиқӣ ва сифати аз худ кардани дониш гузаронида шавад [4, с. 42-47]. Ин проблема, ки бо омилҳои объективӣ асос карда шудааст, дар пешомад мумкин, ки бо андозаи ҷамъ кардани додаҳо ва гузаронидани таҳқиқоти дарозмӯддат ҳал карда шавад.

Раванди аз тарафи педагогҳо аз худ кардани методҳои нави баҳогузорӣ дар шароитҳои рақамикунонии таҳсилот бо норасогии вақт, сермаҳсулии баланди меҳнат, ҳаҷми калони ҳисоботӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо қисман мураккаб карда мешаванд.

Баланд кардан ва аз худ кардани технологияҳои нав нисбат ба мунтазамии нокифоя, монанди натиҷа, самаранокии пасти ин раванд оварда мерасонад.

Дар баъзе ҳолатҳо педагогҳо наметавонанд, ки барои ба даст даровардани сатҳи аз худ кардани технологияҳои рақамӣ комёб шаванд, ки аз сатҳи таълимдиҳӣ зиёд мебошад, ва ин мушкилии иловагиро дар раванди таълим эҷод мекунад.

Ҳолати додашуда тасдиқ мекунад, ки ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар таҳсилот бояд, ки раванди мунтазам ва ғайримустақим бошад, ки бо назардошти ҳамаи омилҳо ва вазъиятҳои воқеияти муосир, иҷтимоӣ, демографӣ, территориалӣ ва дигар хусусиятҳои мамлакат ба амал меояд.

Рақамикунонии таҳсилот бояд, ки барои доираи васеӣ шасиятҳо равона карда шуда бошад, ки шавқу рағбати ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимиро ба эътибор гирад ва эҳтиром намояд, илова бар ин ба маҳдуд кардани ҳуқуқ ва имкониятҳои гурӯҳи алоҳидаи таълимгирандагон роҳ надиҳад.

Дар охир қайд мекунем, ки дар оянда бе назорат мубтало шудан дар муҳити рақамӣ ва номунтазам ҷорӣ кардани навовариҳои технологӣ, бе ба назар гирифтани иқтидорҳои хавфу хатар ва оқибатҳои манфӣ метавонад, ки нисбат ба як қатор самараҳои номатлуб оварда расонад, ки таъсири манфӣ ба рушди психологӣ, иҷтимоӣ ва шахсии таълимгирандагон мерасонад. Дар байни чунин натиҷаҳои манфӣ чунинҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

- таназзули зеҳнӣ;
- парешонхотирии психологӣ ва хавфу хатари рафтори суитсидарӣ. Ин проблема махсусан барои таълимгирандагон мубрам мебошад, ки дар худ бештар ҷавононеро тасаввур мекунанд, ки механизмҳои муносиб кардани онҳо нисбат ба муҳити атроф ҳоло то охир ташаккул наёфтааст ва бо устувории нокифоя нисбат ба ҳаяҷонӣ ва сербории иттилоотӣ тафовут доранд;
- нозукӣ нисбат ба фиребгарӣ. Ин метавонад, ки барои ҳаётиояндаи траекторияи ҷавонон, аз он ҷумла бомуваффақиятии онҳо дар муассисаи олии таълимӣ, гузаронидани хизмати ҳарбӣ, кор дар ташкилотҳои бехатарӣ, эҷод кардани оила ва тарбияи кӯдакон таъсири аз ҳад зиёд манфӣ расонад;
- бад шудани малакаҳои робитавӣ. Тахфифи раванди таҳсилотӣ нисбат ба интиқоли дониш бо ёрии платформаҳои рақамӣ ин нокифоя мебошад ва барои ошкор кардани нерӯйи таълимгирандагон, дар онҳо ташаккул додани малакаҳои иҷтимоии муҳим мусоидат мекунад [5, с. 42-47].

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Михайлова Ф.Ф. Роль цифровизации образовательного процесса // Молодой ученый. 2023. № 46 (493). с. 9-11.
2. Панина Е.А. Актуальные вопросы цифровизации образования в современных условиях // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2020. №3. с. 60-67.
3. Сафуанов Р.М., Лехмус М.Ю., Колганов Е.А. Цифровизация системы образования // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. 2019. №2 (28). с. 108-113.
4. Седов Д.Н. Цифровизация образования в России: риски и проблемы // Вестник БГУ. 2021. №2. с. 42-47.
5. Седов Д.Н. Цифровизация образования в России: риски и проблемы // Вестник БГУ. 2021. №2. с. 42-47.

ТАШКИЛ КАРДАНИ МУҲИТИ ЭЛЕКТРОНИИ ИТТИЛООТӢ-МАЪРИФАТӢ ДАР МУАССИСАИ ОЛИИ ТАЪЛИМӢ

Тошматов Абдунаби Давлатович

номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 988-48-80-88. **E-mail:** toshmatov.a@mail.ru

Сайдалиев Абдулазиз
муаллими калони кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Тел.: (+992) 918-82-14-82.
Қурбонов Диловар
номзади илмҳои таърих (аз рӯи самти физика), муаллими калони кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Тел.: (+992) 985-61-33-75.

Аннотатсия. Тамоюли муосири мубрам ин рушди муҳити рақамӣ дар таҳсилот мебошад. Лоиҳаҳои чунин намуд дар сатҳи қонуниятҳои ҷумҳурӣ нигоҳ дошта мешавад, лекин талаботҳо нисбат ба муҳити рақамии муассисаи олии таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар стандартҳои давлатии таҳсилотӣ ба қайд гирифта мешаванд. Шарти ҳатмӣ нисбат ба муассисаҳои маърифатии таҳсилоти олӣ ин мавҷуд будан ва амалӣ кардани муҳити электронии иттилоотӣ-маърифатӣ (МЭИТ) мебошад. Дар мақола сохт ва таҷрибаи эҷод кардани МЭИТ дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ (ДДК ба номи А. Рӯдакӣ) дида баромада шудааст. Сохти мантиқӣ ва техникии МЭИТ бо тасвир кардани қисматҳои калидии он оварда шудааст. Талаботи стандартҳои давлатии таҳсилот (СДТ) нисбат ба амалӣ кардани барномаҳои таҳсилотӣ ва риоя кардани онҳо дар доираи МЭИТ- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ дар шакли муайян дароварда шудаанд. Қайд мекунем ки системаи эҷод карда шуда чандирӣ ва муфассал мебошад, ва дар натиҷаи он метавонад, ки нисбат ба тағйирёбиҳои талаботи СДТ, хусусияти муассисаҳои таҳсилотӣ, ва инчунин ба таври табиӣ дар фазои ягонаи иттилоотии муассисаи олии таълимӣ мувофиқат намояд.

Калидвожаҳо: муҳити электронии иттилоотӣ-маърифатӣ, таҳсилоти олӣ, таҳсилоти хушоҳанг, технологияҳои таҳсилотии инноватсионӣ, стандартҳои давлатии таҳсилот, базаи захираҳои таҳсилотии электронӣ.

СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ИНФОРМАЦИОННО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ВУЗЕ

Тошматов Абдунаби Давлатович
кандидат физико-математических наук, доцент кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.
Тел.: (+992) 988-48-80-88. E-mail: toshmatov.a@mail.ru
Сайдалиев Абдулазиз
старший преподаватель кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.
Тел.: (+992) 918-82-14-82.
Курбонов Диловар
кандидат исторических наук (по направлению физика), старший преподаватель кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.
Тел.: (+992) 985-61-33-75.**Аннотация.** Актуальной современной тенденцией является развитие цифровой среды в образовании. Проекты такого рода поддерживаются на уровне республиканского законодательства, а требования к цифровой среде вуза в организациях высшего образования прописываются в государственных образовательных стандартах. Обязательным условием к образовательным организациям высшего образования является наличи7е и функционирование электронной информационно-образовательной среды (ЭИОС). В статье рассмотрена структура и опыт создания ЭИОС в Кулябском государственном университете имени А. Рудаки (КГУ им. А. Рудаки). Приведена логическая и техническая структура ЭИОС с описанием её ключевых компонентов. Сформулированы требования государственных образовательных стандартах к реализации образовательных программ и их соблюдение в рамках ЭИОС КГУ им. А. Рудаки. Отметим, что построенная система является гибкой и расширяемой, благодаря чему

может адаптироваться к изменениям требований государственных образовательных стандартах, специфике образовательной организации, а также естественным образом встраиваться в единое информационное пространство вуза.

Ключевые слова: электронная информационно-образовательная среда, высшее образование, музыкальное образование, инновационные образовательные технологии, государственный образовательный стандарт, база электронных образовательных ресурсов.

CREATION OF AN ELECTRONIC INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT AT A UNIVERSITY

Toshmatov Abdunabi Davlatovich

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of General and Theoretical Physics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel.: (+992) 988-48-80-88. E-mail: toshmatov.a@mail.ru

Saidaliev Abdulaziz

Senior Lecturer, Department of General and Theoretical Physics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel.: (+992) 918-82-14-82.

Kurbonov Dilovar

Candidate of Historical Sciences (specialization: Physics), Senior Lecturer, Department of General and Theoretical Physics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel.: (+992) 985-61-33-75.

Abstract. A relevant contemporary trend is the development of a digital environment in education. Projects of this kind are supported at the level of republican legislation, and requirements for the digital environment of higher education institutions are stipulated in state educational standards. A mandatory requirement for higher education institutions is the availability and functioning of an electronic information and educational environment (EIEE).

This article examines the structure and experience of creating an EIEE at the Kulob State University named after A. Rudaki (KSU named after A. Rudaki). The logical and technical structure of the EIEE is presented with a description of its key components. The requirements of state educational standards for the implementation of educational programs and their compliance within the EIEE of KSU named after A. Rudaki are formulated. It is noted that the developed system is flexible and scalable, which allows it to adapt to changes in the requirements of state educational standards, the specifics of an educational organization, and to be naturally integrated into the unified information space of the university.

Keywords: electronic information and educational environment, higher education, music education, innovative educational technologies, state educational standard, electronic educational resources database.

Ташкилдиҳандаи муҳими фаъолиятнокии муассисаи маърифатии таҳсилоти олӣ ин муҳити электронии иттилоотӣ-маърифатӣ (МЭИТ) мебошад. Рушди чунин ҷинси система ба он, аз он ҷумла сиёсати муосири давлатӣ асос карда шудааст [1. с. 3; 2, с. 1-3].

Дар зери МЭИТ мо маҷмӯйи захираҳои электронии иттилоотӣ ва таҳсилотӣ, ва инчунин технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва воситаҳои (маҷмааҳои) барномавиро дарк мекунем.

Коркарди техникии қисматҳои МЭИТ бо назардошти тавсияҳои методии ВМИҶТ дар ДДК ба номи А. Рӯдакӣ аз соли 2021 оғоз гардидааст, бо вуҷуди ин баъзе қисматҳои он пештар ташкил карда шуда буданд (шабака, шабакаи маҳаллӣ, почтаи иттиҳодиявӣ). МЭИТ- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ барои ҳамаи сатҳи таҳсилот, махсусан таҳсилоти олӣ (бакалавриат, магистратура, аспирандура, докторантура ва ғ.) амал мекунад, ки дар донишгоҳ амалӣ карда мешавад.

Захираҳои иттилоотии электронӣ барои пешниҳод кардани ДДК ба номи А. Рӯдакӣ дар шабакаи ҷаҳонии Интернет дар назар дошта шудааст, аз он ҷумла онҳо иҷро кардани талаботи қонунияти ҷумҳуриро доир ба таъмин намудани ошкоро будани фаъолиятнокии муассисаи таҳсилотӣ таъмин мекунанд.

Захираҳои иттилоотии электронӣ дар навбати аввал барои донишҷӯйёни донишгоҳ муайян карда шудаанд. Ба онҳо тааллуқ доранд, аз он ҷумла базаи захираҳои таҳсилотии электронӣ, ки дар ин ҷо маҷмааи таълимӣ-методии электронӣ, барномаҳои кори фанҳои таълимӣ ва таҷриба, базаи маводҳои таълимӣ, таълимӣ методӣ ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки тарафҳои гуногуни раванди таҳсилотӣ, захираҳои воситаҳои арзишӣ ва ғ.- ро ба тартиб медароранд [3, с. 7-9]. Қайд кардан лозим аст, ки қисми зиёди захираҳои таҳсилотии электронӣ дорои шаҳодатномаи муаллифӣ мебошанд [4, с. 101-105].

Маҷмааҳои барномавӣ ва технологияҳои телекоммуникатсионӣ кор кардани МЭИТ, идора кардани гардиши ҳуҷҷати муассисаҳо, ва инчунин мувофиқат кардани баъзе нуқтаҳои СДТ- и таҳсилоти олиро таъмин мекунанд, ки оид ба онҳо дар оянда гуфта мегузарем.

Ҳамаи компютерҳои ДДК ба номи А. Рӯдакӣ дар шабакаи маҳаллӣ муттаҳид карда шудаанд, ки шарти асосии кор кардани МЭИТ мебошад Дар шабакаи маҳаллӣ ҷойгир мебошанд: ҷойи корӣ; феҳрасти ягонаи навиштҳои бақайдгирии ҳамаи коркунон, муаллимон ва таълимгирандагон; хизматрасониҳои мумтозии шабака, системаи китобхона, портали иттиҳодия; системаи гардиши ҳуҷҷатҳои электронии (СГҲЭ) раванди таълим. Тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионии Интернет шабакаи иттиҳодиявии донишгоҳ ба захираҳои иттилоотии беруна пайваст карда шудааст. Инчунин тавассути шабакаи Интернет ҳар як донишҷӯй, муаллими донишгоҳ роҳи номаҳдуди фардиро нисбат ба пайваст шудан ба системаи электронии китобхона (СЭК) ва ҳамаи МЭИТ дар умум таъмин мебошанд. Ин роҳ аз дилхоҳ нуқта имконпазир аст, ки дар он ҷо баромадан дар Интернет мавҷуд аст (чӣ дар територияи донишгоҳ, ва инчунин чӣ дар беруни он).

Дар оянда чанде дар қисматҳои асосии МЭИТ- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ муфассал истода мегузарем, ва инчунин амалӣ кардани талаботҳои СДТ- и муассисаи олиро бо ин қисматҳо нишон медиҳем.

Ба таври расмӣ сайти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ фазои ягонаи иттилоотӣ мебошад, ки иқтибосҳоро барои ҳамаи дигар захираҳои иттилоотӣ-таҳсилотии электронӣ дарбар мегирад.

Дар Шабака маълумот доир ба муассисаҳои таҳсилотӣ (мувофиқи қарори Ҳукумати ҶТ); ҳуҷҷатҳое, ки тарафҳои гуногуни раванди таълимро ба тартиб медароранд; маълумот оид ба фаъолиятнокии илмӣ, нашриётӣ, фаъолиятнокии байналмиллалии донишгоҳ; чорабиниҳо, озмунҳо, фестивалҳо ва конференсияҳои гузаронидашуда; маълумоти комиссияи қабул; ахборот ва эълонҳо, ҷадвали дарсӣ ва ғ. ҷойгир карда мешаванд. Ҳамаи маълумотҳое, ки дар шабака ҷойгир карда мешаванд, дастраси умум мебошанд.

Системаи портали иттиҳодияи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ барои ҷамъ кардан, мураттаб сохтан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани захираҳои таҳсилотии электронӣ (ЗТЭ) дар назар дошта шудааст. Портал имконият медиҳад, ки мушоиати босифати иттилоотӣ-методии раванди таълим, таъсири самараноки мутақобилаи педагогҳо ва хонандагон таъмин карда шавад. Ҳар як истифода барандаи муаллифии Портал роҳро нисбат ба портфолио, бомуваффақиятӣ ва натиҷаҳои аттестатсияи таълимгирандагон, нақшаҳои таълимӣ, барномаҳои кории фан (БКФ) ва таҷриба, ҷадвали дарсӣ доро мебошад. Ҳар як донишҷӯй бо роҳи номаҳдуди фардӣ нисбат ба системаи портали иттиҳодиявии (таҳсилотии) ДДК ба номи А. Рӯдакӣ таъмин мебошад.

Дар ҷадвали 1 навъҳои маълумотҳо пешкаш карда шудаанд, ки дар сайти расмӣ ва портали таҳсилотии иттиҳодияи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, ва инчунин роҳ ёфтан нисбат ба ин маълумотҳо ҷойгир карда шудаанд.

Ҷадвали 1

Навъи маълумотҳое, ки дар портали таҳсилотии иттиҳодияи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ ҷойгир карда шудаан.

Навъи маълумотҳо	Ҷойгиршавӣ	Речаи дастрас будан

Нақшаҳои таълимӣ, графикаҳои календарӣ, СДТ- ҳо	Шабака, Портали иттиҳодия	Кушода
ЗТЭ, ки дар БКФ нишон дода шудааст		
Феҳрасти электронии китобхона		
Базаи додаҳои нашрии дастраси озод		
БКФ, МТМЭ, маводҳои таълимӣ-методӣ, СДТ- ҳо	Портали иттиҳодия	Пушида
Феҳрасти ЗТЭ, Шаҳри мухтасари БКФ	Шабака	Кушода
Нашрияҳое, ки дар СЭК пайваст карда шудаанд	Шабака, Портали иттиҳодия	Пушида

Роҳ нисбат ба нақшаҳои таълимӣ, графикаҳои календарӣ ва СДТ, захираҳои таҳсилотии электронӣ, ки дар БКФ, феҳрасти электронии китобхонаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, базаи нашрии озод дастрас будан нишон дода шудааст, ки дар реҷаи кушода чӣ бо шабака, ва инчунин чӣ бо портал ба вуҷуд оварда мешавад. Роҳ нисбат БКФ, таҷрибаҳо, нашрияҳо, ки ба СЭК пайваст карда шудааст, бо ёрии истифодабарандагони саҳеҳи шахсӣ амалӣ карда мешавад. Фақат истифодабарандагон, ки логин ва пароли шахсиро доро мебошанд, метавонанд, ки маълумоти додашударо истифода баранд. Инчунин шарҳи мухтасари БКФ ва феҳрасти ЗТЭ дастраси умум мебошад, ки дар шабака ҷойгир карда шудааст.

Дар сохтори портали таҳсилотии иттиҳодияи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ инчунин имконияти ташаккул додани партфолиои электронии донишҷӯйён амалӣ карда шудааст. Амалӣ кардани вазифаи мазкур дар қисми пӯшидаи портал имконият медиҳад, ки талаботи СДТ- и таҳсилоти олӣ оид ба ташаккул додани портфолиои электронии таълимгирандагон иҷро карда шаванд (дар он ҷо тақризҳо ва баҳо аз тарафи дилхоҳ иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ дохил мебошанд).

Қайд мекунем, ки портали иттиҳодия (таҳсилотӣ) ва шабакаи расмии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ шаҳодатномаро оид ба ҳуқуқи муаллифӣ барои захираҳои электронӣ ба даст овардаанд [5, с. 56; 6, с. 2-4].

Дар сохтори МЭИТ- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ системаи ягонаи кабинетҳои шахсӣ барои ҳамаи иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ таълимгирандагон, муаллимон ва коркунони қисми маъмуриятӣ (деканат, бухгалтерия ва ғ) кор карда баромада шудааст. Дар иттиҳодия бо системаи электронии гардиши ҳуҷҷатҳои раванди таълимӣ хизматрасонии кабинетҳои шахсӣ имконият медиҳад, ки барои ҳар як донишҷӯй талаботи СДТ- и таҳсилоти олӣ оид ба қайд гирифтани рафти раванди таҳсилотӣ, натиҷаҳои аттестатсияи мобайнӣ амалӣ карда шавад. Ба кабинети шахсӣ даромада, донишҷӯйён маълумоти мазкурро дар қисми маълумоти шахсӣ мебинанд.

Маълумотҳо доир ба бомуваффақиятии донишҷӯйён, фармонҳо ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки фаъолиятнокии таҳсилотиро ба тартиб медароранд, дар системаи электронии гардиши ҳуҷҷатҳои (СЭГҲ) раванди таълимии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ ташаккул меёбанд, ки дар базаи маҷмааи барномавии 1С: Донишгоҳ ПРОФ амалӣ карда шудаанд. Системаи мазкур аз рӯйи вазифаи худ ҳамаи гардиши ҳуҷҷатҳои фаъолиятнокии таълимиро аз ширкати қабул то додани ҳуҷҷатҳо доир ба таҳсилотро дарбар мегирад ва ба истифодабарандагон имконият медиҳад, ки маълумотро оид ба раванди таълим ба даст дароранд, ҳисоботҳо ташкил карда шаванд, ки мубрамият ва боэътимодии маълумотҳоро дар чунин қисматҳои сохторӣ монанди шӯъбаи таълим, деканат ва м. и. таъмин менамояд.

Дар саҳифаи захираҳои китобӣ-иттилоотии донишгоҳ истифодабаранда роҳро нисбат ба феҳрасти электронии донишгоҳ, ва инчунин нисбат ба системаи электронии китобхона (СЭК) ба даст меорад. Ҳар як донишҷӯй ва муаллим бо логин ва пароли шахсӣ барои даромадан ба СЭК таъмин карда шудааст.

«Аз нуқтаи назари СДТ- и таҳсилоти олӣ, хизматрасониҳои Google барои муассисаҳои таҳсилотӣ – маҷмааи ҳаллҳои тирамонанд (хизматрасониҳо), ки таъсири

мутақобилаи самаранокро байни иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ, аз он ҷумла таъсири мутақобилаи синхронӣ ва (ё ин ки) ғайрисинхронии таъсири мутақобиларо тавассути шабакаи «Интернет» таъмин мекунад» [4, с. 101]. Дар байни хизматрасониҳои додашуда – почтаи электронии иттиҳодия, мубодилаи ахборотҳои лаҳзавӣ ва робитаи садогӣ, хизмарасонии Google [6, с. 2-4], ки ба сифати мушоиати электронии фанни таълимӣ ва дигар хизматрасониҳо истифода бурдан мумкин аст. Ҳамаи хизматрасониҳо дар дохили шабакаи иттиҳодиявии донишгоҳ дастрас мебошанд. Тавассути мавҷуд будани вазифаи мазкур имконияти таъсири мутақобилаи байни иштироккунандагони раванди таҳсилотӣ, аз он ҷумла синхронӣ ва ғайрисинхронӣ, тавассути шабакаи «Интернет пайдо мешаванд».

Ҳамин тариқ, мо яке аз имкониятҳои вариантҳои ташкил кардани МИЭТ- ро дар муассисаи олии таълимӣ бо риоя кардани талаботи СДТ нисбат ба амалӣ кардани барномаҳои таҳсилотӣ дида баромадем. Қайд мекунем ки системаи эҷод карда шуда чандирӣ ва муфассал мебошад, ва дар натиҷа он метавонад, ки нисбат ба тағйирёбиҳои талаботи СДТ, хусусияти муассисаҳои таҳсилотӣ, ва инчунин ба таври табиӣ дар фазои ягонаи иттилоотии муассисаи олии таълимӣ мувофиқат намояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Барномаи давлатии «Иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Government.ru: шабакаи расмии Ҳукумати ҶТ. Available at: http://government.ru/docs/28653/

2. Дыльков А.Г. Сервисы Google для образовательных организаций как часть электронной информационно-образовательной среды консерватории. Мир науки, культуры, образования. 2017; 6 (67): 328-332.

3. Дыльков А.Г. Опыт использования электронного учебного класса «Google ласс» в консерватории. Вестник Магнитогорской консерватории. 2017; 3: 88-93.

4. Дыльков А.Г., Сидоров А.В., Грищенко К.Ю., Коршунов Э.Н. Официальный сайт ГБОУ ВО ЧО «Магнитогорская государственная консерватория (академия) имени М.И. Глинки».

5. Лоиҳаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Муҳити таҳсилотии таҳсилотии муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон». ВМИҶТ: шабакаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. Available at: https://ВМИҶТ/лоиҳаҳо/ муҳити таҳсилотии таҳсилотии муосир.

6. Удотова О.А. Электронные учебно-методические комплексы как средство повышения качества образовательного процесса в вузе. Письма в Эмиссия. Оффлайн (The Emissia. Offline Letters): электронный научный журнал. 2011, ART 1535. Available at: http://www.emissia.org/offline/2011/1535.htm

7. Удотова О.А. Внедрение информационных технологий в учебный процесс музыкальных учреждений. Образование в сфере искусства: научный журнал ассоциации музыкальных образовательных учреждений. 2014; 2(3): 101-105.

8. Удотова О.А., Коршунов Э.Н., Русова Н.А. Корпоративный (образовательный) портал ГБОУ ВО ЧО «Магнитогорская государственная консерватория (академия) имени М.И. Глинки».

ИСТИФОДА БУРДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА

Тураев С.О., Каримзода Ш., Тошматов А.Д.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҷриба аз рӯйи истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиши физика ҷамъбаст карда шудааст ва ба хулосае омада шудааст, ки ба ғайр аз гуногунии технологияҳо, шакл, методҳо, қоидаҳои таълим, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиш имконият медиҳанд, ки натиҷаҳои педагогии кафолатдодашуда ба даст оварда шаванд. Чунин масъалаҳо, монанди рушд додани тафаккури бадеии хонандагон; рушд додани тафаккури мантиқӣ бо роҳи истифода бурдани методҳои серҳаракатии коркард ва пешниҳод кардани маълумотҳо; ба майлу

хоҳиши табиӣ матаббачагон нисбат ба техникаи компютерӣ такя намуда тарбия кардани шавқу рағбати маърифатӣ; кор карда баромадани методҳои нави таълим, ки ба талаботҳои маърифатии фардии шахсият равона карда шудаанд, имконият медиҳанд, ки раванди таълим ҳангоми омӯзиши физика хе бомуваффақият ҳал карда шаванд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, иттилоотикунонӣ, дарсҳои физика, раванди таълим, шавқу рағбати мърифатӣ, тафаккури эҷодӣ, амсилаҳои компютерӣ, китобҳои дарсии муосири электонӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ФИЗИКИ

Тураев С.О., Каримзода Ш., Тошматов А.Д.

Аннотация. В данной статье обобщён опыт использования информационно-коммуникационных технологий в обучении физике и сделан вывод о том, что помимо разнообразия технологий, форм, методов и приёмов обучения, информационно-коммуникационные технологии в образовательном процессе позволяют достигать гарантированных педагогических результатов. Такие задачи, как развитие образного мышления учащихся; развитие логического мышления посредством применения динамичных методов обработки и представления информации; формирование познавательного интереса с опорой на естественную склонность школьников к компьютерной технике; разработка новых методов обучения, ориентированных на индивидуальные познавательные потребности личности, позволяют успешно решать задачи образовательного процесса при изучении физики.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, информатизация, уроки физики, образовательный процесс, познавательный интерес, творческое мышление, компьютерные модели, современные электронные учебники.

THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND MODERN TEACHING TOOLS IN PHYSICS LESSONS

Turaev S.O., Karimzoda Sh., Toshmatov A.D.

Abstract. This article summarizes the experience of using information and communication technologies in physics education and concludes that, in addition to the diversity of technologies, forms, methods, and teaching techniques, information and communication technologies in the learning process make it possible to achieve guaranteed pedagogical outcomes. Such tasks as the development of students’ imaginative thinking; the development of logical thinking through the use of dynamic methods for processing and presenting information; fostering cognitive interest by relying on students’ natural inclination toward computer technology; and the development of new teaching methods oriented toward individual cognitive needs of learners enable the successful solution of educational tasks in the process of teaching physics.

Keywords: information and communication technologies, informatization, physics lessons, educational process, cognitive interest, creative thinking, computer simulations, modern electronic textbooks.

Физика – ин на фақат маҷмӯйи маълумотҳои назариявӣ мебошад, балки инчунин рушди мулоҳизаҳо барои табиат, ташаккул додани ҷаҳонбинӣ, муносибат нисбат воқеият мебошад. Фаровонии мавод ва амиқии тавсифи он ба ҳамаи хонандагон лозим нест. Омӯзиши физика набояд дар формулаҳо, таърифҳо ва қонунҳо фурӯ рафта монад, онҳо барои рушди асоси ҷаҳонбинӣ ва зеҳни хонандагон дар марҳилаи мактабии таълим ва тарбияи он зарур аст.

Мақсади таълими физика – ин ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, мафҳум, қонунҳо, манзараҳои физикии муосири олам; ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои экспименталӣ, шинос шудан бо самтҳои асосии прогресси илмӣ-техникӣ мебошад. Дар натиҷаи таълими физика хонандагон бояд на фақат барномаи

мактабиро аз худ намоянд, балки мустақилона ба даст оварданро омӯзанд ва донишро дар дилхоҳ вазъият татбиқ карда тавонанд.

Яке аз масъалаи муҳими муаллимон ин дар мактаббачагон ташаккул додани тасаввуротҳои васеъ оид ба манзараи физикии муосири олам мебошад, ки дар он инъикоси кашфиётҳо ва фарзияҳои нави илмӣ инъикос карда мешаванд, ки рафтори системаҳои физикиро дар ҳамаи олам тасвир, шарҳ ва пешгӯйӣ мекунад. Илова бар ин, омӯзиши муваффақиятҳои охирини илмӣ дар мактаб боиси шавқу рағбат нисбат ба илмҳои табиатшиносӣ мусоидат мекунад, манзараи муассириро эҷод мекунад, шавқу рағбатро нисбат ба таълими физика дар хонандагон баланд мебардорад [4, с. 38].

Муваффақиятҳои рушди ҷомеаро ба эътибор гирифта, яке аз самтҳои стратегии рушди мактабҳои муосир ин иттилоотӣ кардани он мебошад. Иттилоотӣ кардани мактаб на фақат раванди гузариш нисбат ба воситаҳои нави таълим ва идора кардани фаъолият, балки омили пешбарандаи рушди муассисаи таҳсилотӣ шуда метавонад. Таҳсилоти инноватсионии муосир дар мактаб васеъшавии муҳими нақши технологияҳои иттилоотиро ҳамчун воситаи самаранок дар раванди таълим дар назар дорад.

Мақсади асосии истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ дар дарсҳои физика дар мусоидат кардани рушди максималии хонандагон, ташаккул додани ягонагии манзараҳои табиӣ-илмии олам, такягоҳи илмӣ барои бомуваффақият пешгӯйӣ кардани фаъолияти хусусӣ, рушди эҷодии шахсият иборат аст. Самаранокии технологияҳои иттилоотӣ аз он вобаста аст, ки чӣ тавр онҳоро муаллим истифода мебарад. Ҳамаи ин аз тарзҳо ва шакли татбиқ намудани ин технологиявобаста мебошад. Компютер ба муаллим имконият медиҳад, ки имкониятҳои интиқоли навъи гуногуни маълумотҳо нисбатан васеъ карда шавад. Ҳангоми дуруст интихоб кардан, вай имконият медиҳад, ки таваҷҷӯҳи хонандагон фаъол гардонида шавад, далеловарии онҳо тақвият дода шавад, равандҳои маърифатӣ, тафаккур, тасаввурот, хаёлот рушд дода шаванд. Ҳатто кӯдакони аз ҳама канораҷӯй имкониятҳои худро ҳангоми кор дар компютер мекушоянд. Ҳангоми муносибати методии босаводона нисбат ба татбиқ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим хонандагон маҳорати ёфтани ба тартиб даровардани онро бо татбиқ намудани гузоришҳои Word, Power Point, Excel ва ғ. ба даст меоранд.

Барои истифода бурдани технологияҳои рақамии иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таҳсилот дар МТМУ №2- и мо ҳамаи шароитҳои зарурӣ муҳайё карда шудааст. Кабинети физика бо 20 ноутбук барои хонандагон ва муаллимон, шабакаи Интернет, ва инчунин проектори мултимедиа, тахтаи интерактивӣ таҷҳизонида шудааст.

Татбиқ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар таълими физика ба ман имконият медиҳад, ки чунин масъалаҳоро хеле бомуваффақият ҳал намоям [1, с. 112; 7, с. 43]:

- рушд додани тафаккури бадеии хонандагон дар натиҷаи истифода бурдани имкониятҳои васеи тасаввуротҳои иттилоотии муоинашаванда;
- рушд додани тафаккури мантиқӣ бо роҳи истифода бурдани методҳои серҳаракатии коркард ва пешниҳод кардани маълумотҳо;
- ба майлу хоҳиши табиӣ матаббачагон нисбат ба техникаи компютерӣ такя намуда тарбия кардани шавқу рағбати маърифатӣ;
- кор карда баромадани методҳои нави таълим, ки ба талаботҳои маърифатии фардии шахсият равона карда шудаанд.

Ҳалли ин масъалаҳо дар натиҷаи истифода бурдани воситаҳои электронии таълим ва Интернет-захираҳо имконпазир мегардад [2, с. 234]:

1. «Корҳои лабораторӣ», ШСМ «Диски нав».
2. «Физикаи кушод», ШСК «Физикон».
3. «Физика. Электрик. Лабораторияи мумтозӣ».
4. «Системаҳои модулии мултимедиаи (СММ) кушоди таҳсилотӣ».
5. Маҷмааи таҳсилотии «Физика. Синфҳои 10-11. Омодагӣ нисбат ба аттестатсияи давлатӣ. 1С: Маориф».
6. Маҷмааи таҳсилотии «Физика. Китобхонаи дастурҳои айёнӣ. 1С: Маориф».

7. «Физика-синфҳои 10-11. Гузориши электронӣ нисбат ба китоби дарсӣ», «Маориф».

Ман дар дарсҳои худ чунин тарзҳои татбиқ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро истифода мебарам [3, с. 54; 6, с. 21]:

- амсиласозии компютерии равандҳои физикӣ;
- намоиши номпютерӣ;
- практикумӣ лабораторӣ-компютерӣ;
- ҳалли масъала дар ҷадвали электронии Excel;
- тестикунонии компютерӣ.

Ба сифати мисол намудҳои чунин фаъолиятнокиеро меорам, ки дар таҷриба санҷида ва татбиқ карда шудаанд:

1. Дарс-таҳқиқот дар синфи 11 аз рӯйи мавзӯйи «Фотоэффект». Ба хонандагон мустақилона гузаронидани таҳқиқ кардани вобастагии фотоҷараён аз басомади рӯшноии афтанда пешниҳод карда мешавад, барои ин амсилаи компютерӣ истифода бурда шавад ва натиҷаҳои зарурӣ ба даст оварда шавад. Барномаи компютерии «Физика. Китобхонаи дастурҳои айёнӣ. 1С: Маориф» имконият медиҳад, ки дар дақиқаҳои башумор чунин таҳқиқот айнан гузаронида шавад. Дар ин ҳолат дарс нисбат ба тимсол наздик мешавад, чунки хонандагон донишро дар раванди корҳои эҷодии мустақилона ба даст меоранд, зеро ки дониш ба онҳо барои ҳосил кардани натиҷаҳои муайян зарур аст, ки дар экрани компюер дида мешавад. Ман дар ин ҳолат дар аз худ кардани донишҳои эҷодӣ фақат ёрдамчӣ мебошам [5, с. 67].

2. Дарси ҳалли масъала бо дар оянда санҷишӣ компютерӣ. Дар синфи 9 ҳангоми ҳалли масъала аз рӯйи мавзӯйи «Ҳаракати мунтазам аз рӯйи доира», ман ба хонандагон барои мустақилона ҳал кардани масъаларо тақдим мекунам, ки дуруст ҳал кардани онро онҳо санҷида метавонанд, сипас экспериментҳои компютерӣ мегузоранд. Имконияти дар оянда мустақилона санҷиш гузаронидани натиҷаҳои ҳосил кардашуда дар эксперименти компютерӣ шавқу рағбати маърифатиро тақвият медиҳад, кори хонандагонро эҷодӣ мекунад, ва бисёр вақт онро аз рӯйи характер нисбат ба таҳқиқоти илмӣ наздик меорад. Дар натиҷа бисёр хонандагон ба фикр кардани вазифаи худ оғоз мекунанд, ки онҳоро ҳал кунанд, ва сипас дуруст будани мулоҳизаҳои худро санҷида мебинанд, барои ин амсилаҳои компютериро истифода мебаранд [3, с. 123; 6, с. 54].

Бешубҳа, лабораторияи компютерӣ лабораторияи физикиро пурра иваз карда наметавонад, лекин ин талаб карда намешавад. Махфӣ нест, ки хонандагон бо қаноатмандӣ ва саъю кӯшиши калон корҳои амалӣ, экспериментали ва лабораториро иҷро мекунанд, ки дар он ҷо бевосита муносибат бо асбобҳо, механизмҳо меравад.

Ҳамин тавр, дар синфи 9 ҳангоми омӯзиши раққосаки математикӣ, дар оғоз кори лабораторӣ «Таҳқиқ намудани вобастагии давр ва басомади лаппишҳои озодӣ раққосаки математикӣ аз дарозии он»- ро иҷро мекунем, ва сипас таҳқиқоти компютерии ин вобастагиро мегузаронем. Тафовути қиматҳое, ки ҳангоми эксперименти воқеӣ ва компютерӣ ҳосил карда мешаванд, оид ба хатогиҳои ченкунӣ на ҳамчун доир ба бузургиҳои математикии мавҳум, балки ҳамчун доир ба омили шартии гузаронидани эксперименти компютерии воқеӣ сухан гуфтан мумкин аст.

Дар синфи 10 ҳангоми омӯзиши мавзӯйи «Изоравандҳо» амсилаҳои компютерӣ имконият медиҳанд, ки равандҳои фишурдашавӣ ва васеъшавии гази идеалӣ ҳангоми ба қайд гирифтани қимати яке аз параметрҳо: фишор, ҳарорат, ҳаҷм амсиласозӣ карда шаванд. Дар ин ҳолат дар графикае, ки дар қатор бо амсилаи аниматсия кардашудаи раванд оварда шудаанд, тағйирёбии ду параметрҳои дигар, ва аз ин ҷо намуди зоҳирии худи графика мушоҳида карда мешавад.

Физика – ин илми эксперименталӣ мебошад. Омӯзиши физикаро бе корҳои лабораторӣ тасаввур кардан душвор мебошад. Лекин ба ёри омадани компютери шахсӣ имконият медиҳад, ки корҳои лабораторӣ гузаронида шаванд, табиӣ гузаронидани онҳо дар доираи мактаб мушкил ё ин ки имконнопазир мебошад. Дар онҳо хонанда метавонад, ки аз

рӯйи нуқтаи назари худ параметрҳои аввалаи таҷрибаҳоро тағйир диҳад, мушоҳида намояд, ки худи ҳодиса чӣ тавр тағйир меёбад, дидашавандаро таҳлил мекунад, ва хулосаҳои муносиб мебарорад.

Санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳо бешубҳа элемети муҳими дилхоҳ раванди таълим мебошад. Ман дар кори худ муносибатҳои гуногунро нисбат ба назорати дониш истифода мебарам: баъзан ба он қисми зиёди дарсро равона мекунам, барои ин тарзҳо ва шаклҳои гуногуни пурсиш ё ин ки кори назоратиро татбиқ мекунам. Барои мунтазам, амиқ санҷидани дониши хонандагон ёрии калонро компютер мерасонад. Вай имконият медиҳад, ки сарфи вақт барои санҷиш кӯтоҳ карда шавад. Китобҳои дарсии электронии муосир ба ман ҳамчун муаллим интихоб кардани намудҳои гуногуни супоришҳо ва масъалаҳои тестиро барои санҷиши дониш тақдим мекунад. Ҳангоми чунин назорат имконияти баҳои субъективӣ хориҷ карда мешавад, чунки баҳоро компютери «хунсард, карахт» мегузорад. Он омил аҳамиятнок мебошад, ки хонанда дар ҷойи муносиб барои он усул кор мекунад.

Истифода бурдани технологияҳои компютерӣ дар дарсҳо, албатта, имконият медиҳад, ки миқдори зиёди проблема дар омӯзиши физика ҳал карда шаванд. Лекин як душвориро қайд кардан зарур аст, ки оид ба он аллакай дар боло дар хотир оварда шуда буд. Ин бо боварии комил аз худ кардани компютер чӣ аз тарафи муаллим ва инчунин, чӣ аз тарафи хонанда мебошад. Ин имконият медиҳад, ки аллакай аз мактаби ибтидоӣ дар хонандагон мафҳум ташаккул дода шавад, ки компютер – ин илова барои бозӣ не, балки воситаи тавоно ва хеле муносиб барои ҳалли бисёр масъалаҳои таълимӣ ва беруназтаълимӣ мебошад [1, с.79-81].

Дар кор ман таҷрибаро аз рӯйи истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиши физика ҷамъбаст намудам ва ба хулосае омадам, ки ба ғайр аз гуногунии технологияҳо, шакл, методҳо, қоидаҳои таълим, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиш имконият медиҳанд, ки натиҷаҳои педагогии кафолатдодашуда ба даст оварда шаванд. Аз рӯйи ҷамъбасти таълим дар соли хониши 2022-2023 муваффақиятӣ дар синфҳое, ки ман дарсро мегузаштам (100 %) холли миёна аз рӯйи предмет- 3,8 %; сифати дониш- 70 %, дараҷаи хониш- 63,1 %, холли миёнаи аттестатсияи давлатӣ- 28,3 %- ро ташкил доданд .

Дар фаъолияти оянда ман корро аз рӯйи истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолиятнокии педагогӣ идома медиҳам. Ҳоло технологияҳои шабакавӣ ба таври васеъ барои таҳсилоти фосилавӣ ба даст даровардааст. Дар истифода бурдани чунин технология ман гарави бомуваффақиятӣ ва рақобатпазирии хонандагони худро мебинам, ки бо чунин тарз аз рӯйи маҳруки таҳсилоти фардӣ таълим гирифта тавонанд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Варламов С.Д., Эминов П.А., Сурков В.А. Использование Microsoft Office в школе. Учебно-методическое пособие для учителей. Физика. М: ИМА-пресс, 2003.

2. Кавтрев А.Ф. Опыт использования компьютерных моделей на уроках физики в школе. «Дипломат», Сб. РГПУ им. А.И. Герцена «Физика в школе и вузе», Санкт-Петербург, Образование, 1998.

3. Львовский М.Б., Львовская Г.Ф. Преподавание физики с использованием компьютера // Информатика и образование — М.1999, № 5.

4. Плотникова И.А. Методика тестового контроля в старших классах// Информатика и образование- М.: 2000- №1.

5. Усова А.В., Бобров А.А. Формирование учебных навыков на уроках физики. – М.: Просвещение, 1988.

6. Хорошавин С.А. Физический эксперимент в средней школе: 6-7 кл. -ил.: Просвещение. 1988.

7. Шоломий К.М., Психология и компьютер, //Информатика и образование, 1999, № 6.

Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ” 27 ноябри соли 2025 / Зери назари доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Ҷ.Н. Машокиров, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент З.С. Султонов ва номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Рустамзода Ф.М. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. - 137с.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1/2